

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Ευαγγελία Γερογιάννη

ΟΙ ΤΟΠΙΚΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΕΣ ΕΝΔΥΜΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΕΥΒΟΙΑΣ

Παρελθόν - Παρόν

(Λειτουργία-Εγκατάλειψη-Μουσειακή παρουσία)

Υπεύθυνη Καθηγήτρια : Κ. Μαρίνα Βρέλλη Ζάχου
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών:
«Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία:
Ιστορία –Λαϊκός Πολιτισμός»

Ιωάννινα 2013

Περιεχόμενα

σελ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7

I. Η λειτουργία του ενδύματος, II. Η μελέτη του ενδύματος στην Ελλάδα. III. Το θέμα και ο σκοπός της εργασίας, IV. Λόγοι επιλογής του θέματος. V. Η βιβλιογραφία για τα ενδυματολογικά ζητήματα της Εύβοιας. (19ος – 20ο αιώνα). VI. Μεθοδολογία της παρούσας εργασίας, (βιβλιογραφική έρευνα, αρχειακή έρευνα, επιτόπια έρευνα/ προφορικός λόγος), VII. Η διάρθρωση της εργασίας.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ

Η Εύβοια. Ιστορία-Οικονομία-Κοινωνία (18ος – 20ός αιώνας)

- Γεωγραφικός προσδιορισμός Εύβοιας, Θέση - σύνορα.....17
- Ιστορία του νησιού κατά την περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας.18
- Γαιοκτητικό καθεστώς (Τα τσιφλίκια επί Οθωμανικής Κυριαρχίας.)20
- Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Εύβοιας 18ος – 20ός αιώνας.....21

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ Ο ΤΡΟΠΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥΣ

- Οι Αρβανίτες στην Εύβοια.....26
- Οι νησιώτες κάτοικοι της Λίμνης30
- Οι Σαρακατσάνοι στο Μαντούδι33
- Οι Πρόσφυγες από τη Μ. Ασία37

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΟΙ ΕΝΔΥΜΑΣΙΕΣ

(19^{ος} αι.-αρχές 20ού αι.)

Γενικές Παρατηρήσεις.....	44
---------------------------	----

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ενδυμασίες Βόρειας Εύβοιας

Η ενδυμασία της Αγίας Άννας	49
• Η καθημερινή ενδυμασία.....	50
• Η νυφιάτικη και γιορτινή ενδυμασία	52
• Ο κεφαλόδεσμος.....	54
• Τα κοσμήματα.....	57
Η ενδυμασία της Αιδηψού.....	60
• Η καθημερινή ενδυμασία.....	60
• Η νυφιάτικη και γιορτινή ενδυμασία.....	64
• Ο κεφαλόδεσμος	65
• Τα κοσμήματα.....	66
Η ενδυμασία της Λίμνης.....	67
Η Σαρακατσάνικη ενδυμασία	71

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ενδυμασίες Κεντρικής Εύβοιας

• Η ενδυμασία της Στενής.....	73
• Η Καθενιώτικη ενδυμασία και η ενδυμασία των χωριών Ψαχνά, Μακρυκάπα, Καστέλα, Τριάδα.....	75

Γ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ενδυμασίες Νότιας Εύβοιας

I. Η ενδυμασία της Κύμης	80
• Η καθημερινή ενδυμασία, η «ντούλα».....	81
• Ο καθημερινός κεφαλόδεσμος	83
• Η νυφική ενδυμασία.....	85
• Ο νυφικός κεφαλόδεσμος	87
• Εσώρουχα	88
II. Η Καρυστινή ενδυμασία	89

III.	Η ενδυμασία της περιοχής Αλιβερίου.....	90
IV.	Η ενδυμασία της Οκτωνιάς.....	91

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ενδυμασία της Χαλκίδας

- Η ενδυμασία της Χαλκίδας και οι μαρτυρίες των «διαφημιστικών»
κειμένων στον τοπικό Τύπο (τέλη 19ου αιώνα αρχές 20ού).....93

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η μουσειακή παρουσία

των τοπικών ενδυμασιών της Εύβοιας σήμερα

Τα Λαογραφικά Μουσεία.....	105
• Το Λαογραφικό Μουσείο της Αγίας Άννας.....	107
• Το κονάκι των Σαρακατσάνων.....	108
• Το Λαογραφικό Μουσείο της Λίμνης.....	108
• Το Λαογραφικό Μουσείο της Χαλκίδας.....	109

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	112
--------------------------	------------

ΓΛΩΣΣΑΡΙ.....	115
----------------------	------------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	119
--------------------------	------------

ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ.....	128
--------------------------	------------

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ.....	133
-------------------------------	------------

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία εξετάζει την πολυτυπία των παραδοσιακών τοπικών ενδυμασιών της Εύβοιας, έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε στο πλαίσιο των ιστορικών, οικονομικών και κοινωνικών γεγονότων στο νησί, κατά τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα (κυρίως, λόγω της μετακίνησης πληθυσμών), αντικατοπτρίζοντας, εκ παραλλήλου, και όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ζωής τους.

Η εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «*Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία –Λαϊκός Πολιτισμός*» (ειδίκευση «Συλλογικές Νοοτροπίες, Λαϊκή Κοσμοθεωρία και Λαϊκή Τέχνη») του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Το υλικό της μελέτης μου αποτελεί προϊόν βιβλιογραφικής, αρχειακής και επιτόπιας έρευνας (η οποία, μάλιστα, μου προσέφερε όχι μόνο τις μαρτυρίες των πληροφορητών μου αλλά και εξαιρετικά χρήσιμο φωτογραφικό υλικό, το οποίο αξιοποίησα, στο μέτρο του δυνατού, τεκμηριωτικά).

Ευχαριστώ θερμά την επόπτρια της εργασίας μου κ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τομέα Λαογραφίας, η οποία μου εμφύσησε την αγάπη της για τη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού και, εν συνεχεία, με τις συμβουλές της, με βοήθησε κατά τη διάρκεια της ερευνητικής πορείας μου και της συγγραφής της εργασίας μου.

Ευχαριστώ θερμά, επίσης, τα Μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής, αξιότιμους Καθηγητές της Λαογραφίας, κ.κ. Μηνά Αλ. Αλεξιάδη και Μανόλη Γ. Σέργη, για την προθυμία τους να διαβάσουν την εργασία μου και να μου κάνουν χρήσιμες παρατηρήσεις και υποδείξεις, αλλά και για την προθυμία τους να ταξιδέψουν από μακριά, για την προφορική εξέτασή της στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Ακόμη, η ολοκλήρωση της εργασίας μου είναι για μένα μια ευκαιρία να ευχαριστήσω, και γραπτώς, όλους τους καθηγητές μου στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, οι οποίοι, στη διάρκεια των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών μου, συνέβαλαν, ο καθένας με τον δικό του τρόπο στη συγκρότηση της λαογραφικής μου σκέψης και επηρέασαν τις περαιτέρω επιστημονικές μου αναζητήσεις.

Αισθάνομαι, επίσης, την ανάγκη να ευχαριστήσω, από καρδιάς, τους σεβαστούς πληροφορητές και τις πληροφορήτριές μου (τα ονόματά τους αναφέρονται σε Κατάλογο στο τέλος της εργασίας), για τις συνεντεύξεις που μου παραχώρησαν με μεγάλη προθυμία, καθώς και για το υλικό που μου διέθεσαν προς φωτογράφιση (συλλογές ενδυμάτων και κοσμήματα), διευκολύνοντας έτσι, σε μεγάλο βαθμό, την ερευνητική εργασία μου.

Ευχαριστίες ακόμη, οφείλω στους υπαλλήλους της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Χαλκίδας και στους υπαλλήλους των Γενικών Αρχείων του Κράτους, στη Χαλκίδα, για την προθυμία τους να με βοηθήσουν κατά την ερευνητική μου εργασία.

Τέλος, ευχαριστώ, με συγκίνηση και με όλη μου την αγάπη, τους γονείς μου, Δημήτρη και Κυριακή Γερογιάννη, για την πολύτιμη υλική και ηθική συμπαράσταση, καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου, και ακόμη, το σύζυγό μου Νίκο Δρόσο, που, επίσης, με στήριξε αμέριστα, κατά την περίοδο της συγγραφής της εργασίας μου.

Ευχαριστώ κι όλους τους φίλους μου, που μοιράστηκα μαζί τους τους ερευνητικούς προβληματισμούς μου και κάθε φορά είχαν να μου δώσουν και μια πολύτιμη συμβουλή.

Ευαγγελία Δ. Γερογιάννη

Αθήνα, Δεκέμβριος 2013

Εισαγωγή

I. Η λειτουργία του ενδύματος.

Η ενδυμασία αποτελεί ένα βασικό εργαλείο για την κατανόηση του ανθρώπου και της κοινωνίας, είναι σημείο ταυτότητας, αναγνώρισης και αναφοράς, έλξης και γοητείας, αποστροφής και εκφοβισμού, συμβολικό στοιχείο, σημειολογικός κώδικας, πομπός και δέκτης μηνυμάτων, κι ακόμη, δυναμική μορφή πολιτισμού, με ιστορική, κοινωνική, ψυχολογική, οικονομική, βιομηχανική διάσταση, και μια έκφραση "αυτογνωσίας" του λαού που τη δημιούργησε¹.

Η ιστορική εξέλιξη του ενδύματος υποδηλώνει την εξέχουσα θέση που κατέχει στη ζωή του ανθρώπου. Σε κάθε στάδιο της εξελικτικής πορείας του ενδύματος, διαχρονικά, συναντούμε διαφορετικές τεχνικές και τάσεις, άρρηκτα συνδεδεμένες με τις επικρατούσες ιστορικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες². Και ακόμη, το ένδυμα σε αρκετές περιπτώσεις, έδωσε την ευκαιρία στους ανθρώπους να εκφράσουν τα αισθητικά ιδεώδη της εποχής τους³.

Στις παραδοσιακές τοπικές ενδυμασίες, ιδιαίτερα, αντικαθρεφτίζονται η ιστορία, οι αξίες και οι συνήθειες των μελών κάθε κοινότητας. Διαφορετικά ενδύονται οι πλούσιοι από τους φτωχούς, οι βοσκοί από τους γεωργούς, οι νέοι από τους ηλικιωμένους, οι παντρεμένες από τις χήρες⁴.

Οι παράγοντες που επέδρασαν στη διαμόρφωση των πολυάριθμων παραλλαγών των ελληνικών τοπικών παραδοσιακών ενδυμασιών είναι κυρίως ιστορικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί κ.ά. Καθοριστικά υπήρξαν τα τοπικά υλικά, οι εμπορικές επαφές, αλλά και οι τοπικές παραδόσεις και οι σχέσεις των κοινοτήτων με τους ξένους κατακτητές στη διάρκεια της πολυκύμαντης ελληνικής ιστορίας.⁵

¹ Για τη «ρητορική του ενδύματος» στις πρωτόγονες, τις παραδοσιακές και τις αστικές κοινωνίες, βλ. Γρηγόριος Γκιζέλης, *Η ρητορική του ενδύματος*, Αθήναι 1974. Βλ. ακόμη Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση 1864-1910. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*. Έκδοση Ίδρυμα Αγγελική Χατζημιχάλη 2003 (κυρίως, το Πρώτο Μέρος, «Ερωτική, κοινωνική και αισθητική διάσταση του ενδύματος», όπου και πλούσια ξενόγλωσση και ελληνόγλωσση βιβλιογραφία).

² Βρέλλη-Ζάχου, ό.π., σ. 55-68.

³ Ό. π.

⁴ Βλ., ενδεικτικά, Μπάδα-Τσομώκου Κωνσταντίνα, «Η 'γλώσσα' του ρούχου και της ατομικής εμφάνισης στην παραδοσιακή κοινωνία», *Δωδώνη*, 21: 1 (1992), σ. 181-199. Βλ. ακόμη, ενδεικτικά Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου «Χορός και ένδυμα. Παράδοση και αναπαράσταση», στο συλλογικό τόμο *Χορός και Κοινωνία*. Έκδ. Πνευματικού Κέντρου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σ. 97-110. (και σε ανάπτυξη).

⁵ Ό.π.

II. Η μελέτη του ενδύματος στην Ελλάδα.

Η ενασχόληση με τη μελέτη του ενδύματος στον ελληνικό χώρο οφείλεται, καταρχάς, σε εξωπανεπιστημιακούς λαογράφους/ερευνητές (Αγγελική Χατζημιχάλη⁶, Αθηνά Ταρσούλη⁷, Ιωάννα Παπαντωνίου⁸, Πόπη Ζώρα⁹, Ευαγγελία Φραγκάκι¹⁰, κ.ά), και, στη συνέχεια, μεταπολεμικά, και σε πανεπιστημιακούς ερευνητές, στο γενικότερο πλαίσιο της έρευνας και μελέτης του υλικού λαϊκού πολιτισμού.¹¹

Στον πανεπιστημιακό χώρο, και, συγκεκριμένα, στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, οι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, όπως ο καθηγητής Μ. Γ. Μερακλής, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 κ.ε., εμφυσούν το ενδιαφέρον στους μαθητές τους προς τη μελέτη του ενδύματος. Έτσι, σε επιστημονικές μονογραφίες τους (διατριβές) ο Κωνσταντίνος Τσαγγαλάς μελετά την Καραγκούνικη ενδυμασία στο φυσικό περιβάλλον της, στη Θεσσαλία¹², η Κωνσταντίνα Μπάδα μελετά την Αθηναϊκή γυναικεία ενδυμασία κατά την περίοδο 1867-1834, μέσα από προικοσύμφωνα της περιόδου αυτής¹³, η Μα-

⁶ Βλ., ενδεικτικά, Χατζημιχάλη Αγγελική, *Ελληνικά εθνικά ενδυμασία*. Τόμος 1, έκδοση Μουσείου Μπενάκη, Αθήναι 1948, τόμος 2, έκδοση Μουσείου Μπενάκη, Αθήναι 1954, η ίδια, «Ελληνικά κεντήματα, μεσογειακά κεντήματα και κεντήματα της Εγγύς Ανατολής», ανατύπωση εκ των *Ηπειρωτικών Χρονικών*, 10, (1935), σ. 445-475, η ίδια, «Τα χρυσοκλαβρικά, συρματέινα –συρμακέσικα κεντήματα», *Extrait des Melanges Offerts a Octave et Melpo Merlier*, Αθήνα 1952, σ. 1-5, η ίδια, «Ραπτάδες-χρυσοραπτάδες και καποτάδες» ανάπτυπο από το *Αφιέρωμα στη μνήμη του Μανώλη Τριανταφυλλίδη*, Αθήνα 1960, σσ. 445-447, η ίδια, Η Ελληνική λαϊκή φορεσιά, επιστημονική επιμέλεια Τατιάνα Ιωάννου – Γιανναρά, επιμέλεια έκδοσης Άγγελος Δεληβορριάς, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1978.

⁷ Βλ., ενδεικτικά, Ταρσούλη Αθηνά, *Ελληνικές φορεσιές*. Αθήναι 1941, η ίδια, *Δωδεκανήσος*. Τόμ. Α'-Γ', Αθήνα 1947, 1948, 1950, η ίδια, *Κεντήματα και φορεσιές της Δωδεκανήσου*. Αθήναι 1951

⁸ Βλ., ενδεικτικά, Παπαντωνίου Ιωάννα, «Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς», *Εθνογραφικά* 1 (1978). Σ. 9-52, η ίδια, *Ελληνικές φορεσιές*, Ναύπλιο (1981), η ίδια, «Εθνικό Αρχείο Παραδοσιακής ενδυμασίας», *Εθνογραφικά* 10 (1995), σ. 15-17, η ίδια, *Η ελληνική ενδυμασία από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20ου αιώνα*, έκδοση Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος. Αθήνα 2000

⁹ Βλ., ενδεικτικά, Ζώρα Πόπη, *Τα πολυτελή φορέματα των Κρητομικηναϊκών κυριών*, Αθήνα 1956, η ίδια, *Κεντήματα και κοσμήματα της ελληνικής φορεσιάς*, Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 1966, η ίδια, «Κεντητική», στον τόμο *Νεοελληνική χειροτεχνία*, έκδοση. Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος, Αθήναι 1969, σ. 240-275, η ίδια, «Συμβολική και σημειωτική προσέγγιση της ελληνικής λαϊκής τέχνης», *Λαογραφία*, 36, (1990-92), σ. 1-77.

¹⁰ Βλ., ενδεικτικά, Φραγκάκι Ευαγγελία Κ., *Η λαϊκή τέχνη της Κρήτης*, τομ. 1: Αντρική φορεσιά, τομ. 2: Γυναικεία φορεσιά, Αθήνα 1960.

¹¹ Βλ., ενδεικτικά, Κορρέ Ζωγράφου Κατερίνα, *Νεοελληνικός Κεφαλόδεσμος*, Αθήνα 1977 (ένα από τα πρώτα ενδυματολογικά δημοσιεύματα που έδωσε ο ακαδημαϊκός κόσμος). Βλ. και Γουήλ-Μπαδιερίτάκη Άννα, *Το παραδοσιακό γυναικείο πουκάμισο της ηπειρωτικής Ελλάδας*, Αθήνα 1980, και Ρωμίου-Καρασταμάτη Ελένη, *Η ποδιά της Καραγκούννας*, (οι πρώτες διδ. διατριβές με ενδυματολογικά θέματα, μετά το συναφές προς την ένδυση έργο της Κυριακίδου-Νέστορος Αλκής, *Τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης*, ΕΟΕΧ, Αθήνα 1965).

¹² Τσαγγαλάς Κωνστ. Δ., *Η γυναικεία καραγκούνικη ενδυμασία σε μια θεσσαλική κοινότητα. Κατασκευή και λειτουργία. Συμβολή στη μελέτη της ενδυμασίας στο φυσικό της περιβάλλον*. Γιάννενα 1982 (πολυγραφημένη έκδοση) και Έκδοση ΕΟΜΜΕΧ, Αθήνα 1993.

¹³ Μπάδα-Τσομώκου Κωνσταντίνα, *Η αθηναϊκή γυναικεία φορεσιά κατά την περίοδο 1687-1834*. Ενδυματολογική μελέτη, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1983 (πολυγραφημένη έκδοση)

ρίνα Βρέλλη-Ζάχου μελετά την ενδυμασία της Ζακύνθου, την ιστορικότητα και την κοινωνιολογία του ενδύματος¹⁴.

III. Το θέμα και ο σκοπός της εργασίας.

Η παρούσα εργασία με το θέμα «*Οι Τοπικές Γυναικείες Ενδυμασίες της Εύβοιας. Παρελθόν και Παρόν (Λειτουργία-Εγκατάλειψη-Μουσειακή παρουσία)*», έχει ως σκοπό να παρουσιάσει και να εξετάσει: (α) τη μορφολογία και τη λειτουργία των παραδοσιακών τοπικών ενδυμασιών (αγροτικών και αστικών) της Εύβοιας, με αναφορά στις παραμέτρους που επηρέασαν τη διαμόρφωσή τους στο παρελθόν, και (β) τη σημερινή παρουσία και λειτουργία τους στους τόπους της νέας τους "ζωής", τα σημερινά τοπικά μουσεία.

Οι τοπικές ενδυμασίες της Εύβοιας εγκαταλείφθηκαν γύρω στο 1950. Ένας από τους λόγους της εγκατάλειψής τους ήταν τα ιστορικά γεγονότα κατά τη διάρκεια της Κατοχής των Γερμανών, που έκαψαν και κατέστρεψαν, εκτός από τα σπίτια των κατοίκων σε πολλά χωριά της Εύβοιας, και τα ρούχα τους και τα κοσμήματά τους. Η γενικότερη, εξάλλου, μεταπολεμική αλλαγή, και οι σταθεροί προσανατολισμοί της ελληνικής κοινωνίας προς τα αστικά δυτικά πρότυπα επέδρασαν καταλυτικά στην ενδυματολογική συμπεριφορά και των κατοίκων της Ευβοϊκής γης.

IV. Λόγοι επιλογής του θέματος.

Η παρούσα έρευνα επικεντρώθηκε στη χρονική περίοδο 1830-1950, αφότου η Εύβοια αποτέλεσε τμήμα της ελεύθερης Ελλάδας, του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους. Την περίοδο αυτή, ωστόσο, η οικονομική και κοινωνική ζωή των κατοίκων παρέμεινε σε μια «παραδοσιακότητα» (με εξαίρεση τη Χαλκίδα), κάνοντας αργά βήματα προς την ανάπτυξη και έχοντας περιορισμένη, ακόμη, επαφή με την πρωτεύουσα Αθήνα.

Ένας από τους λόγους που με οδήγησαν να επικεντρώσω την έρευνά μου στην περιοχή της Εύβοιας είναι η ιστορική και η κοινωνική πορεία της γενέτειράς μου.

Οι διαφορετικές ιστορικές φάσεις της, η κατοχή του νησιού από Βενετούς, το 1261, και, αργότερα, από τους Τούρκους, το 1470, επηρέασαν την οικονομική και την κοινωνική συγκρότηση του νησιού, και, συνακόλουθα, και την ενδυματολογική

¹⁴Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Η ενδυμασία στη Ζακύνθο μετά την Ένωση 1864-1910. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*. Έκδοση Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη 2003.

συμπεριφορά των κατοίκων του, θέτοντας τις βάσεις της παραπέρα πολυτυπίας τους, όπως αυτή αποκρυσταλλώθηκε κατά το 19ο, εν τέλει, αιώνα.

Η ενδυματολογική συμπεριφορά των κατοίκων της Εύβοιας επηρεάστηκε σημαντικά και από τις επιρροές που δέχτηκε από τη γειτνίασή της (α) στο βόρειο τμήμα της, με την Ατάλαντη της Φθιώτιδας, (β) στο κεντρικό τμήμα της, με την Αττική και την Αθήνα, και (γ) στο νότιο τμήμα της, με τα κυκλαδίτικα και αιγαιοπελαγίτικα νησιά.

Επισημαίνω εδώ, ότι επιλέγω τη γεωγραφική κατανομή του νησιού για την παρουσίαση των τοπικών ενδυμασιών του, σύμφωνα με τον διοικητικό διαχωρισμό της Εύβοιας (που, άλλωστε, εν πολλοίς, παρακολουθεί τον γεωγραφικό) σε βόρειο, κεντρικό και νότιο τμήμα, προκειμένου να αναδειχτούν ομοιότητες και ετερότητες, η πολυτυπία των ενδυμασιών, στα συγκεκριμένα γεωγραφικά τμήματα της περιφέρειας της Εύβοιας.

Αναφερόμαστε, πάντως, σε τρεις περιοχές, χωρισμένες όχι μόνο διοικητικά αλλά και πολιτισμικά. Ιστορικά, στο παρελθόν (έως και τη δεκαετία του 1950), τη βόρεια Εύβοια με τη νότια Εύβοια δεν τις ένωνε καμία δραστηριότητα ούτε εμπορική ούτε πολιτισμική. Και οι δυο όμως περιοχές, για εμπορικούς λόγους, επικοινωνούσαν με το αστικό κέντρο στο μέσον του νησιού, τη Χαλκίδα, η οποία, πολιτισμικά τουλάχιστον, άργησε να τις επηρεάσει. Οι κάτοικοι της βόρειας Ευβοίας επικοινωνούσαν με τους «απέναντί» τους, κατοίκους της Ατάλαντης, οι Καρυστινοί με την Αττική, και οι Κουμιάτες με την Σκύρο. Επικοινωνούσαν μέσω θάλασσας για εμπορικούς λόγους και για εργασία. Έτσι, οι κάτοικοι της Εύβοιας επηρέαζαν και επηρεάζονταν πολιτισμικά από την επαφή που είχαν με τις αντίστοιχες περιοχές.

Ακόμη, η επιλογή της Εύβοιας ως τόπου έρευνας, οφείλεται, κυρίως, στο γεγονός ότι οι ενδυμασίες της δεν έχουν μελετηθεί ως προς τη μορφολογία και την κοινωνική λειτουργία τους στο σύνολό τους.

V. Η βιβλιογραφία για τα ενδυματολογικά ζητήματα της Εύβοιας. (19^{ος} – 20^ο αιώνα)

Η μελέτη της γνωστής ενδυματολογικής βιβλιογραφίας για την Εύβοια έδειξε ότι στο πέρασμα των χρόνων το νησί αποτέλεσε πεδίο ενδιαφέροντος και ενδυματολογικών παρατηρήσεων για αρκετούς μελετητές.

Η πρώτη γραπτή μαρτυρία που μας περιγράφει τον τύπο της Αγιαννιώτικης ενδυμασίας είναι αυτή του περιηγητή Henri Belle (1861 – 1874), που μας έδωσε

πληροφορίες για τα ενδύματα των γυναικών σε δυο χωριά της βόρειας Εύβοιας, στο Μαντούδι και στο Προκόπι.¹⁵

Αρκετά αργότερα, η Αγγελική Χατζημιχάλη μελέτησε τις ενδυμασίες της Αγίας Άννας και της Αιδηψού¹⁶, προσπερνώντας όμως την Κύμη αλλά και την Κεντρική Εύβοια.

Ο Δημήτριος Σέττας κατέγραψε την παραδοσιακή ενδυμασία σε σαράντα χωριά της βόρειας Εύβοιας.¹⁷

Ο Ιωάννης Καρράς ασχολήθηκε με την ενδυμασία των Καθενών¹⁸, οι οποίοι ανήκουν στην ορεινή κεντρική Εύβοια.

Η Αλίκη Λάμπρου στο βιβλίο της για τις Σκυριανές ενδυμασίες, μίλησε και για τις ενδυμασίες της Κύμης, σε μια προσπάθεια συγκριτικής προσέγγισής τους.¹⁹

Ο Ανδρέας Πέρρης, παρουσίασε την ενδυμασία της Λίμνης (τύπος νησιώτικης ενδυμασίας), καθώς, επίσης, ενδυμασίες της βόρειας και κεντρικής Εύβοιας, στο Ημερολόγιο του Λυκείου των Ελληνίδων.²⁰

Η Ελένη Ηλιοδρομίτη, κατά τις προπτυχιακές σπουδές της, μελέτησε και παρουσίασε την ενδυμασία στα Βασιλικά της Βόρειας Εύβοιας.²¹

Για την παρούσα εργασία, εκτός από (α) τα βιβλιογραφικά δεδομένα, συγκεντρώθηκε και μελετήθηκε υλικό κατεξοχήν από (β) δημόσιες και ιδιωτικές συλλογές ενδυμάτων, και (γ) από τις προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών μου. Στο πλαίσιο της ερευνητικής εργασίας μου, πραγματοποιήθηκε, ακόμη, (δ) αρχειακή έρευνα σε δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς (δήμους, κοινότητες, πολιτιστικούς συλλόγους, εταιρείες, κ.ά.).

Πρώτα απ' όλα, λοιπόν, μελέτησα όλη τη γνωστή βιβλιογραφία που αφορούσε τα ιστορικά δεδομένα του νησιού. Αποδελίωσα τα γεγονότα που αφορούσαν το

¹⁵Henri Belle, *Ταξίδι στην Ελλάδα 1861-1874*, Κάτοπτρο 1993.

¹⁶Χατζημιχάλη Αγγελική, *Η ελληνική λαϊκή φορεσιά*, τόμος Α, Εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1987, σελ. 174-193, 196-209.

¹⁷Σέττας Δημήτριος, *Εύβοια, Λαϊκός πολιτισμός, Αινίγματα, παροιμίες, θήρα – λαϊκή τέχνη*. Εκδ. Σπανός, Αθήνα 1976.σελ 291-304.

¹⁸Καρράς Δ. Ιωάννης, «Ενδυμασία Καθενών Εύβοιας», *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών*, 20 (1962), σελ. 281-292.

¹⁹Λάμπρου Αλίκη, *Σκυριανές φορεσιές*, εκδ. Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1994.

²⁰Πέρρης Ανδρέας, «Οι φορεσιές της βόρειας και κεντρικής Εύβοιας», στο *Ημερολόγιο του Λυκείου Ελληνίδων*, Αθήνα 1999.

²¹Ηλιοδρομίτη Ελένη, «Η παραδοσιακή ενδυμασία στα Βασιλικά Ιστιαίας της Β. Εύβοιας», *Λαογραφικό Αρχείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Φροντιστήριο Μαρίνας Βρέλλη-Ζάχου, 1999-2000 (Χειμερινό εξάμηνο.), Α-Ο.

χρονικό πλαίσιο της εργασίας μου. Στη συνέχεια, εντόπισα, μελέτησα και αποδελτίωσα όλες τις γραπτές πηγές που αφορούσαν τις τοπικές φορεσιές της Εύβοιας.

Στη Δημόσια Βιβλιοθήκη της Χαλκίδας ακόμη αποδελτίωσα "διαφημιστικά" κείμενα από τις εφημερίδες «*Εύριπος*» και «*Εωσφόρος*», που αφορούν την ενδυμασία των γυναικών στο αστικό κέντρο από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα.

Ακόμη επισκέφτηκα τα Λαογραφικά Μουσεία της Εύβοιας, εκεί συζήτησα με τους υπεύθυνους των μουσείων και πολύ πρόθυμα μου έδωσαν πληροφορίες για της ενδυμασίες που εκτίθεντο. Μου επέτρεψαν ακόμη να φωτογραφίσω το υλικό που με ενδιέφερε για την ολοκλήρωση της μελέτης μου. Δυστυχώς κατά τη διάρκεια της έρευνας μου δεν στάθηκε εφικτό να επισκεφτώ το Λαογραφικό Μουσείο της Κύμης αφού βρίσκονταν σε ανακαίνιση.

Οι προφορικές μαρτυρίες συγκεντρώθηκαν με συνεντεύξεις που μου παραχώρησαν άντρες και γυναίκες από την Εύβοια. Προσπάθησα να συναντήσω γυναίκες υπερήλικες, που πιθανόν να είχαν φορέσει την τοπική τους ενδυμασία, ή να τη θυμόντουσαν πολύ καλά από τις μητέρες τους. Η δυσκολία για αυτό ήταν μεγάλη, αφού τα χρόνια έχουν περάσει και οι πιθανότητες για την ανεύρεση πληροφορητριών ελάχιστες. Παρόλα αυτά κατάφερα να εντοπίσω γυναίκες που φόρεσαν έστω και λίγα μόνο χρόνια την τοπική τους ενδυμασία. Οι πληροφορήτριές μου προσπάθησαν να μου την περιγράψουν, να μου την αναλύσουν όσο θυμόντουσαν, αλλά, παρά την επιμονή μου να τις βοηθήσω να θυμηθούν, μιας και η ηλικία τους ήταν περασμένη, πολλές φορές παρέλειπαν πράγματα. Οι περιγραφές τους, πάντως, αφού τις διασταύρωσα και με άλλες πηγές είναι, κατά την άποψή μου, αξιόπιστες. Η επιθυμία τους να βοηθήσουν και να θυμηθούν με συγκίνησε, και τις ευχαριστώ, και πάλι, ιδιαίτερα.

Κατάλογος με τα ονόματα, την ηλικία και το επάγγελμα των πληροφορητών/τριών μου παρατίθεται στο τέλος της εργασίας μου. Οι μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις, εξάλλου, αποτελούν μέρος του προσωπικού μου αρχείου.

Το φωτογραφικό υλικό, που παρατίθεται στο τέλος της εργασίας, προέρχεται από τα ενδύματα που έχουν κρατήσει πολλές οικογένειες ως αναμνηστικό κειμήλιο. Τα περισσότερα ενδύματα τα έχω φωτογραφήσει η ίδια.

Η έρευνά μου, ακόμη, πραγματοποιήθηκε στα Λαογραφικά Μουσεία του νησιού που "συντηρούν" και υποστηρίζουν τις ιστορικές/πολιτισμικές μνήμες κάθε τοπικής κοινωνίας.

VI. Διάρθρωση της εργασίας.

Στο Πρώτο Μέρος επιχειρείται μια ιστορική, οικονομική και κοινωνική εξέταση της Εύβοιας (18ος -20ος αι.), με αναφορές στα πλέον σημαντικά γεγονότα που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του νησιού και, συνακόλουθα, στη διαμόρφωση της ενδυματολογικής συμπεριφοράς των κατοίκων. Εκτός από την αναφορά στο γεωγραφικό προσδιορισμό της Εύβοιας και στη διοικητική διαίρεσή της, η ιστορική προσέγγιση αναφέρεται και επισημαίνει, ιδιαίτερα, το γαιοκτητικό καθεστώς (τσιφλίκια) που ταλάνισε έντονα το νησί κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας.

Το Δεύτερο Μέρος αναφέρεται στους πληθυσμούς που, κατά εποχές, προσήλθαν και κατοίκησαν στην Εύβοια, με προέλευση διάφορες περιοχές της Ελλάδας, -και όχι μόνο-, προσδιορίζοντας στο εξής τη σύσταση του πληθυσμού και τη γενικότερη πολιτισμική φυσιογνωμία της Εύβοιας. Οι Αρβανίτες, για παράδειγμα, κατοίκησαν στο νότιο τμήμα της Εύβοιας, κατά το 15ο αιώνα (όπως, άλλωστε, και στην Αττική και σε μέρος της Βοιωτίας). Αργότερα, το 1834, άποικοι νησιώτες, από τη Σάμο, κατοίκησαν στη Λίμνη της Εύβοιας διατηρώντας το νησιώτικο και ναυτικό τους χαρακτήρα• το 1870, Σαρακατσάνοι έφτασαν στο βορειοκεντρικό τμήμα του νησιού (στα χωριά Μαντούδι, Αχμέτ Αγά και Πήλι), διατηρώντας σταθερή, και για πολλά χρόνια, τη διαφορετικότητά τους με το νομαδικό χαρακτήρα της ζωής τους, μέχρι την αργοπορημένη και σταδιακή αφομοίωση τους με τους ντόπιους (από το 1930 κ. ε.) και, τέλος, η άφιξη των προσφύγων από τη Μικρά Ασία, που ξεκίνησε το 1923 και ολοκληρώθηκε το 1925, όχι μόνο αύξησε τον πληθυσμό αλλά άλλαξε και, γενικότερα, τη δομή του νησιού: η Εύβοια υπήρξε εξαιρετικά κατάλληλος τόπος για την εγκατάσταση των προσφύγων, γιατί υπήρχε διαθέσιμη γη από τα τσιφλίκια καθώς και αρκετή μοναστηριακή γη• και έτσι συγκροτήθηκαν αρκετοί αυτοτελείς προσφυγικοί οικισμοί.

Στο Τρίτο Μέρος, χωρισμένο σε τρία κεφάλαια, εξετάζονται οι γυναικείες ενδυμασίες (καθημερινές – γιορτινές – νυφιάτικες), που καταγράφηκαν στο νησί, σύμφωνα με το υλικό που έδωσε η βιβλιογραφική, η αρχειακή και η επιτόπια έρευνα (όπως αναλύθηκαν παραπάνω).

Το Α΄ Κεφάλαιο του Τρίτου Μέρους είναι αφιερωμένο στις ενδυμασίες της Β. Εύβοιας, και, συγκεκριμένα, των κοινοτήτων της Αγίας Άννας, της Αιδηψού, της Λίμνης, καθώς και στις φορεσιές των Σαρακατσάνων στο Μαντούδι. Το βόρειο αυτό τμήμα της ευβοϊκής γης, δίνει, ίσως, τη μεγαλύτερη ενδυματολογική ποικιλία:

Αφενός, παρουσιάζεται η Αγιαννιώτικη ενδυμασία, «τα σιγκούνια» ή «τα καλά σιγκούνια», όπως είναι γνωστή, με κύριο χαρακτηριστικό της τα πλατύχωρα κεντημένα πουκάμισα (με την πλούσια ονοματολογία τους), και την «πεταλόσχημη» ποδιά (ενώ, για πρώτη φορά, στην παρούσα εργασία, καταγράφεται και το «σπαλέτο», που ως συμπληρωματικό ξεχωριστό ένδυμα φορούσαν οι γυναίκες του χωριού Κερασσιά της ευρύτερης περιοχής της Αγίας Άννας).

Αφετέρου, η ενδυμασία της Αιδηψού (ή «ξηροχωρίτικη»), μολονότι έχει πολλές ομοιότητες με την ενδυμασία της Αγία Άννας, διαφέρει, ωστόσο, στα κεντητικά θέματα του σιγκουνιού (που μαρτυρούν την τοπική ταυτότητα αξιοπρόσεκτα). Επιπλέον, οι γυναίκες της Αιδηψού φορούσαν ζιπούνι και ορθογώνια παραλληλόγραμμη ποδιά, όμοια με αυτή της Αράχοβας στην απέναντι, σχετικά γειτονική, ρουμελιώτικη γη.

Στην παράλια, όμως, Λίμνη συναντάμε, αντίθετα, τον τύπο την νησιώτικης ενδυμασίας με φουστάνι, ίδια, μάλιστα, για όλες τις περιστάσεις (καθημερινή, γιορτινή, νυφιάτικη), με διαφορές μόνο στα υφάσματα και τα χρώματα.

Όσον αφορά, τέλος, τη σαρακατσάνικη ενδυμασία, αυτή φορέθηκε, κυρίως, στο Μαντούδι, σε μεγάλη ομοιότητα με την ενδυμασία της Σαρακατσάνας της Ηπείρου.

Στο Β΄ Κεφάλαιο μελετώνται οι ενδυμασίες της Κεντρικής Εύβοιας, και, συγκεκριμένα, οι ενδυμασίες της Στενής και των Καθενών, που έχουν μεν πολλές ομοιότητες με την ενδυμασία της Αγίας Άννας, αλλά και πολλές διαφορές, και πάλι, στα χρώματα και στη διακόσμησή τους (για παράδειγμα, το καθημερινό σιγκούνι ήταν κόκκινο, όπως κόκκινο ήταν και το τσεμπέρι της κεφαλής), αλλά και στην ονοματολογία των ενδυμάτων (π.χ. στους Καθενούς, ο εξωτερικός χειμωνιάτικος καθημερινός επενδύτης ονομάζονταν «σουρκάδα»).

Στο Γ΄ Κεφάλαιο γίνεται λόγος για τις ενδυμασίες της Κύμης, καθώς και της περιοχής του Αλιβερίου και της Οκτωινιάς.

Η καθημερινή ενδυμασία της Κύμης, η «ντούλα» (ή και «αλεξαντριάνο») φορέθηκε, στην Κύμη και στους κοντινούς παραθαλάσσιους οικισμούς μετά το 1850 και η νυφική ενδυμασία που είναι πιο παλιά. Η «ντούλα», ήταν το κυρίως μέρος της εν-

δυμασίας, με χαρακτηριστικό της το πολύ λεπτό πλισέ μακρύ φουστάνι. Άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα της ενδυμασίας της νυφιάτικης ενδυμασίας ήταν η έλλειψη κοσμημάτων, εκτός από το θηλυκωτάρι και τις μεγάλες πόρπες της ζώνης.

Η γυναικεία ενδυμασία της περιοχής του Αλιβερίου ήταν, θα λέγαμε, μια παραλλαγή της Κυμαϊκής ενδυμασίας, με βασικό της ένδυμα το μακρύ «ντουγιαστό» ή «τριζάτο» φουστάνι.

Στο Τέταρτο Μέρος εξετάζω, ξεχωριστά, την περίπτωση της πρωτεύουσας του νησιού, του αστικού κέντρου, της Χαλκίδας, με κύρια πηγή μου το έντυπο υλικό που έδωσε η έρευνα των τοπικών εφημερίδων «Εύριπος» (των ετών 1880 – 1930) και «Εοσφώρος» (1900-1939), παρατηρώντας εδώ ότι, κατά τη χρονική περίοδο που οι γυναίκες της ευβοϊκής περιφέρειας ντύνονταν ακόμη με τα τοπικά παραδοσιακά τους ενδύματα, οι γυναίκες της Χαλκίδας φορούσαν αστικά ενδύματα «της μόδας», είχαν, δηλαδή, ήδη αποδεχτεί τα ευρωπαϊκά πρότυπα.

Το Πέμπτο Μέρος της εργασίας μου αφιερώθηκε στη σημερινή «ζωή» των ευβοϊκών ενδυμασιών στους τόπους όπου «μετοίκησαν» μετά την εγκατάλειψή τους, μεταπολεμικά, χάρη στο ζήλο συλλογέων και φορέων, δηλαδή στα τοπικά Λαογραφικά Μουσεία (Χαλκίδας, Λίμνης, Αγίας Άννας, καθώς και στο κονάκι των Σαρακατσάνων στο Μαντούδι), με ένα άλλο περιεχόμενο και νόημα εκεί, εξυπηρετώντας – κάποτε και ευαισθητοποιώντας- την τοπική συλλογική μνήμη, με την υπενθύμιση της ταυτότητας κάθε ευβοϊκής κοινότητας και περιφέρειας, αλλά και αποτελώντας ένα καλό μάθημα γνώσης όψεων του υλικού λαϊκού πολιτισμού της ευβοϊκής γης του παρελθόντος.

Η εργασία συμπληρώνεται με Ευρετήριο (Ονομάτων-Όρων-Πραγμάτων), με το Φωτογραφικό υλικό της έρευνας, με τη Βιβλιογραφία που μελέτησα, υποστήριξα το κείμενο, επεξηγηματικά και τεκμηριωτικά, καθώς και με Πίνακα των Ονομάτων των σεβαστών Πληροφορητών/τριών μου.

Π Ρ Ω Τ Ο Μ Ε Ρ Ο Σ

Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ

Η ΕΥΒΟΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Γεωγραφικός Προσδιορισμός Εύβοιας. Θέση - Σύνορα

Η Εύβοια είναι το δεύτερο σε έκταση (μετά την Κρήτη) νησί της Ελλάδας, στο Αιγαίο πέλαγος. Αποτελεί συνέχεια του Πηλίου και της Όσσας και εκτείνεται, με κατεύθυνση Νοτιοανατολική, κατά μήκος και παράλληλα της Βορειοανατολικής ακτής της Στερεάς Ελλάδας. Από την τελευταία χωρίζεται με τον Ευβοϊκό κόλπο, που το μήκος του φτάνει τα 180 χλμ., ενώ το πλάτος του κυμαίνεται μεταξύ 8 έως 50 χλμ. Με τους διαύλους του Τρίκερι και των Ωρεών χωρίζεται από τη χερσόνησο της Μαγνησίας και τη Φθιώτιδα. Στα Βορειοδυτικά βρέχεται από το Μαλιακό, Ευβοϊκό και τον κόλπο των Πεταλιών, στα Νοτιοανατολικά βρέχεται από το στενό του Καφηρέα, που τη χωρίζει από την Άνδρο, και τέλος προς Ανατολικά βρέχεται από το Αιγαίο πέλαγος.

Ο νομός διοικητικά διαιρείται σε τρεις επαρχίες: α) επαρχία Χαλκίδας (κεντρική Εύβοια), β) επαρχία Ιστιαίας (βόρεια Εύβοια) και γ) επαρχία Καρυστίας (Νότια Εύβοια). Πρωτεύουσα του νομού είναι η Χαλκίδα (51.474 κάτ.) και αξιόλογες πόλεις και κωμοπόλεις είναι η Αιδηψός, το Αλιβέρι, η Ερέτρια, η Ιστιαία, η Κάρυστος, η Λίμνη, η Σκύρος, τα Ψαχνά και η Αμάρυνθος.

Τα κυριότερα όρη του νομού είναι, το Τελέθριο (970 μ.), το Κανδήλι (1.225 μ.), η Δίρφυς (1.745 μ.), ο Όλυμπος Ευβοίας (1.398 μ.) και η Όχη. Οι κυριότερες πεδιάδες του νομού είναι της Ιστιαίας, του Μαντουδιού, των Ψαχνών, της Χαλκίδας, της Κύμης, του Αλιβερίου και της Καρύστου.

Μεγάλοι ποταμοί δεν υπάρχουν στην Εύβοια. Οι κυριότεροι χείμαρροι του νομού είναι ο Νηλεύς που πηγάζει από το Ξηρό Όρος, ο Κηρέας που πηγάζει από την Πυξαριά, ο Γερανίας, ο Ποταμός Συπιάδας, ο Λίλας και ο Ίμβροσος.

Η Εύβοια έχει μια από τις πιο γνωστές λουτροπόλεις της Ελλάδος, την Αιδηψό. Οι πηγές της αναβλύζουν σε έκταση πλάτους 500 μ. και μήκους 600 μ. Είναι γνωστές από την αρχαιότητα και χρησιμοποιούνται από τότε χωρίς διακοπή.

Η Εύβοια είναι πλούσια σε ορυκτά. Στο Αλιβέρι και την Κύμη υπάρχουν πλούσια κοιτάσματα λιγνίτη. Στο Γαλατάκι και το Πήλι εξάγεται λευκόλιθος, στην Κύμη σίδηρος και μόλυβδος και στην Κάρυστο εκλεκτής ποιότητας μάρμαρα, τα ονομαστά "καρυστινά" μάρμαρα.

Το βορειοκεντρικό μέρος του νομού έχει πολύ μεγάλο ποσοστό δασοκάλυψης. Τα δάση αποτελούνται κυρίως από πεύκα, από τα οποία εξάγεται μεγάλη ποσότητα ρετσινιού. Το κλίμα του νομού είναι εύκρατο, υγιεινό και ευχάριστο. Ο χειμώνας είναι θερμός και το καλοκαίρι δροσερό.

Η Ιστορία του νησιού την περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας.

Στις 12 Ιουλίου 1470 η Χαλκίδα κυριεύτηκε από τους Τούρκους και λόγω της επίκαιρης θέσης της κατέστη έδρα του Καπουδάν Πασά και του Πασαλικιού του Εγρίπου, διοικητική διαίρεση που συμπεριελάμβανε όλη σχεδόν τη Στερεά Ελλάδα, (την Αττική, τη Βοιωτία και τη Φωκίδα). Στην Χαλκίδα ακόμη κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας ήταν η έδρα του πασά, επικεφαλούς του στρατιωτικού και πολιτικού καθεστώτος.²²

Από το 1470-1833 (363 χρόνια), η Εύβοια έμεινε υπό την οθωμανική κατοχή. Στην Εύβοια την περίοδο εκείνη υπήρχαν δυο επαρχίες, των Ωρεών και της Καρύστου..

Το νησί από την πρώτη στιγμή της κατάληψής του από τους Τούρκους εντάχθηκε στο οικονομικό σύστημα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, με κυρίαρχη οικονομική μονάδα το τιμάριο. Αυτή η μορφή οικονομικής εκμετάλλευσης, αντιστρατευόταν τα προνόμια της πλήρους και ατομική ιδιοκτησίας και κατ' επέκταση την διαμόρφωση μιας πολύ ισχυρής τάσης και τάξης μέσα στον Οθωμανικό χώρο. Η λειτουργία του τιμαριακού συστήματος στηρίχτηκε στις κοινότητες των υποτελών, οι οποίες λειτουργούσαν άλλωστε και κατά τη βυζαντινή περίοδο, αλλά με διαφορετική μορφή. Το τιμαριωτικό σύστημα θα εμφανίσει σημεία παρακμής στον απόηχο της ευρύτερης παρακμής του Οθωμανικού κράτους.²³

Η αγροτική οικονομία της κοινότητας και η παραγωγή στο χώρο της υπαίθρου, καθώς και η φορολογία σχετίζονταν με τον μηχανισμό της αλληλοεπικάλυψης.

²² Επαμ. Α. Βρανόπουλος, Ιστορία της Εύβοιας, εκδ. Πελασγός 1995, σελ 251-272

²³ Ζ. Δέσπος, «Πλευρές της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας της Εύβοιας τον 18ο-20ο αιώνα: συνοπτικό σχεδιάγραμμα.», στο Κοινότητα και ψυχιατρική μεταρρύθμιση. Η εμπειρία της Εύβοιας 1988-2008, επιστημονική επιμέλεια, Στέλιος Στυλιανίδης, Μ.Γ. Λίλυ Στυλιανούδη, εκδ. Τόπος, Αθήνα 2008 σελ 247-252.

Αυτός ο μηχανισμός συνίσταται στο ότι, ανεξάρτητα αν σε κάποιες περιπτώσεις οικογενειών, οικισμών ή χωριών υπήρχε πλεόνασμα ή έλλειμμα στην παραγωγή, τελικά οι αλληλοκαλύψεις από τις κοινότητες ή στο εσωτερικό της καθεμίας, λειτουργούσαν με τέτοιο τρόπο ώστε να αποδίδεται ο τελικός φόρος στον φοροεισπράκτορα και στη συνέχεια στη κεντρική Οθωμανική διοίκηση. Άλλωστε, ο κυρίως φόρος της εποχής της Οθωμανικής κυριαρχίας ήταν η δεκάτη, το ένα δέκατο περίπου της παραγωγής. Αυτές λοιπόν οι αλληλοκαλύψεις στις φορολογικές απαιτήσεις των κοινοτήτων τόσο ως προς την απόδοση των φόρων όσο και προς τη χρήση πλεονάσματος ενέτειναν τους κοινωνικούς δεσμούς, δημιούργησαν συνεκτικό κοινωνικό ιστό, απόρροια της οικονομικής διάρθρωσης του φορολογικού συστήματος του Οθωμανικού κράτους.²⁴

Γαιοκτητικό καθεστώς (Τσιφλίκια επί Οθωμανικής Κυριαρχίας.)

Το 17^ο και 18^ο αιώνα δημιουργήθηκαν φυγόκεντρες δυνάμεις και διαλυτικές τάσεις του οικονομικού μοντέλου των Οθωμανών, με χαρακτηριστικό στοιχείο αυτής της διαλυτικής τάσης την εμφάνιση των τσιφλικιών.

Η υπεροχή του νησιού σε σύγκριση με την Αθήνα φαίνεται από την ύπαρξη κάποιων κάστρων και φρουριών. Ακόμη, το 18^ο αιώνα η Χαλκίδα είχε γαλλικό προξενείο, η δε Αθήνα δεν απέκτησε παρά μόνο στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, μετά την διάσπαση του προξενείου της Χαλκίδας.

Ακόμη, η πόλη της Χαλκίδας όπως και η Κάρυστος ή Γκιούζελ Χισάρ, αποτέλεσε τόπος διαμονής για πολλούς Οθωμανούς στρατιωτικούς και διοικητικούς υπαλλήλους της Υψηλής Πύλης, μερικοί από τους οποίους κατάφεραν να δημιουργήσουν ιδιοκτησίες με χαρακτήρα αυτονομημένων από την Πύλη τσιφλικιών. Η δημιουργία των τσιφλικιών διατάραξε τις κοινωνικές δομές όντας ταυτόχρονα και κρίνοντας ως αντιπαραγωγικά σε ότι αφορά την οικονομική τους λειτουργία. Η θέση των εργαζομένων υποτελών σε αυτά ήταν πιο δεινή απ' ότι σε περιοχές όπου το καθεστώς των γαιών υφίστατο αμεσότερο έλεγχο από την κεντρική διοίκηση και όχι από τον τσιφλικούχο.²⁵

²⁴ Ο.π.

²⁵ Ζ. Δέσπος, «Πλευρές της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας της Εύβοιας τον 18ο-20ο αιώνα: συνοπτικό σχεδιάγραμμα.», στο Κοινότητα και ψυχιατρική μεταρρύθμιση. Η εμπειρία της Εύβοιας 1988-2008, επιστημονική επιμέλεια, Στέλιος Στυλιανίδης, Μ.Γ. Λίλυ Στυλιανούδη, εκδ. Τόπος, Αθήνα 2008 σελ 247-252.

Ο Αλή Πασάς κατάφερε να θέσει στον οικονομικό του έλεγχο μεγάλες περιοχές της Β. Εύβοιας. Έτσι, κατέλαβε ένα μεγάλο μέρος της Ιστιαίας, όπου διόρισε βοεβόδα (διοικητή), Νταλίπ Αγά, από την Πρεμετή της Αλβανίας.

Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Εύβοιας 18^{ος} – 20^{ος} αιώνας.

Κατά τη χρονική αυτή διάρκεια στον ευβοϊκό χώρο παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές, αλλά και αδράνεια στην ανάπτυξή της. Το νησί από τη στιγμή της κατάληψης του από τους Οθωμανούς το 1470, εντάχθηκε στο οικονομικό σύστημα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, με κυρίαρχη οικονομική δύναμη το τιμάριο.²⁶

Οι κατοίκους της Εύβοιας ζούσαν μια δραματική κατάσταση καταπίεσης. ως αποτέλεσμα των αποσχιστικών τάσεων Οθωμανών διοικητικών υπαλλήλων.

Το 1830, με τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους, η Εύβοια μαζί με τη Φωκίδα και μέρος της Φθιώτιδας, βρέθηκαν στην ίδια κατάσταση πριν από την ενσωμάτωσή τους στο νεοελληνικό κράτος, όπου τελικά ενσωματώθηκαν σε αυτό. Οι μουσουλμάνοι ιδιοκτήτες έπρεπε να αποζημιωθούν για τις περιουσίες τους πριν αποχωρήσουν από το νησί. Όσοι επιθυμούσαν μπορούσαν να μείνουν και με βάση αυτή τη ρύθμιση διαπράχτηκαν πολλές παράνομες πωλήσεις και καταχρήσεις της δημόσιας περιουσίας.²⁷

Στην Εύβοια δεν υπάρχει σχεδόν καθόλου δημόσια γη. Με τη δημιουργία του κράτους ο Ιωάννης Καποδίστριας έψαχνε απεγνωσμένα να βρει χρήματα για να αγοράσει το Ελληνικό δημόσιο τις δασικές εκτάσεις που πουλούσαν οι Τούρκοι. Κατάφερε όμως να πείσει πολλούς ομογενείς να επενδύσουν στα τσιφλίκια της Εύβοιας. Έτσι τα δάση της Εύβοιας ήταν σχεδόν καθ' ολοκληρίαν ιδιωτικά, και κατά συνέπεια απέκλειαν τους κατοίκους από την χρήση τους. Γενικά η κοινωνική δομή έμεινε ουσιαστικά η ίδια φεουδαρχική κατάσταση που υπήρχε και υπό τους Τούρκους ιδιοκτήτες.

Τα τσιφλίκια που αγοράστηκαν στη βόρεια Εύβοια, ήταν του Μπέικερ, του Απόστολου Παπαδόπουλου (με καταγωγή από το Τσεπέλεβο Ηπείρου) ο οποίος αγόρασε το τσιφλίκι των Οροβιών μετά το 1831, και του Αυγερινού Αβέρωφ (με κατα-

²⁶ Ζ. Δέσπος, «Πλευρές της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας της Εύβοιας τον 18ο-20ο αιώνα: συνοπτικό σχεδιάγραμμα.», στο Κοινότητα και ψυχιατρική μεταρρύθμιση. Η εμπειρία της Εύβοιας 1988-2008, επιστημονική επιμέλεια, Στέλιος Στυλιανίδης, Μ.Γ. Λίλυ Στυλιανούδη, εκδ. Τόπος, Αθήνα 2008 σελ 247-252.

²⁷ Επαμ. Α. Βρανόπουλος, Ιστορία της Εύβοιας, εκδ. Πελασγός 1995, σελ 251-272

γωγή από το Μέτσοβο), όπου αγοράστηκε το τσιφλίκι το 1833. Η οικονομική εκμετάλλευση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων χαρακτηρίστηκε από στασιμότητα.²⁸

Το κυριότερο πλήγμα στην ανάπτυξη της οικονομίας της Ευβοίας ήταν η στέριση της γης από τους αγρότες, οι οποίοι είχαν την ελπίδα απόκτησης γης. Το αγροτικό ζήτημα έμενε άλυτο, την ίδια στιγμή που από το 1871 στην Πελοπόννησο γινόταν διανομή γαιών. Στην Εύβοια έγινε διανομή γης σε μικρό ποσοστό, όμως τα περισσότερα κτήματα έμειναν δημόσια ή τσιφλίκια.²⁹

Μετά την Μικρασιατική καταστροφή του 1922, πρόσφυγες κυρίως από τον Μαρμαρά, εγκαταστάθηκαν στη Λίμνη, στις Ροβιές και στη Χρόνια. Οι πρόσφυγες έφεραν την οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της περιοχής.

Η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών έγινε επί πρωθυπουργίας του Ελευθέριου Βενιζέλου, το 1926, πάρθηκαν από τον ιδιοκτήτη τα σπίτια και περιβόλια του χωριού και δημιουργήθηκαν δύο οικισμοί μέσα στο χωριό, των παλαιών κατοίκων («γηγενών») και των προσφύγων («συνοικισμός»). Τους δόθηκαν και πολλά από τα χωράφια του τσιφλικιού και δικαιώματα βοσκής και ξύλευσης στα δάση του τσιφλικιού.³⁰

Στο μεταξύ, από το 1905, δημιουργήθηκε μία βιομηχανία χάρτου (Οροβία ΑΕ) βασισμένη επάνω στο νερό του χειμάρρου Γεράνια, έξω από το χωριό προς την κατεύθυνση των Ηλίων. Το «εργοστάσιο» όπως έγινε γνωστό στην περιοχή, έδωσε δουλειά σε πάρα πολλές οικογένειες των Ροβιών από τότε έως το 2007, που δυστυχώς πια έκλεισε.

Επίσης, το 1913, ο Αντώνης Παπαδόπουλος, δεκαεξάχρονος γιός του τότε ιδιοκτήτη, άρχισε μια δουλειά που κράτησε ως τον θάνατό του, πενήντα χρόνια αργότερα: Εκχέρσωσε το δάσος που υπήρχε τότε σε όλο σχεδόν τον κάμπο του σημερινού ελαιώνα Ροβιών, και δημιούργησε τον ποτιστικό ελαιώνα των περίπου 2.500 στρεμμάτων που ακόμα υπάρχει. Έτσι ανέβασε πάρα πολύ την παραγωγικότητα της περιοχής. Επίσης έτσι στον ελαιώνα αυτό βρήκαν δουλειά όλα αυτά τα χρόνια, πάρα πολλοί κάτοικοι των Ροβιών αλλά και της ευρύτερης περιοχής.

Λόγο της δυνατότητας δουλειάς στο εργοστάσιο και στον ελαιώνα, ήρθαν πολλοί κάτοικοι των ορεινών χωριών της περιοχής και εγκαταστάθηκαν στις Ροβιές. Έτσι ο πληθυσμός των Ροβιών εμπλουτίστηκε όχι μόνο από τους πρόσφυγες που έ-

²⁸ Επαμ. Α. Βρανόπουλος, «Η Ευρωπαϊκή διπλωματία στο θέμα της απελευθέρωσης της Εύβοιας και η εξαγορά των Τουρκικών κτημάτων της». *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών*. Τόμος ΚΕ' 1928, σελ 253-263.

²⁹ Ο,π.

³⁰ Ο, π

φερναν πολιτισμό όπου πήγαιναν, αλλά και από την ζωντάνια των χωρικών των ορεινών μας χωριών.

Η βιομηχανική άνθιση πραγματοποιήθηκε μετά από την έλευση των προσφύγων της Μικράς Ασίας. Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα παρατηρείται η ανάπτυξη των μεταλλείων και ορυχείων στην Κεντρική και Βόρεια Εύβοια.

Με αυτά τα λίγα, αλλά σημαντικά γεγονότα διαμορφώθηκε η οικονομική και κοινωνική ζωή του νησιού. Τα τσιφλίκια, η κατοχή τους από ξένους ιδιοκτήτες και η διανομή τους, ακόμη και σήμερα, είναι ένα θέμα που απασχολεί τους κατοίκους της περιοχής. Είναι ένα θέμα η ιστορική πορεία του οποίου επέδρασε στην εξέλιξη των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών αλλά δεν νομίζω ότι βρίσκεται στο επίκεντρο των συζητήσεων σήμερα.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΖΩΗΣ ΤΟΥΣ

Οι Αρβανίτες στην Εύβοια

Κάνοντας λόγο για τους Αρβανίτες της Εύβοιας, εννοούμε εκείνη την πληθυσμιακή ομάδα, η οποία σήμερα είναι εγκατεστημένη κυρίως στη νότια Εύβοια. Είναι αυτοί οι πληθυσμοί που κατά κανόνα έχουν μεγάλη ανάμειξη με το ελληνικό στοιχείο και πρόσκεινται στη χριστιανική θρησκεία, φυλετικά όμως έχουν σχέση με τους "Τόσκηδες", που θεωρούνται αλβανικό φύλο.

Οι Αρβανίτες έφτασαν στην Ελλάδα το 14^ο με 15^ο αιώνα. Οι απόψεις δίστα- νται, καθώς άλλοι υποστηρίζουν ότι οι Αρβανίτες ήταν Έλληνες, που μιλούσαν και αρβανίτικα, και άλλοι ότι ήταν Αλβανοί, που γνώριζαν και ελληνικά. Παρόλα αυτά, η γλώσσα των Αρβανιτών που ζουν σήμερα στην Ν. Εύβοια, στην Αττική και μέρος της Βοιωτίας καθώς σε άλλες περιοχές είναι τόσκινη.³¹

Όλη η νότια Εύβοια, από τον άξονα Αλιβερίου-Αυλωναρίου ως τη βόρεια πλευρά της Όχης και κάτω είναι κατοικημένη από αρβανίτικες οικογένειες, πλην της περιοχής της Καρύστου και μερικών χωριών γύρω από την Κάρυστο. Εξήντα είναι συ- νολικά τα χωριά, όπου μιλούνται τα Αρβανίτικα, εκτός από τα χωριά Πλατανιστός, Αντιά και Μαρμάρι. Στην περιοχή αυτή έχουμε έναν πληθυσμό, που ανήκει στη συ- γκεκριμένη εθνοτική ομάδα, που εγκαταστάθηκε εκεί με τις οικογένειες της και με τα ζώα της, από «πρόνοιασμα», δηλαδή ύστερα από δημόσια πρόσκληση για εγκατά- σταση στο νησί «Αλβανών υπέων-γεωργών», που έκαναν οι Ενετοί, το 1402.³²

Οι Ενετοί εγκατέστησαν τους Αλβανούς στη νότια Εύβοια, επειδή φοβόντου- σαν επιθέσεις στα νότια παράλια. Η πολεμική τους ικανότητα ήταν γνωστή. Φαίνεται ότι σε αυτό το κάλεσμα ανταποκρίθηκαν και άλλες ομάδες. Γνωρίζουμε όμως ότι το 1425, εμφανίστηκαν στις ενετικές αρχές τριακόσιες οικογένειες Αλβανών από διάφορες περιοχές και ζήτησαν την άδεια να εγκατασταθούν στο νησί. Αυτή η απότομη προσέ- λευση Αλβανών στο νησί φαίνεται ότι εξισορροπήθηκε με την απορρόφηση ενός α- ριθμού αλβανικών οικογενειών από τη Βόρεια Άνδρο.

Ενδεικτικό του χρόνου εγκατάστασης των Αρβανιτών στην Εύβοια, υπάρχει ένα σημαντικό έγγραφο από τα αρχεία της Βενετικής Δημοκρατίας, πού ανακοινώθη- κε από τον Κ. Σάθα στα τέλη του περασμένου αιώνα, σε βιβλίο, το οποίο τυπώθηκε

³¹ Ε. Π. Αλεξιάκης, «Εθνοτικές ομάδες και συγγένεια: η περίπτωση των Ελλήνων Αρβανιτών» στο Κοινότητα και ψυχιατρική μεταρρύθμιση. Η εμπειρία της Εύβοιας 1988-2008, επιστημονική επιμέλεια, Στέλιος Στυλιανίδης, Μ.Γ. Λίλυ Στυλιανούδη, εκδ. Τόπος, Αθήνα 2008 σελ 273-299.

³² Βλέπε σ. 19.

το οποίο φέρει τον τίτλο στο Παρίσι «Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας»³³. Παραθέτω αμέσως πιο κάτω το έγγραφο αυτό, στην ελληνική του απόδοση³⁴.

Η εγκατάσταση των Αλβανών, όπως χαρακτηρίζονται στο ντοκουμέντο στην Εύβοια άρχισε να γίνεται σταδιακά, μετά το 1402, χρονιά που εκδόθηκε κι η πιο πάνω διαταγή της Γερουσίας της Βενετίας προς τη Βενετσιάνικη διοίκηση της Εύβοιας. Στο έγγραφο η Εύβοια ονομαζόταν «Νεγροπόντε», διότι έτσι ονομαζόταν το νησί απ' τους Βενετσιάνους. Η ονομασία αυτή προήλθε απ' το Εύριπος ή Έγριπος³⁵, ονομασία που έφερε η Χαλκίδα και κατ' επέκταση ολόκληρη η Εύβοια

Από το έγγραφο αυτό φαίνεται πως οι Βενετσιάνοι ήθελαν τους νέους άποικους για να τους χρησιμοποιήσουν, όταν χρειαζόταν, στις πολεμικές τους επιχειρήσεις και σ' αντάλλαγμα, τους έδιναν εκτάσεις ακαλλιέργητες για να μένουν και να τις καλλιεργούν.

Τελικά, δεν υπάρχει γραπτή μαρτυρία για τον αριθμό των Αλβανών που εγκαταστάθηκαν στην Εύβοια. Όσο για τις ακαλλιέργητες εκτάσεις που αποφάσισαν να δώσουν οι Βενετσιάνοι στους Αλβανούς, αυτές βρέθηκαν αργότερα και ήταν στη νότια Εύβοια και στον κακοτράχαλο Καβοντόρο.

³³ Κ. Σάθας, Μνημεία "Ελληνικής Ιστορίας – Document inedites Releties a la histoire de la Grece, t. ii, Paris MDCCCLXXL (1981) SEL 79-80.

Σε μετάφραση το κείμενο από το βιβλίο του:

8 Κ. Μπίρης, Αρβανίτες, «Αριθμ. εγγράφου 298 1402, 20 Απριλίου

ΠΟΙΑ ΠΡΟΒΛΕΨΗ ΚΑΝΑΜΕ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟ ΤΟΝ ΝΗΣΙΟΥ ΝΙΓΚΡΟΠΟΝΤΕ.

Σοφά μέλη του συμβουλίου.

«Όσον άφορα τον εποικισμό του νησιού μας Νιγκροπόντε, ας γραφτεί και ας παραγγελθεί στη Διοίκηση μας του Νιγκροπόντε, πώς οφείλει να κηρύξει δημόσια, ότι οποιοδήποτε Αλβανοί, ή άλλο φύλο, πού δεν είναι υποταγμένοι σε μας, πού θα ήθελαν να έρθουν με τα άλογα και θα έρθουν για να κατοικήσουν από τη μέρα της σημερινής πράξης ως ένα διάστημα δυο αμέσως επόμενων χρόνων, στο νησί Νιγκροπόντε, θα γίνουν δεκτοί και είναι και θα είναι πάντα ελεύθεροι και απαλλαγμένοι από κάθε αγγαρεία εμπράγματη και προσωπική και σ' αυτούς θα δοθούν εκείνα από τα ακαλλιέργητα δημόσια κτήματα μας, πού είναι όμως κατάλληλα για καλλιέργεια, με τη συμφωνία, όμως, πώς οι Αλβανοί αυτοί και οποιοδήποτε άλλο φίλο υπέων, θα μπορούν να κρατούν τόσους ίππους, όσος θα είναι ο αριθμός των κεφαλών των ανδρών της οικογένειας, και δεν θα μπορούν να φεύγουν άπ' το νησί χωρίς την άδεια της Διοίκησης, αλλά θα μένουν και θα οφείλουν να ιππεύουν και να πηγαίνουν σε κάθε μέρος, όπου θα ήταν αναγκαίο, για υπεράσπιση του νησιού και για επίθεση εναντίον οποιοδήποτε ήθελε να βλάψει το νησί μας, πού είπαμε παραπάνω, και μετά το θάνατο τους, τα κτήματα πού είπαμε, θα είναι και οφείλουν να είναι των κληρονόμων τους, πού θα κατοικούσαν στο νησί, πού είπαμε παραπάνω, με τον όρο να υποχρεώνονται στην αγγαρεία πού είπαμε πιο πάνω. "Αν, όμως, δεν έχουν κληρονόμους, τα κτήματα, πού είπαμε, θα επανέρχονται στο δημόσιο μας. Η Διοίκηση του Νιγκροπόντε, πού σωστά είπαμε στο πρακτικό της παράδοσης των κτημάτων αυτών του δημοσίου μας στους Αλβανούς αυτούς και στους άλλους υπεείς πού θα έρθουν να κατοικήσουν στο νησί, πού είπαμε παραπάνω, ας είναι ελεύθερη να δώσει, σ' αυτούς πού είπαμε, τόσην έκταση κτημάτων του δημοσίου μας, με τον τρόπο πού είπαμε, όπως θα κρίνει ή ίδια ή Διοίκηση, σύμφωνα με την άξια των προσώπων, του πλήθους και της κατάστασης της οικογένειας εκείνου πού θα ήθελε να έρθει για να κατοικήσει στο νησί πού είπαμε παραπάνω». σελ 103-104.

³⁵ Γιάννη π. Γκίκα «Ένας Άγγλος Ιεραπόστολος στη μετεπαναστατική Εύβοια», Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών τόμ. ΙΔ, 1968, σσ. 99-100.

Υπάρχει και ένα δεύτερο έγγραφο προς τη Διοίκηση του Νιγκροπόντε για να επιτρέψει να εγκατασταθούν στο νησί όλοι εκείνοι οι Αλβανοί που εκδήλωσαν την επιθυμία αυτή³⁶. Το γραμμένο το 1425 έγγραφο αυτό, μας αποδεικνύει το πόσο βραδύς ήταν ο ρυθμός της εγκατάστασης Αλβανών στην Εύβοια. Ακόμα, χαρακτηριστικό είναι το πως οι Βενετσιάνοι δεν είχαν και μεγάλη εμπιστοσύνη στους νέους άποικους, που, παρόλο που αναγνώριζαν την αξία και χρησιμότητα τους, ωστόσο δεν ήθελαν να κατοικήσουν μέσα στα κάστρα. Οι 300 οικογένειες, που αναφέρει το έγγραφο, ήρθαν στην Εύβοια απ' την περιοχή της Λειβαδιάς, που άνηκε στο δουκάτο της Αθήνας. Κυρίαρχος της περιοχής ήταν ο Φλωρεντινός δούκας Αντώνιος Ατζαϊόλης, ο οποίος και δυσανεστήθηκε πράγμα που φαίνεται απ' την αποχώρηση των Αλβανών απ' τον τόπο της δικής του εξουσίας. Γι' αυτό και το έγγραφο υποδεικνύει στη Διοίκηση της Εύβοιας να φερθεί διπλωματικά στον Ατζαϊόλη, με τον όποιο η Βενετία μπρος στον κοινό τούρκικο κίνδυνο, διατηρούσε πολύ καλές σχέσεις, ενώ πριν λίγο καιρό βρισκόταν σ' εμπόλεμη κατάσταση.

Τέλος, από μεταγενέστερα οθωμανικά κατάστιχα και από τα σημειούμενα σε αυτά ονόματα παρατηρήθηκε η ύπαρξη Αλβανικών οικογενειών και στο βόρειο τμήμα της Ευβοίας, όπου συνυπήρξαν με Σλάβους, Βλάχους, Εβραίους αλλά και έλληνες. Αναφέρουμε ότι το ελληνικό στοιχείο του νησιού είχε ενισχυθεί κατά περίοδο του αυτοκράτορα Μιχαήλ του Παλαιολόγου κατά τον 13^ο αιώνα.³⁷

³⁶Τίτος Γιοχάλας: *Τα Αρβανίτικα*, εκδόσεις Πατάκη Αθήνα 2002 Το δεύτερο έγγραφο είναι εξίσου ενδιαφέρον: «Αριθ. έγγραφου 866 1425, 22 Μάιου

Για να γραφτεί προς τη Διοίκηση του Νιγκροπόντε με την ακόλουθη μορφή, δηλαδή :
Σοφά μέλη του συμβουλίου. Περιεχόμενο. Αφού λάβαμε γνώση της επιστολής σας, με την οποία μας γνωρίζετε ότι δεχθήκατε μερικούς Αλβανούς και από διάφορες περιοχές, 300 οικογένειες τον αριθμό μπήκαν στο νησί και θέλουν να κατοικήσουν σ' αυτό, πού ή άφιξη τους φαίνεται πώς πάρα πολύ αρέσει στη δική σας Κοινότητα του Νιγκροπόντε, ή οποία και ενημέρωσε την ηγεμονία μας, κι αφού καταλάβαμε, επίσης, πόσην ωφέλεια και χρησιμότητα προσφέρει στο παραπάνω νησί ή άφιξη εκείνων, σας απαντάμε και σας δίνουμε τη γνώμη μας για τις αιτήσεις για εγκατάσταση, ότι συμφωνούμε και σας παραγγέλλουμε πώς, εφ' όσον επιτρέψετε στους παραπάνω και άλλους Αλβανούς, πού θέλουν να έρθουν στο παραπάνω νησί, για να κατοικήσουν σ' αυτό το νησί, πρέπει να προνοήσετε και να προσέξετε καλά να μη κατοικήσουν στους οχυρωμένους τόπους μας, αλλά να μπορούν να μπαίνουν και να βγαίνουν με περιορισμούς και να μη κατοικούν σ' αυτούς, για την ασφάλεια των τόπων αυτών, αλλά να μένουν έξω και να μη κάνουν ζημιά στους υποτελείς μας και να δοθεί, ακόμα, όρκος απ' αυτούς πώς θα είναι πιστοί στην ηγεμονία μας και θα συντρέχουν, σε κάθε περίπτωση, το συμφέρον και την τιμή μας και, πέρα απ' αυτά, να προνοήσετε ώστε ή άφιξη τους να καταλήξει να είναι ωφέλιμη στην ηγεμονία μας και, σε προέκταση, στους πιστούς μας υπηκόους.

Όμως, επειδή με την επιστολή σας μας γράφετε πώς ό έξοχος Αντώνιος ντε Azaiolis διατυπώνει επικρίσεις για την άφιξη εκείνων στο παραπάνω νησί, θέλουμε και σας παραγγέλλουμε ότι, αν εξακολουθήσει να παραπονιέται σε σας, οφείλετε να ζητήσετε συγγνώμη, με εκείνα τα καλλίτερα λογία και τον τρόπο, πού θα φανούν καλοί σε σας»

³⁷ Τίτος Γιοχάλας: *Τα Αρβανίτικα*, εκδόσεις Πατάκη Αθήνα 2002, «Οι Αρβανίτες βρέθηκαν στην Εύβοια στο κομμάτι όπου στενεύει η νήσος και γίνεται κακοτράχαλη, στη νοτιή γραμμή από το Αλιβέρι ως το Αυλωνάρι. Κατευθύνθηκαν εκεί κατόπιν ενετικής «προσκήσεως» που προέτρεπε γέννη ιππέων, αλβανών

Οι Αρβανίτες ερχόμενοι ενσωματώθηκαν γρήγορα και ταύτισαν τη μοίρα τους με τους γηγενείς Νοτιοευβοείς, από τους οποίους επηρεαστήκαν ποικιλοτρόπως αλλά και τους επηρέασαν. Απόδειξη υπήρξε το γεγονός ότι πάντα είχαν την ίδια θρησκεία και τα ίδια ήθη και έθιμα.³⁸

Οι κάτοικοι των χωριών της Καρυστίας, όπου μιλιούνται τα Αρβανίτικα, σύμφωνα με την απογραφή του 1951 ήταν 15.279 σε σύνολο της επαρχίας Καρυστίας 50.880. Με την απογραφή του 1961 ήταν 14.442 σε σύνολο πληθυσμού της επαρχίας 55.542. Το 1971 ήταν 12.878, σε σύνολο 48.380. Αυτό που παρατηρούμε εδώ είναι ότι με το πέρασμα των δεκαετιών το ποσοστό των Αρβανιτόφωνων παραμένει σταθερό στο 26% του συνολικού πληθυσμού της επαρχίας.³⁹

Οι νησιώτες κάτοικοι της Λίμνης

Η Λίμνη βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά της Εύβοιας και σε απόσταση εβδομήντα εννέα χιλιομέτρων από την Χαλκίδα. Είναι ένας παραθαλάσσιος οικισμός, του οποίου ο πληθυσμός από το 1870 και έπειτα βρίσκονταν σε αύξηση (1679 κάτοικοι το 1879 και 3042 στην απογραφή του 1940). Η Λίμνη από το 1836 αποτελούσε την έδρα του δήμου Αιγαίων.⁴⁰

Οι κάτοικοι της Λίμνης ήταν άποικοι νησιώτες και διατηρήσαν αγνό και άθικτο το νησιώτικο ναυτικό χαρακτήρα τους, με δικά τους ήθη και έθιμα. Δεν ερχό-

και άλλων («*Albanese et alia gens equestris*»), να εγκατασταθούν στην Εύβοια. Προϋπόθεση, σε κάθε άνδρα έποικο να αντιστοιχεί ένα άλογο. Αντάλλαγμα, η γη και οι φορολογικές απαλλαγές. Καθήκον, η απόδοση ανεπιθύμητων αρπακτικών. Οι Αρβανίτες δεν είχαν δικαίωμα να κατοικούν στα κάστρα, έπρεπε να δηλώσουν την υποταγή και να προστρέξουν στην προστασία των αφεντάδων τους. Η εγκατάστασή τους τοποθετείται στις αρχές του 15ου αιώνα. Η εξουσία άλλαζε πολλές φορές χέρια ώσπου να φτάσει στα χωράφια τους ο πρώτος μελετητής, να δει τι απέγιναν οι απόγονοι των ευπλίδων. Ο Τίτος Γιοχάλας επιχείρησε να χαρτογραφήσει τα αρβανιτοχώρια πρώτη φορά το 1987. Αναφέρει στον πρόλόγό του: «Αρχίζοντας από το βορειότερο αρβανιτόφωνο χωριό, την Αχλαδερή, και κατεβαίνοντας προς νότο ένα-ένα τα χωριά, είχα την ευκαιρία να γνωρίσω από κοντά τους ανθρώπους και να καταγράψω τη γλώσσα, τα τραγούδια, τη ζωή και τα βάσανά τους. Και όμως αυτοί οι τυραννισμένοι από τις σκληρές αγροτικές εργασίες άνθρωποι έδειχναν μια ψυχή καλοσυνάτη. Σε έμπαζαν στο σπίτι τους. Σε κερνούσαν κρασί. Σου άνοιγαν την καρδιά τους. Έφτασα έτσι μέχρι την Κάρυστο». Ο πληθυσμός των δήμων που βρίσκονται κάτω από τη νοητή γραμμή Αλιβερίου –Αχλαδεράς(εκτός της Καρύστου που ήταν ελληνόφωνη) σύμφωνα με την απογραφή του 1861 ήταν 17.822 σε συνολικό πληθυσμό όλου του νησιού 58.777. Ενώ σύμφωνα με το πόρισμα σχετικής μελέτης του γραμματέα του δήμου Καρύστου π. Μπουρνέλο που η οποία αναφέρετε μέσα στο βιβλίο του Μπίρη ο αριθμός των Αρβανιτών στην Εύβοια κατά την οθωνική περίοδο ήταν περίπου 10.000. Όπως έχω γράψει και στα εισαγωγικά σύμφωνα με τον Hahn(Johann Georg von Hahn-Albaneische Studien,1854) αναφέρει ότι στη νότια Εύβοια υπάρχουν 25.000 σε συνολικό πληθυσμό 72.368(όλης της Ευβοίας)».

³⁸ Γιάννης Π. Γκίκας, «Οι Αρβανίτες στην Ελλάδα, η προέλευσή τους, η συμμετοχή τους στους αγώνες της Ρωμιοσύνης. Η γλώσσα» Α. Ε. Μ, τ. ΚΑ. 1997, σελ. 175-177.

³⁹ Ε. Σκιαδάς, Η περίπτωση της Ευβοίας: σχηματισμός δήμων και εποικισμός του Νομού Εύβοιας (19-20^{ος} αιώνας), στο κοινότητα και ψυχιατρική μεταρρύθμιση, η εμπειρία της Εύβοιας 1988-2008, επιστημονική επιμέλεια Στέλιος Στυλιανίδης, Μ.Γ Λίλυ Στυλιανούδη, εκδόσεις τόπος 2008.

⁴⁰ <http://www.servitoros.gr/evia/view.php/139/>.

ντουσαν σε επιγαμία με τους κατοίκους των γύρω χωριών, αλλά και ούτε σε άλλη επικοινωνία πέρα από την εμπορική δραστηριότητα.

Στην Λίμνη κατοίκησαν μετανάστες από τη Σάμο, οι οποίοι –σύμφωνα με μία εκδοχή - αναγκάστηκαν να φύγουν μετά από λιμό που έπεσε στο νησί τους. Τον τόπο διαμονή τους στην Εύβοια τον ρύθμιζε έγγραφο στις 9 Νοεμβρίου 1834 από την εσωτερική γραμματεία της Ελλάδος προς τους Σάμιους, με το οποίο καθοριζόταν οι τόποι εγκατάστασης των μεταναστών στην Χαλκίδα, όπως και τα χωριά Καστέλα, Ψαχνά, Σκεπαστή, Κουρκουλοί, Γιάλτρα, Άγιος Θεόδωρος και Αυγαριά μαζί με πενήντα χιλιάδες στρέμματα γης.⁴¹

Από τις οικογένειες αυτές κάποιες εγκαταστάθηκαν στο δήμο Αιγαίων και συγκεκριμένα πέντε οικογένειες στο χωριό Κουρκουλοί, δυο στη Σκεπαστή και μια στην Λίμνη ενώ όλες οι άλλες έμειναν στη Χαλκίδα και στα περίχωρά της.⁴²

Υπάρχει όμως και μία άλλη εκδοχή σύμφωνα με την οποία οι Σάμιοι δεν συμπεριλήφθηκαν εντός των ορίων της Ελληνικής επικράτειας στη δημιουργία του πρώτου Ελληνικού κράτους το 1830. Οι Σάμιοι τότε μέσω του Ιθύνοντος στη Σάμο Λυκούργου Λογοθέτη, και παρά τις προτροπές του Καποδίστρια, αντιτάθηκαν με πείσμα από το 1830 έως το 1834 και μέχρι επικίνδυνο σημείο στην απόφαση των μεγάλων δυνάμεων· στο τέλος όμως αποδέχτηκαν να μετοικήσουν στην Εύβοια. Αυτή η μετοίκηση επιτράπηκε σε αυτούς με το πρωτόκολλο του Λονδίνου, των συνθηκών της 3 Φεβρουαρίου 1830 και 7 Μαΐου 1832 και κυρίως με την πράξη της Κωνσταντινούπολης στις 9 Ιουλίου 1832 και έτσι η μετακίνηση πραγματοποιήθηκε.⁴³

Κατά τον Ιωάννη Ραγκαβή, ο οποίος έγραψε λίγο μετά την επανάσταση για την αποκατάσταση των πραγμάτων: «οι κάτοικοι του Ελυμνίου ασχολούνται με τη ναυτική τέχνη, στην Κύμη με το εμπόριο, τέσσερις διάλεκτοι και τέσσερις εθνικές φυσιογνωμίες διακρίνονται στο νησί, αυτοί που κατοικούν στο κέντρο του νησιού μοιάζουν περισσότερο με τους Αγραφιώτες στη γλώσσα και τη φυσιογνωμία, αυτοί προς την Κύμη δεν διαφέρουν με τους κατοίκους των Σποράδων αλλά και η γλωσσική προφορά μοιάζει με των Ροδίων. Οι Καρύστιοι είναι ζωηροί και έχουν ίδια διάλε-

⁴¹ «Όσον αφορά την καταγωγή τους, θα λέγαμε ότι οι Λιμνιώτες είναι «ένας αχταρμάς, ένα μπαστάρδεμα» αιγαιοπελαγιτών επήκοων οι οποίοι έφτασαν στην περιοχή σε διάφορες φάσεις μετά την πτώση της πόλης. Έτσι ο πυρήνας της σήμερα αποτελείται από μετανάστες που ήρθαν απ' τη Σάμο, την Πάτμο, την Κω, τη Μυτιλήνη, τη Σαμοθράκη, τη Νάξο, την Αίγινα, και τις Σποράδες». Δημήτριος Αποστόλου, απόσπασμα συνέντευξης.

⁴² ό. π.

⁴³ Νικόλας Μπελλάρας, Το Ελύμνιο (Λίμνη Εύβοιας) έκδοση ένωσης Ελυμνίων Εύβοιας, Αθήνα 2000, σελ 62.

κτο με τους κατοίκους της Δύστου μέχρι τα Στύρα και αυτοί στην Κάρυστο είναι Αλβανοί και επικρατεί αμάθεια, οι χωρικοί ζουν άθλια σε συνοικίες σωρευμένοι σε ταπεινές καλύβες και η κύρια τροφή τους είναι το αραβόσιτο και το κριθαρένιο ψωμί.»⁴⁴

Το 1881 κάποιος με το ψευδώνυμο "Δαιμονονήσιος" κάνει μια περιήγηση στη Β. Εύβοια. Μας πληροφορεί λοιπόν, αρχικά για την Λίμνη και τους κατοίκους της, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην εμφάνιση των γυναικών και έπειτα μας μιλάει για τις ασχολίες των κατοίκων:

«Σε αντίθεση με τους άνδρες οι γυναίκες είναι μάλλον μικροκαμωμένες αλλά κομψότες. Πρόσωπο ωοειδές με χρώμα σιταριού, μαύρα μαλλιά και επίσης μαύρα μάτια, που λάμπουν μέσα από τις μακριές βλεφαρίδες τους. Μύτη κανονική, μικρό στόμα, μικρά χέρια με συμμετρικά και ευτραφή μπράτσα. Αυτή είναι η γενική περιγραφή της Λιμνιώτισσας. Η ενδυμασία τους είναι ιδιαίτερη. Το φόρεμα τους κομμένο με ευρωπαϊκό τρόπο είναι κλαδωτό τσίτινο, στο κεφάλι ρίχνουν μαντίλι από βαμβακερό κίτρινο ύφασμα στολισμένο (χρωματικά) με μεγάλα κλαδιά. Στην απλότητα και ιδιορρυθμία η ενδυμασία αυτή δεν συναντάται στα άλλα μέρη της Εύβοιας. Είναι όμως πολύ χαριτωμένη πάνω στα σώματα των γυναικών της Λίμνης. Αξίζει να σημειωθεί, πως οι γυναίκες στην Λίμνη αντικαθιστούν τους άνδρες τους επάξια στα χωράφια και στις γεωργικές εργασίες, όταν αυτοί λείπουν σε ταξίδια με τα πλοία τους.»

Ο πληθυσμός της Λίμνης θα ήταν πολύ μεγαλύτερος, αν ένα μεγάλο μέρος του δεν μετακόμιζε στην Σκιάθο, που έχει μεγάλο και ασφαλές λιμάνι και στην οποία Σκιάθο παρότι έγινε ανάμειξη των Λιμνιωτών με τους ντόπιους ακόμη διατηρείται η συνοικία «Λιμνιώτικα». Οι ναυτικοί Λιμνιώτες κατευθύνθηκαν στη Σκιάθο, διότι όταν πνέουν μεσημβρινοδυτικοί άνεμοι δεν υπάρχει καμιά ασφάλεια για τα πλοία τους στο λιμάνι της Λίμνης. Για τον ναυτικό το λιμάνι είναι ότι η καλή γη για τον γεωργό, είναι η πόλη όπου οι ναυτικοί έχουν τα πλωτά σπίτια τους και για τον λόγο αυτό το θέλουν πάντα ασφαλές.»⁴⁵

Οι Σαρακατσάνοι στο Μαντούδι.

⁴⁴ Νικόλας Μπελλάρας, Το Ελύμνιο (Λίμνη Εύβοιας) έκδοση ένωσης Ελυμνίων Εύβοιας, Αθήνα 2000, σελ 62-70.

⁴⁵ Εφημερίδα *Εύβοια*, 2 Ιανουαρίου 1881.

Οι Σαρακατσάνοι εγκαταστάθηκαν στο Μαντούδι ερχόμενοι από τα βουνά των Άγραφων, όπου αρχικά κατοικούσαν. Μετά το χτύπημα που δεχτήκαν από τον Αλή πασά των Ιωαννίνων μετακινήθηκαν προς την ελεύθερη Ελλάδα. Ένα από τα μέρη που επέλεξαν ήταν η Εύβοια, η οποία αποτελούσε πλέον τμήμα της ελεύθερης χώρας.

Έτσι, έφτασαν το 1870 και επέλεξαν για την εγκατάστασή τους το βορειοκεντρικό μέρος του νησιού και κυρίως τα χωριά, Μαντούδι, Αχμέτ Αγά (Προκόπι) και το Πήλι. Μέρος κατάλληλο για την κτηνοτροφία αφού ο κάμπος θα έδινε τροφή στα κοπάδια και ο ποταμός Κηρέας το νερό του. Το Μαντούδι άλλωστε και το Πήλι αποτελούσαν τα χειμερινά χειμαδιά των Σαρακατσάνων για τα κοπάδια τους ενώ το καλοκαίρι έφευγαν και ανέβαιναν στη Δίρφυ. Στην γιορτή του Αϊ - Γιώργη έφευγαν για τη Δίρφυ και του Αγίου Δημητρίου κατέβαιναν να ξεχειμωνιάσουν. Οι μετακινήσεις αυτές έλαβαν χώρα έως και το 1960.

Οι Σαρακατσάνοι στο Μαντούδι προτίμησαν να εγκατασταθούν και να χτίσουν τις καλύβες τους στη Δυτική πλευρά του οικισμού, ξέχωρα από τους ντόπιους κατοίκους. Διότι οι ντόπιοι δεν δέχτηκαν τους Σαρακατσάνους και με τον καλύτερο τρόπο. Ο πληροφορητής, μας δικαιολογεί την αντίδραση ντόπιων εξαιτίας των δυσκολιών που υπήρχαν σχετικά με την εξασφάλιση τροφής για τα κοπάδια. Υπήρχαν αντιδικίες μεταξύ των δυο ομάδων, ντόπιων και Σαρακατσάνων για τα βοσκοτόπια. Την εποχή εκείνη μεγάλη έκταση της περιοχής αυτής ανήκε στο τσιφλίκι του Βουδούρη (το τσιφλίκι του βουδούρη έπαψε να υπάρχει το 1896, όπου το πούλησε και το αγόρασαν οι ντόπιοι). Οι ντόπιοι τους αποκαλούσαν "Βλάχους", "πονηρούς και κουρουνές".

Οι Σαρακατσάνοι παντρευόταν πάντοτε μεταξύ τους. Άλλωστε η ζωή τους ήταν δύσκολη για να μπορέσει να τη βιώσει και κάποιος έξω από αυτούς. Οι μετακινήσεις ήταν συνεχείς και δύσκολα κάποιος ντόπιος θα πήγαινε να ζητήσει μια κοπέλα που μετακινιόταν συνεχώς.⁴⁶

Τους γάμους, τους έκαναν την χρονική περίοδο που οι κτηνοτροφικές τους υποχρεώσεις δεν είχαν πολλές απαιτήσεις. Συγκεκριμένα οι γάμοι γινόντουσαν το καλοκαίρι, μέσα στο κονάκι και τον ιερέα τον καλούσαν από κάποιο κοντινό χωριό.

⁴⁶ «Τώρα να φύγει ένα χωριάτης να πάει να ζητήσει ένα κορίτσι που είναι σήμερα είναι εδώ και αύριο δεν ξέρει που θα μετακινηθεί και ήταν νομάδες, μετακινούνταν συνέχεια. Ένας τσότης είχε έρθει από εκεί προς τα εδώ, δεν γεννήθηκαν εδώ ήρθαν εδώ, μιλάμε για το 1900. Ιωάννης Βέττας, απόσπασμα συνέντευξης

Τον Ιανουάριο για παράδειγμα δεν μπορούσαν να ασχοληθούν με την προετοιμασία του γάμου γιατί ήταν περίοδος αναπαραγωγής των ζώων.

Η κυριότερη ομάδα γύρω από την οποία οργανωνόντουσαν και δρούσαν τα άτομα και οι λοιπές ομάδες ήταν η οικογένεια, που αποτελούσε τον πυρήνα της κοινότητας ως οικιακή μονάδα. Τα μέλη της ορίζονταν ως προς την ταυτότητα τους, τους ρόλους τους, την κοινωνική τους θέση και υπόληψή τους από τους άλλους Σαρακατσάνους, ανάλογα με την οικογένεια που ανήκαν. Την αξία και απαξία των ρόλων της κοινωνικής την προσδιόριζε το όνομα και οι προηγούμενες γενιές της οικογένειας. Η αναγνώριση της αξίας και η απαξίωση αντίστοιχα του οικογενειακού ονόματος σχετίζεται ή είναι συναφής με το κτηνοτροφικό κεφάλαιο το οποίο είχε η οικογένεια υπό την κατοχή της.⁴⁷

*«Αυτό το μέρος ήταν όλο καλύβια, ήταν σαν να ήταν καλύβια, τα μαντριά δίπλα, παντρευόταν ένα παιδί, έκανε οικογένεια ήταν όλοι μέσα σε ένα κονάκι, μέχρι να του φτιάξουν κονάκι έμενε μέσα στην οικογένεια. Όλοι μαζί. Ο πατέρας το γιο τον έκανε συνεταίρο. Παντρευόταν άλλο παιδί έκανε το ίδιο. Ήταν πέντε, συναιτεριζόντουσαν. Όλα πήγαιναν στα ίσα. Αν κάποιος πάθαινε ζημιά την έβαζαν σε όλους. Γινόταν αυτό, όταν πάντρευε ο πάππος τα εγγόνια η ίδια ιστορία και γινόταν το τσελιγκάτο τα παιδιά τα εγγόνια, όταν ξεκίναγε και χάλαγε το σοι, 30 - 40 κονάκια, ήταν η φάρα, για παράδειγμα η φάρα των Βετταιων. Ήταν ένας τσέλιγκας και μεγάλωνε σε φάρα. Γι αυτό δεν λέμε Ματσαγκούρας, λέμε Ματσαγκουραίοι πάντα έτσι, αν θα πας να ρωτήσεις Τσερογιάνναιοι, θέλουν να δείξουν το μάζεμα, εκεί στο βράχνοντα, την εκκλησία την έχουν φτιάξει οι Σαρακατσαναίοι από τότε που ήρθαν, είχαν φτάσει μέχρι να υπάρχουν εξήντα κονάκια, πέρα από τη φάρα. Όλοι μαζί ήταν. Με τα τρίτα ξαδέλφια χάλαγε το σοι».*⁴⁸

Κατά τις μετακινήσεις τους πρώτο του μέλημα ήταν η κατασκευή του κονακιού. Το καλοκαιρινό κονάκι το έφτιαχναν οι γυναίκες. Η κατασκευή των κονακιών γινόταν κάθε χρόνο. Το υλικό που χρησιμοποιούσαν για τα καλοκαιρινά κονάκια ήταν διαφορετικό από το χειμωνιάτικο. Όταν πλησίαζε ο καιρός να φύγουν για το καλοκαίρι έδωχναν νωρίτερα τις γυναίκες προκειμένου να κατασκευάσουν τα κονάκια. Αυτά ήταν πιο πρόχειρα σε σχέση με τα χειμωνιάτικα, αφού ο καλός καιρός και η ζέστη ευνοούσε την όχι πρόχειρη κατασκευή τους. Το χειμωνιάτικο κονάκι ήθελε βούρλα και τα έβρισκαν εύκολα. Χρησιμοποιούσαν αυτό το υλικό γιατί το βούρλο

⁴⁷ Διονύσης Μαυρογιάννης, «η θέση της γυναικός στην οικογενειακή δομή των Σαρακατσάνων», στο *Η Σαρακατσάνα, εικόνα και λόγος*, Αδελφότης των εν Αθήναις Σαρακατσαναίων Ηπείρου. Χορηγός υπουργείο εσωτερικών, γενική γραμματεία Ισότητας.

⁴⁸ Απόσπασμα από συνέντευξη του κ. Ιωάννη Βέττα.

είναι στρογγυλό και έχει την ιδιότητα να περνά ο αέρας. Έτσι, εξαιτίας της στρογγυλής του απόληξης δεν επέτρεπε την είσοδο στο νερό. Ακόμη, επέτρεπε στον καπνό της φωτιάς να βρίσκει διέξοδο. Η κατασκευή γινόταν δυο φορές το χρόνο. Αν η κατασκευή του χειμωνιάτικου κονακιού ήταν καλή τότε ίσως να μην χρειάζονταν να ξαναγίνει. Το καλοκαιρινό όμως απαραίτητα έπρεπε να ξαναφτιαχτεί.

Η εξομάλυνση των σχέσεων ανάμεσα στις δυο ομάδες άρχισε να πραγματοποιείται από το 1930 και έπειτα όπου οι Σαρακατσάνοι αρχίζουν να φτιάχνουν σπίτια, χωρίς όμως να εγκαταλείπουν την εργασία τους.⁴⁹ Εγκατέλειψαν όμως τις συχνές μετακινήσεις εξαιτίας της ευκολότερης εύρεσης τροφής για τα κοπάδια. Χόρτο υπήρχε και ο κάμπος ήταν στη διάθεση τους. Από τη στιγμή που εγκαθίστανται μόνιμα, άρχισαν και οι ντόπιοι να τους αποδέχονται, ήδη από το 1940 αρχίζουν να γίνονται και κάποιοι γάμοι αναμεταξύ τους.

Το τελευταίο κονάκι που γκρεμίστηκε ήταν το 1958. Από εκεί και στο εξής οι Σαρακατσάνοι στρέφουν την ενασχόληση τους στην βιομηχανία. Άλλωστε η παραγωγή του λευκόλιθου στην περιοχή γνωρίζει ιδιαίτερη ακμή και όχι μόνο οι ντόπιοι και οι Σαρακατσάνοι ασχολούνται με αυτή, αλλά έρχεται ανθρώπινο δυναμικό και από άλλες περιοχές της Ελλάδας.

Η διαμάχη και η προκατάληψη όμως δεν σταμάτησε εύκολα να υφίσταται. Ο Ιωάννης Βέττας, μας λέει ότι ξεπεράστηκε μετά τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και συγκεκριμένα μετά το 1993 με τη δημιουργία του συλλόγου. Αρχικά οι ντόπιοι είχαν αντίρρηση ως προς τη δημιουργία του γιατί ίσως πίστευαν ότι με τον τρόπο αυτό έχαναν ένα κομμάτι από δική τους ντόπια ιστορία.⁵⁰

Από όλα όσα αναφέρθηκαν για τους Σαρακατσάνους, σε ένα ευρύτερο επισημονικό πλαίσιο θα μπορούσαμε να τους χαρακτηρίσουμε ως εθνοτοπική ομάδα κατά το Βασίλη Νιτσιάκο. Σύμφωνα με τον τελευταίο οι Σαρακατσάνοι φέρουν τα κοινά χαρακτηριστικά του μαζικού μετακινούμενου πληθυσμού από τα ορεινά μετά την απελευθέρωση. Η εθνοτοπική αυτή ομάδα που εγκαθίσταται στην ντόπια κοινωνία του Μαντουδίου, αναπαράγει την συνείδηση της ιδιαιτερότητάς του από τη στιγμή που εγκαθίσταται στη Δυτική πλευρά του οικισμού, αποκομμένη ίσως από τους

⁴⁹ «Για παράδειγμα να σου πω ένα παράδειγμα, η γιαγιά μου είχε το σπίτι, πίσω από το σπίτι είχε κονάκι μέσα τα χειμάδια ήταν εδώ περά. Ήταν χειμώνα καλοκαίρι εδώ. Είχαν χορτάρι, είχαν το κάμπο, νοίκιαζαν, σπόροι τάζαν τα περάματα και δεν χρειάζονταν να μετακινηθούν. Βουνό απέναντι έφτιαχνα τα τυριά έξω από το σπίτι τους. Αυτό μέχρι το πενήντα. Το τελευταίο ορθό κονάκι που έπεσε ήταν το 1958, ήταν μιας γιαγιάς μου ξαδέρφη». Ιωάννης Βέττας, απόσπασμα συνέντευξης.

⁵⁰ Ο Ιωάννης Βέττας λέει: «μιλάμε για πόλεμο έχει αστεία άλλα τα καταφέραμε και ξεπεράσαμε» και ακόμη έλεγαν «έλα μωρέ έφτιαξαν μια καλύβα εκεί περά....»

ντόπιους. Οι διαχωρισμοί εκφράζονται σε κάθε εκδήλωση του κοινοτικού τους βίου. Δυο χοροί γίνονταν στο Μαντούδι κάθε Κυριακή. Οι Σαρακατσάνοι είχαν τους δικούς τους χορούς και γλέντια. Ακόμη και οι γάμοι γινόντουσαν στα κονάκια, αφού το κριτήριο αυτού του διαχωρισμού φαίνεται να ήταν η καταγωγή, από τη στιγμή που κανένας ντόπιος δεν παντρεύονταν με Σαρακατσάνα.⁵¹

Οι πρόσφυγες από την Μ. Ασία

Η έλευση των προσφύγων άλλαξε τη κοινωνική δομή της Εύβοιας και επηρέασε τον τρόπο ζωής κατοίκων. Η άφιξή τους ξεκίνησε το 1923 και κορυφώθηκε με την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1925.

Μεγάλος όγκος του προσφυγικού πληθυσμού μετά την Μικρασιατική καταστροφή και την ανταλλαγή συγκεντρώθηκαν στην Εύβοια, καθώς το νησί συγκέντρωνε ορισμένες προδιαγραφές όπως μεγάλες έγγειες ιδιοκτησίες ιδιωτών και Μονών, οι οποίες ήταν δυνατόν να απαλλοτριωθούν και να διανεμηθούν στους πρόσφυγες.⁵²

Στη Χαλκίδα, τον Νοέμβριο του 1922, είχαν φθάσει έξι χιλιάδες περίπου, πρόσφυγες και δώδεκα περίπου χιλιάδες σ' ολόκληρο το νομό Ευβοίας, οι οποίοι κατέφυγαν κυρίως στην Αιδηψό, στη Λίμνη, στους Ωρεούς, στην Κύμη, στην Ερέτρια, στην Αμάρυνθο, στα Ψαχνά, στα τότε ονομαζόμενα Αχμέτ Αγά, που μετονομάστηκαν στη συνέχεια σε Προκόπι, και σε άλλες πόλεις και χωριά του νομού⁵³.

Στην κεντρική Εύβοια δημιουργήθηκαν αυτοτελείς μεγάλοι οικισμοί, όπως της Νέας Αρτάκης, το τσιφλίκι Βατώντα του Βουδούρη, της Νέας Λαμψάκου. Στα Ψαχνά (στην τοποθεσία Μακρυμάλλη) δημιουργήθηκε νέος οικισμός προσφύγων και ακόμη άλλοι στην Βαρβάρα και στην Κρυόβρυση, ακόμη στην Αμάρυνθο και στην Ερέτρια.⁵⁴

⁵¹ Βασίλης Γ. Νιτσιάκος, Παραδοσιακές κοινωνικές δομές, ΕΚΔ. Οδυσσέας 1991, σελ. 60 και Βασίλης Κ. Δαλκαβούκης, Η πένα και η γκλίτσα, εθνοτική και εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20^ο αιώνα. Οδυσσέας 2005, σελ 19-47.

⁵² Ευαγγελία Μπαλτά, « Η καταγραφή των Μικρασιατικών συνοικισμών της Εύβοιας από το κέντρο των Μικρασιατικών σπουδών (1948-1964)» *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών* 2008-2009. Τόμος ΛΗ, σελ 175-202.

⁵³ Έλλης Κραβαρίτου: «Προσφυγικές εγκαταστάσεις στην Εύβοια...», *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών* 1996.

⁵⁴ Ευαγγελία Μπαλτά, « Η καταγραφή των Μικρασιατικών συνοικισμών της Εύβοιας από το κέντρο των Μικρασιατικών σπουδών (1948-1964)» *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών* 2008-2009. Τόμος ΛΗ, σελ 175-202.

Στις μεγαλύτερες πόλεις και στα χωριά, όπως πρωτίστως στη Χαλκίδα, σχηματίστηκαν αυτοτελείς οικισμοί προσφύγων στην Καναπίστα, στα «Τούρκικα Μνήματα», στη Νεάπολη, στον Άγιο Ιωάννη και στον Καραμπάμπα, στην Ερέτρια των Γαλλιμιτών, στην Αμάρυνθο των Πρασιτών, στο Αλωνάκι, στη Νεάπολη.

Στη βόρεια Εύβοια και πιο συγκεκριμένα στην Λίμνη εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από το Μαρμαρά και την Καππαδοκία. Στο χωριό Ρετσινόλακος και Ροβιές (παραθαλάσσιο χωριό) εγκαταστάθηκαν γεωργοί από την Σμύρνη που ασχολούνταν με την αμπελουργία. Στο χωριό Κεχρίες εγκαταστάθηκαν Μακρολιβισιάνοι γεωργοί.⁵⁵

Οι περισσότεροι από αυτούς δημιούργησαν οικισμούς κοντά σε παλιότερα χωριά της Β. Ευβοίας που στη συνέχεια συγχωνεύτηκαν με αυτά. Στην Ιστιαία δημιουργήθηκαν το Νέο Μουρσαλί, η Κατσανιώτισσα, η Σινασός και ο Ταξιάρχης. Το χωριό του νέου Πύργου ήταν καθ' ολοκλήρου προσφυγικό.⁵⁶

Στον δήμο της Ιστιαίας δημιουργήθηκαν εξ' ολοκλήρου νέοι οικισμοί. Πρόσφυγες γεωργοί από το Εγκίν έκτισαν τον οικισμό Νέο Εγκίν στις γαίες του τσιφλικιού Πετρόπουλου, το Νέο Εγκίν διατήρησε το όνομα του έως το 1930 που μετονομάστηκε σε Καστανιώτισσα. Ο οικισμός Νέος Πύργος ιδρύθηκε το 1924 από πρόσφυγες του Πύργου. Τέλος ο οικισμός Ταξιάρχης (πρώην Νέο Μουσουλλί) δημιουργήθηκε από τη συνένωση του ωριού Αγ. Ιωάννης που κατοικούσαν ντόπιοι και του χωριού Νέο Μουσουλλί που ζούσαν πρόσφυγες ήταν γεωργοί και ασχολούνταν με την καπνοκαλλιέργεια.⁵⁷

Οι πρόσφυγες το 1925 δημιούργησαν ακόμη τη Νέα Σινασό, που ήταν πρόσφυγες από τη Σινασό της Καππαδοκίας. Είχε γίνει προσυμφωνία για να αγοράσουν μέρος της ιδιοκτησίας Πετσάλη από τις προσφυγικές επιτροπές προκειμένου να κτιστεί ο νέος οικισμός.⁵⁸

Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα συνεχίστηκε και κατά τα έτη 1923 - 1925, με τον ξεριζωμό και την άφιξη των Προκοπιέων και των Ποντίων, που

⁵⁵ Ευαγγελία Μπαλτά, «Η καταγραφή των Μικρασιατικών συνοικισμών της Εύβοιας από το κέντρο των Μικρασιατικών σπουδών (1948-1964)» *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών* 2008-2009. Τόμος ΛΗ, σελ.175-202.

⁵⁶ Αλέξανδρου Καλέμη, Περιπλανήσεις στο χώρο και το χρόνο, Βόρεια Εύβοιας. Α' τόμος εκδόσεις κίνητρο 1999, σελ 155.

⁵⁷ Ευαγγελία Μπαλτά, «Η καταγραφή των Μικρασιατικών συνοικισμών της Εύβοιας από το κέντρο των Μικρασιατικών σπουδών (1948-1964)» *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών* 2008-2009. Τόμος ΛΗ, σελ. 175-202.

⁵⁸ Ευαγγελία Μπαλτά, «Η καταγραφή των Μικρασιατικών συνοικισμών της Εύβοιας από το κέντρο των Μικρασιατικών σπουδών (1948-1964)» *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών* 2008-2009. Τόμος ΛΗ, σελ 175-202.

ακολούθησε την βίαια έξωση των κατοίκων της Προποντίδος, της Θράκης και της Ιωνίας. Οι αφιχθέντες πρόσφυγες στη Ελλάδα, τα πρώτα δύο με τρία χρόνια μετακινούνται από τόπο σε τόπο για καλύτερη εγκατάσταση τους.

Άλλοι, που κυνηγημένοι έφυγαν με δικά τους ή ξένα μικρά καράβια από τον τόπο τους, το 1922, και κατέφυγαν σε Ελληνικά νησιά του Αιγαίου, αργότερα αναζήτησαν τους συμπατριώτες τους και κατέφυγαν κοντά τους, ενώ κάποιοι άλλοι έφυγαν με κατεύθυνση προς τα παράλια, τόσο της Βουλγαρίας όσο και της Ρουμανίας, ιδιαίτερα στην μεγάλη πόλη της Κωνσταντίας, όπου είχαν μερικούς συγγενείς, μιας και ο Ελληνισμός ήταν απλωμένος σ' όλα τα παράλια του Ευξείνου Πόντου. Τέλος, αρκετοί αναζήτησαν συγγενείς στην Αμερική, στη Γαλλία και σ' όλο τον κόσμο, χωρίς καμία υπερβολή.⁵⁹

⁵⁹ Ελευθέριος . Μ. Ιωαννίδης, *Μικρασιάτες Προσφυγές στην Εύβοια*, έκδοση πανευβοϊκού βήματος, Χαλκίδα 2001. «Στην Ερέτρια Σχετικά με την εγκατάσταση των προσφύγων στην Ερέτρια παραθέτω ένα κείμενο του Ι. Μαγκούτα ,«Η Ερέτρια, η πάλαι ποτέ κραταιά πόλη των Αειναιτών, μετά τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες έπεσε σε αφάνεια. Έτσι έμεινε ξεχασμένη να κοιμάται μόνη, στην εναλία (παραθαλάσσια) γη (εν' αλλάξ=μέσα στη Θάλασσα) της, αγκαλιά τον ερειπωμένο πολιτισμό της. Περιμένοντας υπομονετικά να την ξυπνούν, της αρχαιολογικής σκαπάνης, για να μας μιλήσει για κείνα τα μακρινά χρόνια..

Το γλυκοχάραγμα της λευτεριάς, του 1821, έπειτα από τα 400 περίπου χρόνο πυκνού σκοταδισμού, κάτω από τον ανυπόφορο τουρκικό ζυγό του ασιάτη, τη βρίσκει ακόμα χωρίς ανθρώπους, εγκαταλειμμένη στη μοναξιά της.

Το 1824, μετά την καταστροφή των Ψαρών, οι κάτοικοι του ηρωικού νησιού, για πολλά χρόνια, έμειναν περιπλανώμενοι από πόλη σε πόλη κι από λιμάνι σε λιμάνι χωρίς να στεριώνουν πουθενά.

Όμως, μετά την απελευθέρωση και της Εύβοιας (το 1833) και έπειτα από Θανμάσιο πολεοδομικό σχέδιο της πόλης, από τους Schaubert και Κλεάνθη, μοιράστηκαν οικόπεδα εδώ. Το 1847 άρχισαν να χτίζονται τα πρώτα σπίτια ανάσα τους και το διώροφο νεοκλασικό του μπουρλοτιέρη και, μετέπειτα Υπουργού και Πρωθυπουργού της Ελλάδος, Κωνστ. Κανάρη (στην οδό Ευδήμου Κραταψένους) Με την πάροδο των χρόνων πολλοί Ψαριανοί άρχισαν να εγκαταλείπουν, σιγά-σιγά την Ερέτρια, πολύ περισσότερο δε το 1912, όταν το νησί της «ολόμαυρης ράχης» έγινε πάλι ελληνικό και δημιουργήθηκε ξανά η Κοινότητα των Παλαιών Ψαρών.

Έτσι, δέκα χρόνια μετά, όταν ήρθαν για τον ελληνισμό δίσεκτα χρόνια και τα καρβάνια με τους ξεριζωμένους έφταναν σε ασφαλή εδάφη, η νυφούλα του Ευβοϊκού ήταν σε θέση να δεχθεί ορισμένους απ' αυτούς τους κατατρεγμένους που, με τα ελάχιστα υπάρχοντα τους και την ψυχή στο στόμα, έρχονταν από τις χαμένες πατρίδες, με τον πόθο να ζήσουν μια ήρεμη, μια πιο ευτυχισμένη ζωή.

Να προστεθεί πως οι άνθρωποι που έφτασαν εδώ και οι περισσότεροι ήσαν από τα χωριά του Μαρμαρά, είχαν υποστεί και άλλον εκτοπισμό από τους Τούρκους, η 1915-18, στα ενδότερα της Ανατολής.,

Οι πρώτοι από τους προσφυγές που ήρθαν στην Ερέτρια, έφτασαν εδώ το φθινόπωρο του '22, αμέσως μετά την καταστροφή στοιβαγμένοι σε διάφορα πλεούμενα.

Η εγκατάσταση τους, τον πρώτο καιρό, έγινε σε αντίσκηνα, σε τσαντρία, όπως αυτά των τσιγγάνων, μερικοί είχαν μείνει, για λίγο στην αρχή, σε άλλες πόλεις, όπως και κάποιοι απ' αυτούς που ήρθαν στην Ερέτρια, αναζητώντας άλλο χώρο για την τελική τους εγκατάσταση.

Η έλευση και η εγκατάσταση των προσφύγων στην Εύβοια, όπως και στις άλλες περιοχές, δεν έγινε χωρίς προστριβές και διαμαρτυρίες, καθώς οι τοπικές κοινότητες αρνήθηκαν την άμεση εγγραφή τους στα μητρώα και οι ντόπιοι διεκδίκησαν τα απαλλοτριωτέα κτήματα. Ωστόσο τα ζητήματα αυτά διευθετήθηκαν και η επαφή των προσφύγων με τους ντόπιους επιτεύχθηκε σταδιακά τόσο στο οικονομικό όσο και στο

Τούτο έγινε επειδή πάνω στη βιασύνη και την ανεμοζάλη της αναχώρησης, από τα άγια χώματα των πατέρων τους, δεν κατάφεραν όλοι οι συγγενείς να μπουν στο καράβι που θα τους έφερνε στις νέες τους εστίες.

Έτσι, αργότερα, όταν με χίλια βάσανα μάθαιναν που βρίσκονταν οι δικοί τους άνθρωποι, έρχονταν σε κάποια συνάντηση μαζί τους και αποφάσιζαν σε ποιο μέρος ήταν καλύτερα να μείνουν τελικά.

Κάποιοι από τους κατοίκους του Μαρμαρά ακολούθησαν το δρομολόγιο: Θεσσαλονίκη-Χαλκίδα-Ερέτρια.

Κάποιοι άλλοι, πριν καταλήξουν στην Ερέτρια, πέρασαν από τη Θάσο, την Ελευσίνα, τον Πειραιά κι αλλού. Πολλοί από την Γαλλική, στην οποία είχαν καταφύγει και μερικά από άλλα χωριά του Μαρμαρά, αλλά και από την Αρτάκη, γιατί στην Κύζικο τους κυνηγούσαν οι τούρκικες τσέτες (τα άτακτα Τούρκικα μπουλούκια}, επιβιβάστηκαν σε ρωσικό πλοίο «Εκατερίνοϋσλαβ» που τους έφερε στη Θεσσαλονίκη.

Από εδώ το βαπόρι «Αμβρακία», αφού τους πέρασε από τη Σκόπελο ιστούς Ωρεούς, όπου και εγκαταστάθηκαν για μερικούς μήνες. Εκεί, όμως, από ελονοσία, πέθαναν κάπου 250 άτομα, γι' αυτό και αποφάσισαν να φύγουν για τη Χαλκίδα και την Αμμουλιανή.

Στη Χαλκίδα, επειδή νόμισαν πως έχουν φυματίωση, μερικούς τους απομόνωσα*, τους έβαλαν σε καραντίνα και δεν τους άφηναν να έρχονται σε επαφή με κανέναν. Όμως, τις λίγες βδομάδες που βρέθηκαν στην Ευβοιώτικη πρωτεύουσα κάποιοι που κατάγονταν από τη Γαλλική, πληροφορήθηκαν πως πατριώτες τους είχαν εγκατασταθεί στην Ερέτρια. Έτσι, γρήγορα εγκατέλειψαν τη Χαλκίδα και ήρθαν α αυτοί στην Ερέτρια.

Όσοι δεν πρόφταναν να πάρουν αντίσκηνο αναγκάζονταν να στεγαστούν σε διάφορες αποθήκες, ακόμα και σε περιστερώνες! Γι' αυτά τα καταλύματα οι πρόσφυγες, αργότερα, έκαναν κάποια μεροκάματα, για το ενοίκιο, στους ιδιοκτήτες τους. Ο έβλεπε κανείς ανθρώπους νοικοκύρηδες, που χωρίς να το καταλάβουν από τη μα στιγμή στην άλλη έχασαν τις περιουσίες και τ' αρχοντικά τους, να κατοικούν σε αντίσκηνα και σε τρώγλες! Και παιδιά πεινασμένα και πικραμένα, μ' ένα μεγάλο ερωτηματικό στα ορθάνοιχτα μάτια!

Μερικοί από τους πρόσφυγες της Ερέτριας ήρθαν εδώ και από τον Τσεσμέ, όπως και από την περιοχή της Σμύρνης. Με τη φλόγα στα μάτια και το κεφάλι ψηλά άρχισαν τη δουλειά. Τον πρώτο καρφό έκαναν ό,τι εργασία εύρισκαν. Οι περισσότεροι, βέβαια, ήτανε ψαράδες, γι' αυτό και σύντομα άρχισαν το ψάρεμα, σε μια νέα, αλλά φιλόξενη θάλασσα.

Στην αρχή εργάστηκαν στη δουλειά άλλων, όμως, πολύ γρήγορα έφτιαξαν δικές τους βάρκες κι' ανοίχτηκαν για ψαριές στα βαθιά, αλλά συνήθως ήρεμα νερά του Ευβοϊκού. Αργότερα ήρθαν και τα ψαροκάικα, οι τράτες και τα γρι-γρι. Τώρα το ψάρεμα γινόταν, όχι μόνο στην Ευβοϊκή, αλλά και στα γαλάζια νερά του Αιγαίου. Η ζωή των προσφύγων στα τσαντίρια ήταν δύσκολη. Οι νέοι κάτοικοι της Ερέτριας, από τις πρώτες μέρες, άρχισαν τα τρεξίματα στους αρμόδιους, για καλύτερη αποκατάσταση τους, για να βρεθεί ένα κεραμίδι να βάλουν από κάτω το κεφάλι τους. Το μεγαλύτερο βάρος, γι' αυτές τις ενέργειες, είχε πέσει στους ώμους του πρώτου προέδρου των προσφύγων Σεβαστάκη Παρίσση, του Παπαστρατή οι οποίος στον Μαρμαρά λειτουργούσε στον Αη Γιώργη της Γαλλικής) και κάποιων άλλων ακούστηκε από κάποιους και η μομφή-παράπονο, κατά των προεστών των προσφύγων, ότι κακώς δήλωσαν πως όλοι οι πρόσφυγες ήταν ψαράδες, γιατί έτσι στερήθηκαν κλήρου. Έπειτα από πολλές τρεχάλες, το 1925 η κοινότητα παραχώρησε από στο Υπουργείο Υγείας και πρόνοιας 65 οικόπεδα των 500 τ. μ, και σε κάνα δυο χρόνια άρχισαν να κτίζουντα τα πρώτα προσφυγικά σπιτάκια. Ήταν μικρά από δυο δωμάτια το καθένα και μπάνιο, το οποίο πολλοί μετέτρεψαν σε κουζίνα. Αλλά έπειτα απο την εμπειρία των τσαντιριών τους φάνταζαν παλάτια. Τα σπιτάκια αυτά κτιστήκαν σε δυο οικισμούς, δεξιά και αριστερά από το λιμάνι της πόλης, ένα δρόμο μέσα από την παραλία και σε απόστασης 500 μέτρων περίπου ο ένας από τον άλλο.»

154-160.

κοινωνικό και στο πολιτιστικό επίπεδο. Οι Μικρασιάτες επεδίωκαν την ένταξη και ενσωμάτωσή τους στη νέα πατρίδα και μέσω των επιγαμιών που συνήψαν με τους ντόπιους, κυρίως μετά τον πόλεμο. Οι Μικρασιάτες έφεραν μαζί τους πολιτισμικά ήθη-έθιμα και παραδόσεις, τεχνογνωσία, τα οποία αποτέλεσαν αντικείμενο πολιτισμικών ανταλλαγών και επιρροών μεταξύ των κατοίκων της περιοχής.⁶⁰

⁶⁰ Οικονόμου Ανδρομάχη, «Εγκατάσταση Μικρασιατών προσφύγων στη Βοιωτία», Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Βοιωτία 2011. Ακόμη URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12833>.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΟΙ ΕΝΔΥΜΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΕΥΒΟΙΑΣ
(19^{ος} -20^{ος} αιώνας)

Γενικά για τις τοπικές ενδυμασίες της Εύβοιας.

Η Εύβοια είναι ένας ενιαίος γεωγραφικός χώρος στον οποίο ήρθαν να κατοικήσουν (πέρα από τους ντόπιους) και διάφορες εθνοτοπικές ομάδες⁶¹. Έτσι στα χρονικά πλαίσια από 1830 έως 1950, όπου μελετάμε στην παρούσα εργασία, διαμορφώθηκε ένα εθνογραφικό μωσαϊκό, αποτελούμενο από τους ντόπιους κατοίκους του νησιού και από τις ομάδες που ήρθαν και κατοίκησαν σε αυτό. Όλη αυτή η διαφορετική εθνογραφική σύσταση του νησιού, μας έδωσε μια πολυτυπία στις ενδυμασίες των κατοίκων, επισημαίνοντας έτσι την διαφορετικότητα τους καθώς και τα πολιτισμικά τους στοιχεία.

Το κλίμα, ο ορεινός και παραθαλάσσιος χώρος και κυρίως οι ασχολίες των κατοίκων επηρέασαν κατά περίπτωση την διαμόρφωση των τύπων των ενδυμασιών στην Εύβοια.

Στη βόρεια και κεντρική Εύβοια, η ενδυμασία που φορέθηκε με ορισμένες παραλλαγές κατατάσσεται στις ενδυμασίες με *σιγκούνι*⁶².

Οι κάτοικοι της Αιδηψού, της Αγίας Άννας, φορούσαν *σιγκούνια* με διαφοροποιήσεις στα εξαρτήματά τους. Από την ενδυμασία της β. Εύβοιας εξαιρούνται οι κάτοικοι της Λίμνης, όπου γυναίκες και άνδρες φορούσαν ένα τύπο νησιώτικης ενδυμασίας με φουστάνι.⁶³

⁶¹ Βασίλης Γ. Νιτσιάκος, Παραδοσιακές κοινωνικές δομές, Οδυσσέας, Αθήνα 1991, σελ. 60.

⁶² Αγγελική Χατζημιχάλη, Η ελληνική λαϊκή φορεσιά, εκδ. Μέλισσα, σελ. 21 «Το σιγκούνι ή σιγκούννα, είναι ο χοντρός μάλλινος επενδύτης που συχνά ονομάζεται και σαγιάς ή σαγιάκι απο το ύφασμα της κατασκευής του».

⁶³ Η Αγγελική Χατζημιχάλη έκανε κατάταξη για τις φορεσιές και χωρίζει τις φορεσιές σε τρεις βασικές κατηγορίες, α) Οι Φορεσιές με το σιγκούνι, β) οι φορεσιές με το καβάδι και γ) οι φορεσιές με το φουστάνι. Απαραίτητο στοιχείο για τους τρεις τύπους είναι το πουκάμισο πάνω από το οποίο μπαίνουν αντίστοιχα το καβάδι, το φουστάνι ή το σιγκούνι. Στις δυο πρώτες κατηγορίες το πουκάμισο είναι κατά κανόνα κατασκευασμένο από λεπτά υφάσματα με κέντημα στον ποδόγυρο, τη λαιμόκοψη και τα μανίκια και μπορεί να χαρακτηριστεί ως εσώρουχο αφού καλύπτεται από αλλά ενδυματολογικά είδη όπως το καβάδι ή το φουστάνι.

Στις φορεσιές με το σιγκούνι το πουκάμισο είναι εξωτερικό ένδυμα με πλούσιο κεντητό διάκοσμο στα γιορτινά και νυφικά πουκάμισα. Το σιγκούνι που μπαίνει από πάνω είναι εξωτερικός επενδύτης που το μήκος του φτάνει το πολύ μέχρι το ύψος των γοφών ή εκεί που σταματά το κέντημα του ποδόγυρου. Τα υφάσματα σε αυτόν τον τύπο της φορεσιάς είναι προϊόντα οικοτεχνικής παραγωγής. Άλλα ενδυματολογικά στοιχεία και εξαρτήματα που συμπληρώνουν τους τρεις τύπους τις φορεσιάς είναι το κάλυμμα του κεφαλιού, διάφορα είδη επενδυτών, η ζώνη, η ποδιά, κάλτσες – παπούτσια και κοσμήματα. Μια άλλη κατηγοριοποίηση παραδοσιακών φορεσιών πρότεινε η Ιωάννα Παπαντωνίου, η οποία διατυπώνει την άποψη ότι η διαίρεση με βάση τη μορφή δεν καλύπτει πλήρως όλες τις ελληνικές ενδυματολογικές εκφράσεις. Μια τέτοια κατάταξη, υποστηρίζει, οδηγεί σε λάθη και αυθαίρετες εντάξεις στην Α και Β κατηγορία. Χωρίζει τις φορεσιές σε δυο κατηγορίες, στην πρώτη με μια Βυζαντινή καταγωγή και ανάπτυξη σχήματος tunika και των συγγενών με αυτή μορφών, όπως το καβάδι, το σιγκούνι, την τσουκνα), και η δεύτερη είναι αυτή με επιδράσεις από το Βυζάντιο και τη δυτική αναγέννηση, που αποτελούνται από το αναγεννησιακό φουστάνι.

Τα ενδύματα αυτά ήταν κατασκευασμένα από φυσικά υλικά και για το λόγο αυτό δεν άντεξαν και πολύ στο χρόνο. Αρκετά μάλιστα από τα κεντήματα των ποδόγυρων των πουκαμίσων κόπηκαν και χρησιμοποιήθηκαν ως διακοσμητικά σε καθίσματα για καρέκλες. Επίσης, το γεγονός ότι «τα έφαγε το χώμα» αφού τα έβαζαν στις γυναίκες που απεβίωναν, συνέβαλε στο να χαθούν οι ενδυμασίες αυτές από την περιοχή.

Ο Δημήτριος Σέττας στο έργο του *“Εύβοια-Λαϊκός πολιτισμός αινίγματα, παροιμίες, θήρα, λαϊκή τέχνη”* περιγράφει εν συντομία κάποιες ενδυμασίες από το νομό. Σε ένα χάρτη με χρωματικές διαφοροποιήσεις αποτυπώνει όλες τις ενδυμασίες που ίσως εντόπισε ή φορέθηκαν κάποια στιγμή στην ιστορία του νησιού. Συνολικά παρουσιάζονται δώδεκα τύπους ενδυμασιών. Σήμερα αρκετές από αυτές δεν υπάρχουν και δεν έχουν βρεθεί και άνθρωποι να τις θυμούνται.⁶⁴

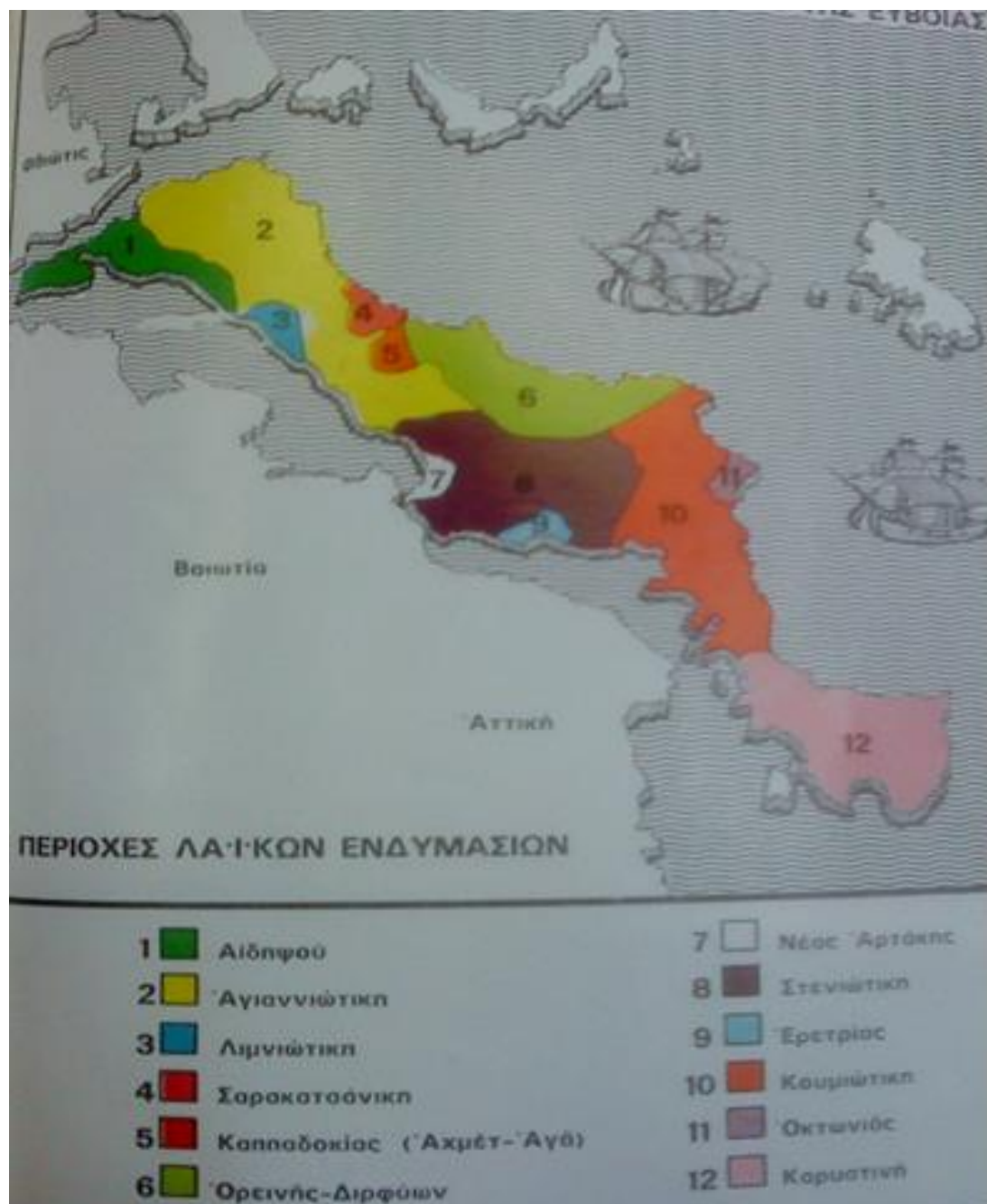
Στην ν. Εύβοια και στην περιοχή της Κύμης η ενδυμασία των γυναικών ήταν η «ντούλα», η οποία πρόβαλλε την εύπορη κατάστασή τους. Χαρακτηριστικό τους γνώρισμα ήταν η έλλειψη κοσμημάτων. Μοναδικό κόσμημα ήταν το θηλυκωτάρι και οι μεγάλες πόρπες της ζώνης.

Η ενδυμασία της Κουμιώτισσας, γιορτινή και νυφιάτικη, ήταν ίδια στα εξαρτήματά της, διέφερε όμως ως προς τον πλούτο των υφασμάτων. Μια παραλλαγή της ενδυμασίας της Κύμης ήταν αυτή που φορέθηκε στην περιοχή του Αλιβερίου.

Η πιο απλή γυναικεία ενδυμασία ήταν αυτή της Καρύστου, η οποία αποτελούνταν από μια μακριά φούστα και από μπλούζα ή πόλκα εφαρμοστή με γιακά και κουμπιά. Η περιοχή της Καρύστου άλλωστε ήταν αυτή που στο μεγαλύτερο μέρος της την κατοίκησαν οι Αρβανίτες.

Όλες οι ενδυμασίες, από το βορρά έως τον νότο του νησιού έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό, τον *κεφαλόδεσμο* ή *μαντήλι* ή *τσεμπέρι*. Καθημερινό ή γιορτινό το συναντάμε σε χρώμα άσπρο ή κίτρινο ή λαδί, το καθένα για την περίστασή του. Όσον αφορά το υλικό κατασκευής τους, τα γιορτινά ήταν αραχνοϋφαντα ενώ τα καθημερινά είχαν φτιαχτεί από πιο χοντρό ύφασμα. Τα μαντήλια αυτά τα έφτιαχναν στην Κύμη γι’ αυτό άλλωστε τα ονόμαζαν *“Κουμιώτικα”* και διαδόθηκαν σε όλο το νησί. Φορέθηκαν από τις γυναίκες του νησιού και σε ελάχιστες περιπτώσεις φοριούνται ακόμη και σήμερα.

⁶⁴ Δημήτριος Χρ. Σέττας, *Εύβοια Λαϊκός πολιτισμός, αινίγματα, παροιμίες, θήρα, λαϊκή τέχνη*. Σπανός 1976. Σελ 291-304. Από το ίδιο προέρχεται και η φωτογραφία.

Στα επόμενα κεφάλαια αναλύονται οι γυναικείες ενδυμασίες των κοινοτήτων Αγίας Άννας, Αιδηψού, Λίμνης, Σαρακατσάνων, Καθενών – Διρφύων, Ψαχνών, Κύμης, Κάρυστου και μια αναφορά στην ενδυμασία από το χωριό Οκτωνιά.

Η μελέτη των παραδοσιακών ενδυμασιών σήμερα από προφορικές μαρτυρίες είναι δύσκολη, αφού γυναίκες που φόρεσαν ή κατασκεύασαν τα ενδύματα αυτά δεν υπάρχουν και όσες υπάρχουν δύσκολα μπορούν να θυμηθούν λεπτομέρειες εξαιτίας της περασμένης ηλικίας τους.

Οι προφορικές μαρτυρίες που συγκεντρώθηκαν, αφορούν τον τύπο της Αγιαννιώτικης ενδυμασίας, αφού μερικές από τις πληροφορήτριες μου την φόρεσαν λίγα χρόνια πριν την εγκαταλείψουν οριστικά.

Σημαντική πηγή υπήρξε το Αρχείο από τις εργασίες φοιτητών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, το Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών και συγγράμματα που αφορούν την κατά τόπους τοπική ιστορία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Ενδυμασίες Βόρειας Εύβοιας

Η ενδυμασία της Αγίας Άννας⁶⁵

Η Αγγελική Χατζημιχάλη μας κάνει γνωστή την Αγιαννιώτικη ενδυμασία, η οποία έχει πάρει το όνομά της από την κωμόπολη της Αγίας Άννας που βρίσκεται στην Β. Α άκρη της Εύβοιας. Η ίδια υποστηρίζει ότι αυτός ο τύπος ενδυμασίας φορέθηκε από δεκατρία χωριά με παραλλαγές στο σιγκούνι. Τα υπόλοιπα χωριά που συνορεύουν με την Ιστιαία και τη Αιδηψό παρουσιάζουν κάποια κοινά στοιχεία στο μάλλινο ύφασμα για το σιγκούνι.

Επίσης, η Χατζημιχάλη μας κάνει μια αναλυτική περιγραφή για όλα τα μέρη της ενδυμασίας, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην νυφιάτικη και τη καθημερινή. Έτσι, μας πληροφορεί για τον τρόπο που φοριέται, τα υλικά κατασκευής της και τον τρόπο που κεντιέται. Δεν λείπει ακόμη από την περιγραφή της και η σημειολογική χρήση της ή καθενός από τα μέρη της. Εύκολα άλλωστε μπορούσε να τα εντοπίσει και να τα αναφέρει αυτά από τη στιγμή που την περίοδο της έρευνάς της η ενδυμασία φοριόταν ακόμη από κάποιες ηλικιωμένες γυναίκες.

⁶⁵ Η **Άγια Άννα** είναι χωρίο της Βόρειας Εύβοιας που είναι χτισμένη στις παρυφές του λόφου Κάτσαρη με θέα το καταγάλανο Αιγαίο. Περιστοιχισμένο από μεγάλα πεύκα κυπαρίσσια και αιωνόβια πλατάνια και ελιές. Στο κέντρο του χωριού βρίσκεται η κεντρική πλατεία με τη εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου ενώ στην βόρεια πλευρά του βρίσκεται ο ιερός ναός της Αγίας Άννας με την θαυματουργή εικόνα της Αγίας από όπου πήρε και το όνομά του. Απέχει από την Χαλκίδα 76 και από την Αθήνα 156 km. Διοικητικά ανήκει στον Δήμο Νηλέα του οποίου είναι και έδρα από το 1873. Στο ίδιο κοινοτικό διαμέρισμα βρίσκεται η κοινότητα Αγκάλη (η παραλία της Αγίας Άννας). Εκτείνεται σε μία απόσταση 4 χιλιομέτρων με βότσαλο που βαθμιαία καταλήγει στο νοτιότερο τμήμα της σε αμμουδιά. Στη βορειότερη πλευρά υπάρχει η χερσόνησος του Αγίου Βασιλείου πάνω στην οποία είναι χτισμένο εκκλησάκι αφιερωμένο στον Άγιο Παντελεήμονα. Ανάμεσα στα απότομα βράχια του σχηματίζονται παραλίες από βότσαλο και άμμο.

Σύμφωνα με έρευνες αρχαιολόγων και από διάφορα ευρήματα φαίνεται πως στην περιοχή υπήρχαν οικισμοί από την παλαιολιθική ακόμα περίοδο. Πολλά ακόμα οικήματα έχουν βρεθεί και στην περιοχή του Αγίου Βασιλείου που παραπέμπουν σε οχυρό. Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας η Αγία Άννα όπως και τα άλλα χωριά της β. Εύβοιας, παρότι δεν είχε ιδιαίτερα προβλήματα με τους Τούρκους, δεχόταν συνεχείς επιθέσεις από πειρατές οι οποίοι λυμαίνονταν την περιοχή. Χαρακτηριστική είναι η ονομασία μικρού κόλπου στην Αγκάλη με την ονομασία Σαρακήνικο. Αργότερα στο τέλος του 18ου αιώνα όταν η διοίκηση της β. Εύβοιας πέρασε στον Αλή Πασά και τοποθετήθηκε τουρκική φρουρά άρχισε να αναπτύσσεται εμπορική δραστηριότητα από θαλάσσης με τις βόρειες Σποράδες και τον Βόλο. Με την απελευθέρωση η Αγία Άννα συνέχισε να είναι σημαντικό κέντρο για την ευρύτερη περιοχή και γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη.

<http://el.wikipedia.org>.

Ο Δημήτρης Σέττας από την άλλη, μας πληροφορεί ότι ο συγκεκριμένος τύπος ενδυμασίας φορέθηκε σε πενήντα χωριά της Β. Εύβοιας. Ακόμη, μας δίνει πληροφορίες για την ενδυμασία των γυναικών πριν από το γάμο κάνοντας μια αναλυτική περιγραφή στα μέρη και στα κεντήματα που την στόλιζαν. Τα κορίτσια σε νεαρή ηλικία και πριν το γάμο φορούσαν ένα τύπο ενδυμασίας που τα έλεγαν *σαϊάδια* ή *σαγιαδία*. Τα *σαϊάδια* αποτελούνταν από δυο φορέματα, την *παλιορούτα* ή *πουκάμισο* και το *σαϊά*.⁶⁶

Ακόμη, ο Ανδρέας Πέρρης, συλλέκτης παραδοσιακών ενδυμασιών μας αναλύει και αυτός την Αγιαννιώτικη ενδυμασία δίνοντας αναλυτική περιγραφή για τον τρόπο που φοριέται το κάθε μέρος της ενδυμασίας⁶⁷.

Έτσι μέσα από τα κείμενα των τριών παίρνουμε αναλυτικές πληροφορίες που αφορούν στη σύνθεση της ενδυμασίας κατά τις διάφορες ηλικιακές και όχι μόνο φάσεις των γυναικών.⁶⁸

Η καθημερινή ενδυμασία

Η καθημερινή ενδυμασία αποτελείται από την *φανέλα*, το *πουκάμισο*, τα *μανίκια*, το *σιγκούνι* ή τη *σιγκούνα*, την *τσιπούνα*, την *τραχηλιά*, την *ποδιά*, το *ζωνάρι*, τα *τσαρούχια με τη μύτη*.

Η *φανέλα* γινόταν από μαλλομπάμπακο ύφασμα για το χειμώνα και βαμβακερό το καλοκαίρι και κατασκευαζόταν από τις ίδιες τις γυναίκες. Τα *μανίκια* από τον αγκώνα και κάτω τα έπλεκαν με καλτσοβελόνες σε διάφορα τρυπητά σχέδια για να φαίνονται κάτω από τα *μανίκια* του *πουκάμισου*.

Το *πουκάμισο* καθημερινό, γιορτινό, νυφιάτικο, γινόταν με χοντρό χειρίσο πανί από βαμβάκι της παράγωγής τους. Τα καθημερινά και τα γιορτινά είχαν *μανίκια* από το ίδιο ύφασμα. Στα *πουκάμισα* με *μανίκια* κεντούσαν ολόγυρα στον καρπό τα ίδια σχέδια που είχε και ο *ποδόγυρος*. Τα κεντήματα στο κάτω μέρος του *ποδόγυρου* ήταν *καμωμένα* με γεωμετρικά σχέδια και παρουσιάζουν ομοιότητες με αυτά από το Ξηροχώρι και τη Στενή. Το κάθε κέντημα είχε και την δική του ονομασία και εξαρτιόταν και από το μέγεθός του. Τα πιο απλά σχέδια ήταν αυτά που ονομαζόταν *κρου-*

⁶⁶ Δημήτριος Χρ. Σέττας, Εύβοια Λαϊκός πολιτισμός, αινίγματα, παροιμίες, θήρα, λαϊκή τέχνη. Σπανός 1976. Σελ 291-304

⁶⁷ Ανδρέας Πέρρης, «Οι φορεσιές της βόρειας και κεντρικής Εύβοιας», στο *Ημερολόγιο του Λυκείου Ελληνίδων*, Αθήνα 1999.

⁶⁸ Ο Δημήτριος Σέττας μας πληροφορεί και για την ανδρική παραδοσιακή ενδυμασία αλλά και για των παιδιών ανάλογα με την ηλικία τους.

πάκια ή τα μαγιάκια, τα κλιματάκια, τα μισολούλουδα, τα λουλουδάκια, ο γουργουλάκος, με τα σταυρουδάκια, οι μπούλες, το ψαράγκαθο, οι κούπες, τα κληματόφυλλα, τα περδικάκια, τα βλαχάκια, οι κορφές, τα βασιλικιώτικα. Αυτά φορούσαν καθημερινά τα κορίτσια και οι γυναίκες μέσης ηλικίας ενώ οι ηλικιωμένες φορούσαν ακέντητα πουκάμισα, τις λεγόμενες παλιορούτες.

Η τραχηλιά γινόταν και αυτή από το ίδιο ύφασμα που γινόταν τα μανίκια, φοριόταν κάτω από το σιγκούνι και πάνω από το πουκάμισο και σκέπαζε το στήθος.

Το σιγκούνι (ή σιγκούνα), το φορούσαν οι γυναίκες την πρώτη ημέρα του γάμου τους πάνω από το πουκάμισο. Το καθημερινό ήταν ελάχιστα κεντημένο.

Η τσιπούνα ήταν το παλιότερο ολομέταξο καθημερινό εξωτερικό ένδυμα που το φορούσαν το χειμώνα πάνω από το σιγκούνι. Ήταν χωρίς μανίκια και με φλόκια στην εξωτερική πλευρά. Οι νέες είχαν άσπρες τσιπούνες και οι γριές μαύρες, όπου όταν κιτρίνιζαν πολύ τις έβαφαν μαύρες.

Η ποδιά φοριόταν πάνω από το σιγκούνι και σκέπαζε την τραχηλιά από τη μέση και κάτω. Τις καθημερινές ημέρες οι νιόπαντρες φορούσαν υφασμένες μάλλινες ποδιές, τις σπαθωτές ή ανδριάντες στολισμένες με πολύχρωμες αράδες τα λεγόμενα σπαθωτά ή χασανδριανά.

Το ζωνάρι ήταν η καθημερινή ζώνη από μάλλινα ύφασμα, σκούρο γαλάζιο σαν μαύρο που φοριόταν πάνω από τη σιγκούνα. Το μάκρος της ήταν 2,50 μέτρα και στις άκρες είχε μικρές φούντες.

Τα τσαρούχια με τη μύτη, όμοια με τα γνωστά γουρουνοτσάρουχα ή τα τσαρούχια με τα λουριά, τα κατασκεύαζαν μόνες τους οι γυναίκες. Τα φορούσαν οι νύφες και όλες οι γυναίκες τις Κυριακές και τις γιορτές χωρίς κάλτσες. Τις καθημερινές περπατούσαν ξυπόλητες. Τα τελευταία χρόνια, οι γυναίκες φόρεσαν κοινά μαύρα παπούτσια τα βοδέλα. Αργότερα, όλες οι γυναίκες έβαλαν παπούτσια και πλεκτά μάλλινα τσουράπια από καλό τσουκνίτικο μαλλί.

Τα μαντήλια τα φορούσαν τις καθημερινές μέρες. Οι ανύπαντρες τα *μαντηλιάζουν*⁶⁹, τριγύριζαν τις άκρες στο λαιμό, σκέπαζαν το σαγόνι και το στόμα και τις έδεναν στην κορφή του κεφαλιού. Με τον ίδιο τρόπο τα φορούσαν οι μεσόκοπες και οι ηλικιωμένες.

⁶⁹Μαντηλιάζουν, είναι έκφραση και δείχνει τον τρόπο που έδεναν τα μαντήλια τους γύρω από το κεφάλι.

Η νυφιάτικη και γιορτινή ενδυμασία

Η νυφιάτικη και γιορτινή ενδυμασία αποτελούνταν από το *πουκάμισο με τα μεταξωτά μανίκια*, τη *σιγκούνα*, την *τραχηλιά*, την *ποδιά*, την *ποδολουρίδα* ή *λουρίδα*, το *καντέμι* και το *σπαλέτο*.

Τα *πουκάμισα* η Χατζημιχάλη τα διαχωρίζει ανάλογα με το κέντημά τους, την ηλικία της γυναίκας και την περίσταση που βρίσκονταν (νιόπαντρη, χείρα).

Τα νυφιάτικα και τα γιορτινά τα έλεγαν *μεγάλα πουκάμισα* γιατί είχαν πλατιά κεντήματα στον ποδόγυρο. Την ημέρα του γάμου η νύφη⁷⁰, φορούσε δύο ή και τρία *πουκάμισα* για να φαίνεται πιο πλούσιο το κέντημα στον ποδόγυρο, οι ονομασίες αυτών των κεντημάτων ήταν: τα *μισά λουλουδάκια*, τα *μαγιάκια*, τα *κληματόφυλλα*, τα *κλαδεφτάκια*, τις *κλειδωνίες* με τα *ματάκια*, τα *λουλούδια*, τα *μονότηρα* ή *διπλά λουλουδάκια*, το *κουνάρι*, τα *μεγάλα λουλούδια*, τα *μονότηρα*, τις *μεγαλύτερες* ή τις *μικρότερες πιπιρίτσες* ή το *πιπιρίτσι*, το *Μάη* το μικρό, η *σταυρωτή*, το *κυπαρισσάκι*, η *κόκκινη*, ο *βεζίρης*.

Το κέντημα του ποδόγυρου που είχε το μεγαλύτερο φάρδος, ήταν αυτό με την ονομασία *Βεζίρης*, που έφτανε τα είκοσι εκατοστά. Το συνολικό φάρδος που έπρεπε να είχε ο νυφιάτικος ποδόγυρος ήταν τα τριάντα εκατοστά. Ο ποδόγυρος του δευτέρου νυφιάτικο *πουκάμισου* που φοριόταν μαζί με το *βεζίρη* είχε συγκεκριμένα κεντήματα που ήταν τα *μαγιάκια*, τα *λουλούδια* τα *μονότηρα*, τα *κουκουνάρι*. Άλλα πλατιά κεντήματα ήταν ο *Μάης* ο *διπλός*, η *Αράχοβα*, η *διπλή πέρδικα* με τα δώδεκα *περδικάκια* που φοριόταν με καθορισμένο πάντα τρόπο, ο *Μάης* από κάτω η *Αράχοβα* από πάνω και η *πέρδικα* παραπάνω. Ονομασίες άλλων μεγάλων ποδόγυρων είναι η *Ταλαντιανή*, η *Κλουριαστή*, ο *Κρίνος*, η *Ιτιά*, ο *Λουγγός*.

Τα *πουκάμισα* που προοριζόντουσαν για τις γιορτινές ημέρες ή τα νυφικά δεν είχαν *μανίκια*. Έτσι, οι *μεταξωτές μανίκες*⁷¹ ράβονταν πάνω σε ένα μπούστο που δεν εφαρμόζει στο σώμα και φοριόταν πάνω από τα *μεγάλα πουκάμισα*, που ήταν *ολομέταξα*.

Η *τραχηλιά* γινόταν και αυτή από το ίδιο μεταξωτό ύφασμα που γινόταν τα *μανίκια*. Φοριόταν κάτω από το *σιγκούνι* και πάνω από το *πουκάμισο*, σκεπάζοντας το στήθος.

⁷⁰ Δημήτριος Χρ. Σέττας, *Εύβοια Λαϊκός πολιτισμός, αινίγματα, παροιμίες, θήρα, λαϊκή τέχνη*. Σπανός 1976. Σελ 291-304. Αναλυτική αναφορά για τα ονόματα των κεντημάτων που έφεραν τα *πουκάμισα* μας δίνει ο Δημήτριος Σέττας, χωρίς όμως να υπάρχει ταύτιση ονομασίας με σχέδιο ή φωτογραφία.

⁷¹ Αγγελική Χατζημιχάλη, *Η ελληνική λαϊκή φορεσιά*, τόμος 1, έκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1978.

Το *σιγκούνι* ή *σιγκούννα*, το φορούσαν οι γυναίκες την πρώτη ημέρα του γάμου τους πάνω από το *πουκάμισο*. Ήταν κεντημένο περισσότερο σε σχέση με το καθημερινό. Όταν ξεκινούσαν να το κεντούν οι γυναίκες το *σεγκούνι* τους, πρώτα έκαναν το γύρο στους γοφούς με *χοντρίλα*⁷², μετά τις *τραχιλίτσες*. Στη συνέχεια τις *σαΐτες*, τις *πλάτες* στους γοφούς με λεπτό *βελονάκι* και *μεταξωτή κλώστη*. Αν ήθελαν μπορούσαν να συμπληρώσουν στη διακόσμηση και κάποιο άλλο σχέδιο όπως για παράδειγμα κάποιο *λουλούδι*.

Η *ποδιά*, με την πολλαπλή και συμβολική της διακόσμηση ήταν μακριά και σε σχήμα *πέταλου (πεταλόσχημη)*, δηλαδή οι δύο κάτω γωνίες της είναι *στρογγυλεμένες*. Φοριόταν πάνω από το *σιγκούνι* και σκέπαζε την *τραχηλιά* από τη μέση και κάτω. Η *νυφιάτικη παλιότερα* ήταν *μάλλινη*, *υφαντή στον αργαλειό*, *κόκκινη* και *κεντημένη στο χέρι*.⁷³ Στο κέντρο είχε ένα *τυπικό σχέδιο* την *κλάρα* ή τη *γλάστρα* με τα *λουλούδια*. Τη θέση της πήρε η *φέλπινη ποδιά*, που ήταν *μαύρη* με *λίγα ξενικά κεντήματα*.

Η *ζώστρα*, *απαραίτητο εξάρτημα* της *τοπικής αυτής ενδυμασίας*, ήταν ένα *ειδικό κεντητό φαρδύ ζωνάκι* που *έπιανε στο πίσω μέρος του κορμιού* και που *ενωνόταν με την ποδιά με ασημένιες κόπιτσες*. Έφερε και η *ζώστρα* ένα *απλό κέντημα* με *χρωματιστές κλωστές*, *συνήθως κάποια κλάρα με λουλούδι*⁷⁴. Η *ζώστρα* *γινόταν από μαύρη φέλπα*.

Η *ποδολουρίδα* ή *λουρίδα* ήταν η *στενή νυφική ζώνη* που *έσφιγγε το σιγκούνι* στη μέση και *φοριόταν κάτω από τη ζώστρα*⁷⁵. Γινόταν από *μαύρο βελούδο* και *κεντιόταν με πολύχρωμα μετάξια*, τα *λογάδια*. Στη μέση την *λουρίδα* τη *στερέωναν* τα *κλειδωτάρια* και *σπανιότερα μικρότερες ασημένιες στρογγυλές πόρπες*, οι *τοκάδες*⁷⁶.

⁷² Χοντρίλα, έτσι έλεγαν τη μαύρη μεταξωτή κλώστη.

⁷³ Μια περίπτωση που αποτελεί εξαίρεση για το χωριό είναι αυτή της Ευαγγελίας Κάβουρα, όπου η *νυφιάτικη πόδια* της δεν ήταν *κεντημένη από την ίδια*, αλλά ήταν *δώρο του παππού* της που την είχε φέρει από την *Μ. Ασία*, όπου είχε πάει να *πολεμήσει*. Η *διακόσμηση της ποδιάς* αυτής ήταν με *χάντρες* και είχε και το *μεσοφέγγαρο*. Ανάμεσα στα *κενά* που *δημιουργούν οι χάντρες* έχουν *προστεθεί γραμματόσημα*.

⁷⁴ Η *ζώστρα* της *Παρασκευής Αλεξίου* είχε μια *κεντημένη καρδιά* στο κέντρο της με *δύο κλάρες*, που η ίδια είχε *κεντήσει*.

⁷⁵ Ηλιοδρομίτη Ελένη «Η παραδοσιακή ενδυμασία στα βασιλικά Ιστιαίως και Β. Εύβοιας» Χειρόγραφα φιλοσοφικές σχολής Ιωαννίνων. 1999-2000 τ. Α-Ο. Χειμερινό εξάμηνο Στο χωριό Βασιλικά Ιστιαίως καθώς και στην Κερασιά φορούσαν ένα ακόμη εξάρτημα στην φορεσιά τους *διακριτό από άλλα* τα *χωριά* αυτό ήταν η *Κολώζοστρα* «*Κωλόζοστρα* ήταν από *φέλπα* και είχε *σχήμα τριγωνικό*. Μέσα *κεντούσαν διάφορα κλαδιά* και στο *κάτω μέρος* είχε *φόδρα*. Είχε *δυο κορδόνια* για να *δένει μπροστά* και *γύρω γύρω* είχε *μαύρες τουφίτσες*. Τη φορούσαν *πίσω πάνω από το σιγκούνι* και *κάτω από τη ζώστρα*. Στο *κάτω μέρος* έραβαν μια *φόδρα* για να *μη φθείρεται*»

⁷⁶ Ο *Ανδρέας Πέρρης* στην περιγραφή της φορεσιάς αναφέρει τη *λουρίδα*, *ποδολουρίδα* και *ζώστρα* ως ένα *εξάρτημα σε Αντίθεση με την Χατζημιχάλη* που τα αναφέρει ως *τρία ξεχωριστά*.

Το *καντέμι* ήταν συμπλήρωμα της νυφιάτικης ενδυμασίας. Ήταν μεγάλο κρεμεζί ζωνάρι 3, 50 μέτρων, το οποίο έφερναν οι карабоκύρηδες από την πόλη και το έλεγαν *πολίτικο καντέμι*. Η νύφη το φορούσε για δεκαπέντε ημέρες μετά το γάμο, ώσπου να πάει σπίτι για τα *πιστρόφια*⁷⁷. Στις άκρες του στολιζόταν με μακριά κρόσσια.⁷⁸

Το *σπαλέτο*, το συνάντησα για πρώτη φορά στην νυφική ενδυμασία του χωριού Κερασιά, το εξάρτημα αυτό της νυφικής ενδυμασίας δεν έχει αναφερθεί ξανά από άλλους μελετητές για την Εύβοια. Το *σπαλέτο* ήταν ένα τριγωνικό κομμάτι ύφασμα από φέλπα και διακοσμημένο με κλάρες λουλουδιών. Οι δυο πλευρές του έφεραν κρόσσια. Έδενε και αυτό στη μέση της γυναίκας και έπεφτε προς τους γοφούς καλύπτοντας μικρό μέρος του σιγκουνιού.

Ο κεφαλόδεσμος

Στο νυφιάτικο κεφαλόδεσμο ανήκουν *ο γύρος, το μαγκούρι, τα μπερσάνια, οι κοτσίδες ή κρεμέζες, το τριχάκι ή μπούλωμα, το ζαβόνι, το ασημοβέλονο με το φλουρί, η μπόλια, η μπαρέζα και το μαντήλι*.

Όλες οι γυναίκες χτένιζαν τα μαλλιά τους πλεξίδες και τις έκαναν στεφάνι γύρω στο κεφάλι. Μόνο οι νύφες και οι νιόπαντρες για δυο χρόνια άφηναν τις πλεξίδες να πέφτουν ελεύθερα πίσω στην πλάτη.

Ο *γύρος* ήταν ένα στενόμακρο κομμάτι μπουχασί, δηλαδή κόκκινο χοντροπάνι, διπλωμένο και ραμμένο στις άκρες για να σχηματίζει σωλήνα με διάμετρο δύο-τρία δάχτυλα που τον γέμιζαν με πανιά. Τον έβαζαν όμοιο με κουλούρα γύρω στο κεφάλι και τον έδεναν πίσω στο σβέρκο.

Το *μαγκούρι*, το γνωστό και από τις άλλες ενδυμασίες καπιτσάλι, ήταν ένα ασημένιο έλασμα, φάρδος 0,03 μ. περίπου, πού το δούλευαν οι χρυσοί της Εύβοιας. Ήταν καπλαντισμένο, ντυμένο δηλαδή από τη μέσα μεριά με κόκκινο πανί, για να μη γδέρνει το σαγόνι και τα μάγουλα της νύφης και γάντζωνε στο γύρο.

Τα *μπερσάνια* ήταν το ασημένιο κόσμημα που έβαζαν στο μέτωπο και έπαιρνε το όνομα του από τις δεκαπέντε ως είκοσι αλυσίδες, τα μπερσάνια που

⁷⁷ Πιστρόφια, δηλαδή η επιστροφή. Με την έκφραση αυτή δηλώνεται η επιστροφή της νιόπαντρης γυναίκας στο πατρικό της σπίτι. Αυτό γινόταν επτά ημέρες με την τελετή του γάμου.

⁷⁸ Κόκκινο με βυσσινή γραμμές ήταν το καντέμι της Αν. Γεροντάκη, κόκκινο της Π. Δρόσου και της Ε. Μάρκου, κόκκινο με άσπρες ρίγες της Ε. Κάβουρα και κόκκινο με πράσινες ρίγες της Π. Αλεξίου

κρέμονταν απ' αυτό. Από κάθε αλυσίδα κρεμόταν ένα χρυσό ή ασημένιο φλουράκι. Οι μπροστινές αλυσίδες με τα φλουριά άγγιζαν τα φρύδια της νύφης ενώ οι πλαϊνές ήταν πιο μακριές και έφταναν ως κάτω από τα μάγουλα. Η νύφη φορούσε έως και ένα χρόνο μετά το γάμο της το κόσμημα αυτό. Η ανάγκη να στολίζεται ιδιαίτερα το πρόσωπο είναι γενικότερη και οδήγησε την κάθε περιοχή σε διαφορετικές λύσεις.

Οι *κοτσίδες* ή *κρεμέζες* ήταν παρόμοιες με τις πλεξίδες της Αράχωβας. Τις έπλεκαν στις κοτσίδες της νύφης για να στολίζουν την πλάτη, και τις άφηναν να πέφτουν ως κάτω από το σιγκούνι.

Το *τριχάκι* ή *μπούλωμα*, άσπρο διάφανο μεταξωτό σαν τρίχινο μαντήλι και με ελαφρά κεντίδια, ήταν το πέπλο της νύφης. Της σκέπαζε ολόκληρο το κεφάλι ως κάτω από τα μάτια και την πλάτη, την «μπούλωνε» όπως έλεγαν. Τις δυο πλαϊνές άκρες του τις ανέβαζαν στην κορυφή του κεφαλιού, τις δίπλωναν και τις καρφίτσωναν στη μέση πάνω στο γύρο.

Το *ζαβόνι* ήταν μια κορδέλα θαλασσιά ή τριανταφυλλιά, εφτά πόντους φάρδος, με ένα φιόγκο στην άκρη που τον καρφίτσωναν στην κορυφή του κεφαλιού πάνω στο γύρο, εκεί ακριβώς που δίπλωνε το τριχάκι. Το υπόλοιπο έπεφτε στην πλάτη ανάμεσα στις κρεμέζες της νύφης ως λίγο παραπάνω από το στρίφωμα του σιγκουνιού. Το ζαβόνι ήταν πάντοτε δώρο του γαμπρού.

Το *ασημοβέλονο* με το φλουρί, μια ασημένια καρφίτσουλα με μικρή πόρπη απ' όπου κρεμιόταν αλυσίδα με χρυσό φλουρί, το χάριζε ο γαμπρός στον αρραβώνα. Το καρφίτσωναν πάνω στο τριχάκι, κοντά στο ζαβόνι και το φλουράκι του έπεφτε ανάμεσα στα φρύδια. Η γυναίκα το φορούσε όλες τις επίσημες μέρες και όταν ακόμη δεν έβαζε τα μεγάλα πουκάμισα, μέχρι τα πρώτα γερατειά της. Τα γερατειά άρχιζαν με την παντρεία του πρώτου παιδιού.

Το κόσμημα που συγκρατούσε τον κεφαλόδεσμο της νύφης αποτελείτο από τρεις μαλαμοκαπνισμένους γάντζους που έληγαν σε πουλί και συνδέονταν με αλυσίδες.

Στο μεγάλο χορό του γάμου, την Κυριακή μετά το στεφάνωμα και κατά τις τρεις το απόγευμα, γινόταν το “ξεμπούλωμα” της νύφης και τα μαντηλώματα. Ενώ χόρευε η νύφη *μπουλωμένη*, σταμάταγε ο χορός και η πεθερά έβγαζε το α-

σημοβέλονο, σήκωνε το τριχάκι από το πρόσωπο της και το έριχνε πίσω από το κεφάλι. Έτσι, ξεμπούλωνε τη νύφη για να τη δει ο κόσμος.⁷⁹

Αμέσως μετά τη “μαντήλωνε”. Της έριχνε μπόλια στον ώμο και τη χόρευε και με αυτόν τον τρόπο άρχιζε ο χορός για τα μαντηλώματα. Χόρευαν όλοι όσοι είχαν πάρει δώρα από τη νύφη, βάζοντας τα στους ώμους για να τα δείξουν. Η πεθερά έβαζε στον ώμο της το δώρο που της χάρισε η νύφη, το μαντήλωμα της νύφης που ήταν ένα πουκάμισο κεντημένο με το πιπιρίτσι ή τα μαγιάκια. Η νύφη από την άλλη έβαζε τη μπόλια της πεθεράς.

Η μπόλια, ολόλευκη μεταξωτή (2,70 μ. περίπου μακριά) ήταν υφασμένη από τις κοπέλες και είχε ελαφρό κέντημα του αργαλειού στις άκρες και έφερε κρόσια. Την πρωτοφορούσαν οι νύφες λίγες μέρες μετά το γάμο. Οι νιόπαντρες αφήναν τις άκρες της να πέφτουν μπροστά στο στήθος, ριχτή εμπρός ή αναρριχτά, για να φαίνονται τα γιορντάνια και τα τάλαρα κάτω από το λαιμό. Λίγο αργότερα τη φορούσαν μαντηλιασμένα, γύριζαν δηλαδή τις δυο άκρες της κάτω από το σαγόνι και τις ρίχνανε στην πλάτη. Η μπόλια φοριόταν πάντα μαζί με τον κόκκινο γύρο ένα- δύο χρόνια μετά το γάμο· το διάστημα αυτό συνέχιζαν να πλέκουν τα μαλλιά τους πλεξίδες ριγμένες στην πλάτη και ενωμένες στην άκρη με μια κορδέλα.

Μπαρέζα λέγανε το μεγάλο μπαμπακερό μαντήλι, όπως και στην Αράχοβα. Ήταν άσπρο για τις νέες, καφέ για τις μεσόκοπες και μαύρο για τις ηλικιωμένες. Τη φορούσαν στις γιορτές, όταν έπαυαν να φοράνε τη μπόλια και το γύρο. Φέρνοντας κύκλο τις δυο κοτσίδες στο κεφάλι, όπως τις καθημερινές, τις σκέπαζαν με τη μπαρέζα, αφού πρώτα τη δίπλωναν τριγωνικά και γύριζαν το πάνω μέρος του τριγώνου, σχηματίζοντας μια κουλούρα σαν το γύρο περίπου. Η κουλούρα της μπαρέζας έμπαινε πάνω από τα μαλλιά και οι άκρες της δένονταν πίσω στο σβέρκο.

Το μαντήλι, φοριόταν πάνω από τη μπαρέζα και ήταν άσπρο, κίτρινο, καφετί ή μαύρο, ανάλογα με τις περιστάσεις και την ηλικία των γυναικών. Τριγωνικά διπλωμένο, το ακουμπούσαν στο κεφάλι, σταύρωναν τις άκρες του κάτω από το σαγόνι και το δένανε πίσω στον τράχηλο.⁸⁰

⁷⁹ Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Δ', Αθήνα 1951 σελ 10-103. «Η νύφη τέλος γνωρίζομεν ότι κατά την ημέρα του γάμου ήτο, κατ' αρχαίαν και Ρωμαϊκήν συνήθειαν δια πέπλου από της κεφαλής μέχρι των ποδών ακριβώς εγκεκαλυμμένη»

⁸⁰ Κατερίνα Κορρέ- Ζωγράφου, *Νεοελληνικός Κεφαλόδεσμος*, Αθήνα 1991, σ. 159-162.

Στην Αγία Άννα οι νύφες και οι νιόπαντρες για δυο χρόνια χτενίζουν τα μαλλιά τους χτενίζουν τα μαλλιά του με δυο πλεξίδες, που έπεφταν πίσω στην πλάτη. Όλες οι άλλες έφτιαχναν στεφάνι τις δύο πλεξίδες που έπεφτα πίσω στο κεφάλι. Η μπόλια με τον κόκκινο γύρο συνηθίζεται για ένα χρόνο μετά το γάμο, όταν έπαυαν να τη φορούν έβαζαν στη θέση του γύρο μαπαρέζα, άσπρο βαμβακερό μαντήλι, άσπρο για τις νέες, καφέ για τις μεσόκοπες, μαύρο για τις ηλικιωμένες.⁸¹

Η θέση της γυναίκας μέσα στην κοινότητα φαίνονταν και από τον τρόπο δεσίματος του μαντηλιού. Οι αρραβωνιασμένες και οι νιόπαντρες τα τοποθετούσαν ανάρριχτα με τις άκρες ριγμένες στο στήθος. Οι παντρεμένες σταύρωναν τις άκρες κάτω από το σαγόνι και τις δένανε πίσω.⁸²

Τα κοσμήματα

Τα κοσμήματα που συνόδευαν την νυφιάτικη και γιορτινή ενδυμασία ήταν το *γιορντάνι*, η *καρφίτσα* ή *κατοστάρα*, τα *τάλαρα* ή *φλουριά*, το *θηλυκωτάρι* ή *κλειδωτάρι* με τα σταυρουδάκια και τα *σκουλαρίκια* με τις καμπάνες.

Τα περισσότερα κοσμήματα ήταν δώρα του γαμπρού. Όλες οι νύφες είχαν ασημικά και τάλαρα ανάλογα με την οικονομική κατάσταση του σπιτιού τους και του γαμπρού. Οι πλούσιες όμως φορούσαν τόσα πολλά που δεν τα σήκωνε ή νύφη και άστραφτε όλο το στήθος της. Τα φορούσαν ένα έως δύο χρόνια μετά το γάμο και αργότερα άρχιζαν σιγά σιγά να βάζουν λιγότερα.

Το *γιορντάνι* φοριόταν γύρω από το λαιμό, κάτω από το μαγκούρι σαν περιδέριο. Αποτελείτο από μακριά ασημένια ή επιχρυσωμένα ελάσματα απ' όπου κρέμονταν η αλυσίδα με τα παραδάκια. Στη εσωτερική πλευρά ήταν ντυμένο με κόκκινο μπουχασί για να μην ερεθίζει το λαιμό.

Η *καρφίτσα* ή *κατοστάρα* ήταν το απαραίτητο ασημένιο ή επιχρυσωμένο κόσμημα της νυφικής ενδυμασίας για το στήθος. Αποτελείτο από πέντε στρογγυλές πόρπες, τις τόκες. Οι τρεις μεσαίες, ήταν τοποθετημένες κατακόρυφα, καρφωμένες στη μέση του στήθους. Συνδέονταν με τις άλλες δυο τόκες με αλυσίδες, που γάτζωναν στο σιγκούνι πάνω στους ώμους δεξιά και αριστερά. Από τις αλυσίδες τους κρέμονταν φλουριά και τάλαρα.

⁸¹ Ο.π

⁸² Ο. π

Τα *τάλαρα* ή *φλουριά* ήταν τρεις με πέντε σειρές μεγάλες αλυσίδες που κρέμονταν από δυο τοκάδες με γάντζους. Ο ένας τοκάς σκάλωνε δεξιά κι ο άλλος αριστερά πάνω στο σιγκούνι, κάτω από τις τόκες της κατοστάρας καρφίτσας. Σε κάθε αλυσίδα ήταν κρεμασμένα έξι έως εννιά *τάλαρα* καθώς και ένα μεσαίο, το πιο μεγάλο, η *τούμπα*. Οι αλυσίδες με τα *τάλαρα* έφταναν ως κάτω από τη μέση.

Το *θηλυκωτήρι* ή *κλειδωτάρι* με τα σταυρουδάκια ήταν οι γνωστές ασημένιες πόρπες της ζώνης που θηλύκωναν στην ποδολουρίδα. Από κάθε πόρπη κρέμονταν με αλυσίδες τρία σταυρουδάκια, ένα στη μέση κι από ένα δεξιά κι αριστερά.⁸³

Οι *καμπάνες* ήταν τα μεγάλα ασημένια σκουλαρίκια με το ιδιότυπο σχήμα.

Στο σημείο αυτό θα παραθέσω δύο περιηγητικά κείμενα που περιγράφουν την ενδυμασία στη λειτουργία τους, στα χωριά Μαντούδι και Προκόπι. Η ενδυμασία των ντόπιων γυναικών είναι η Αγιανιώτικη και αναφέρεται στη δεκαετία του 1860-1870.

«Στο Μαντούδι οι κοπέλες ήταν πολύ χαριτωμένες, πολύ πιο όμορφες και καλοφτιαγμένες Ελληνίδες από τις Αθηναίες και πολλές έχουν σταχτόξανθα μαλλιά [...] ήταν μια κοπέλα γεροδεμένη χωριατόπουλα με ωραία χρώματα φρέσκια λαχαριστή, αρκετά όμορφη παρά τη γαμψή μύτη της, ήταν ντυμένη φράγκικα, δηλαδή με ένα φαρδύ κρινολίνο στο χρώμα του πράσινου μήλου και με πολύ στενό μπούστο, που δεν της πήγαινε καθόλου και χτυπούσε άσχημα ανάμεσα στις ενδυμασίες των φιλενάδων της.

Σε λίγο έφυγε από την πλατεία για να φορέσει άλλη τουαλέτα, και πάλι ευρωπαϊκή· θα άλλαζε για άλλη μια φορά το ίδιο βράδυ. Σαν κόρη του παρέδρου⁸⁴ ήθελε να ξεχωρίζει από τις άλλες και μέσα στην απλοϊκή ματαιοδοξία της νόμιζε πως οι λόρδοι χαμογελούσαν από θαυμασμό για το πλούσιο ντύσιμό της. Ούτε που πήγαινε το μυαλό της κακόμοιρας στις σκέψεις που ανταλλάσαμε καθώς τη βλέπαμε να κινείται με δυσκολία, σφιγμένη μέσα σε αυτό τον άκομψο μπούστο.

⁸³ Ηλιοδρομίτη Ελένη, «Η Παραδοσιακή ενδυμασία στα Βασιλικά Ιστιαίας της Β. Εύβοιας» Χειρόγραφα Πανεπιστημίου Ιωαννίνων 1999-2000 Σεμινάριο Μαρίνας Βρέλλη -Ζαχού Α-Ο. Χειμερινό εξάμηνο. Αναφέρει και λοιπά εξαρτήματα της γυναικείας φορεσιάς, «έριχναν πίσω στην πλάτη τα σακούλια ή τα τράστα μέσα στα όποια έβαζαν το φαγητό τους ή διάφορα άλλα απαραίτητα πράγματα και πήγαιναν στη δουλειά τους. Τα σακούλια αυτά ήταν μάλλινα, υφασμένα στον αργαλειό και είχαν λουρίδες μαύρες και κόκκινες που έμοιαζαν με τσάντα. Στο επάνω μέρος οι γυναίκες έπλεκαν με τραστόσχοινο. Τα σακούλια τα έπαιρνε στη δουλειά οι άνδρες.» σελ 216.

⁸⁴ Πάρεδρος σημαίνει αναπληρωτής κάποιου ανώτερου λειτουργού, εδώ έχει τη σημασία πρόεδρου της κοινότητας.

Αυτό το αξιοθρήνητο παράδειγμα πρέπει να ήταν κολλητικό, αν κρίνουμε από τα ζηλόφθονα βλέμματα που της έριχναν οι άλλες κοπέλες. Κι ωστόσο ήταν πολύ πιο όμορφες με τις μακριές ολοκέντητες φούστες, με τα φαρδιά τους μανίκια και με τα αέρινα μεταξωτά μαντίλια που τους τύλιγαν το κεφάλι, αφήνοντας τις δυο άκρες να κυματίζουν πίσω τους. Αυτά τα μαντίλια που τα έφτιαχναν στην Κύμη και είναι άγνωστα στην υπόλοιπη Ελλάδα, είναι εξαιρετικά λεπτά και πέφτουν πάνω στην ενδυμασία σαν αέρινο σύννεφο που κυματίζει εντυπωσιακά. Για καπέλο φορούν ένα μικρό κόκκινο φέσι σκεπασμένο με ασημένια φλουριά που για τις περισσότερες αντιπροσωπεύουν όλη τους την προίκα. Οι νιόπαντρες τυλίγουν στη μέση μια μακριά ζώνη από πορφυρό μετάξι, που τελειώνει σε φούντες και στολίζεται με επιχρυσωμένες πόρπες, σταμπαρισμένες με ανατολίτικα σχέδια.»⁸⁵

Ακόμη

Στ' Αχμετ Αγά (Προκόπι)

«Εκείνο που μας γοήτευσε περισσότερο ήταν μια ομάδα ανθρώπων που είχαν στήσει χορό και έφερναν κύκλους κάτω από τον πλάτανο και γύρω – γύρω απ αυτόν. Τη μουσική έδιναν, όπως συνήθως, το Τουμπερλέκι και μια πίπιζα. Η ενδυμασία τους ήταν Αρβανίτικη, απλούστερη απ' ότι βλέπουμε στη Αθήνα, αλλά άστραφτε από καθαριότητα και από τα λαμπρά άσπρα και κόκκινα χρώματα.

Αυτοί οι χωρικοί φυλάνε τις γιορτινές τους ενδυμασίες σε άψογη κατάσταση και συνήθως έχουν δυο ή τρεις να τις συναλλάζουν. Η γυναικεία ενδυμασία αποτελείται από ένα χιτώνα πάνω στον οποίο πέφτει ακόμη ένα. Είναι ένας λευκός μάλλινος χιτώνας κεντημένος στα άκρα με ωραία σχέδια. Τα μανίκια είναι από ελαφρότερο βαμβακερό ύφασμα. Το κάλυμμα της κεφαλής στολίζεται από μια σειρά στιλπνά πετάλια, και συνηθέστερα, κέρματα. Φορούν περιδέραια και βαριά κοσμήματα από ατόφια ασήμι. Οι νιόπαντρες νύφες φορούν στη μέση τους ένα είδος ασημένιας ή επιχρυσωμένης σκαλιστής πόρπης, που η αξία της αντιστοιχεί σε πενήντα χρυσές δραχμές και είναι ραμμένη σε μεταξωτή κόκκινη σάρπα με φούντες.

Αλλά το διακριτό γνώρισμα της εδώ ενδυμασίας, που προδίνει εξαίρετη κομψότητα είναι ένα ελαφρό πέπλο από μετάξι της Κύμης, πλεγμένο με χρυσό. Τοποθετείται με πολλή χάρη στο κεφάλι και ανεμίζει πίσω προς τα κάτω. Ολόκληρη η ενδυμασία εί-

⁸⁵ Henri Belle, Ταξίδι στην Ελλάδα 1861-1874, Κάτοπτρο 1993.

ναι κατασκευασμένη στο ίδιο χωριό, είτε στην περιφέρεια, εκτός από τα κοσμήματα και τα πέπλα, που προέρχονται από την Κύμη της Κεντρικής Εύβοιας.»⁸⁶

Η ενδυμασία της Αιδηψού.⁸⁷

Η ενδυμασία αυτή φοριόταν στην Αιδηψό και στο περιφέρεια Ξηροχωρίου, σημερινή Ιστιαία, και είναι γνωστή ως «Ξηροχωρίτικη».

Η εύφορη αυτή γεωργική περιφέρεια, εκτός από την κτηνοτροφία και τη σηροτροφία, ήταν ξακουστή επίδοση στην υφαντική που είχε αναπτυχθεί από τις γυναίκες σε οικιακή εργαστηριακή τέχνη.

Αρκετές ομοιότητες παρουσίαζε η ενδυμασία της Αιδηψού με αυτή της Αγίας Άννας άλλα και αρκετές διαφορές που εντοπίζονται στο σιγκούνι, την ποδιά, τα μανίκια του πουκάμισου καθώς και στον κεφαλόδεσμο.

Η «Ξηροχωρίτικη» ενδυμασία ή ενδυμασία της Αιδηψού διακρινόταν σε καθημερινή και σε καλή ή νυφιάτικη. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο σχετίζεται με τον ποικιλία των υφασμάτων και των κοσμημάτων. Πλουσιότερη ήταν η νυφιάτικη και η γιορτινή των νιόπαντρων γυναικών με τη χαρακτηριστική ονομασία *μπετούνικη με τα ούλα της*.

Όλα τα καλά κομμάτια της ενδυμασίας τους τα πρόσεχαν πολύ για να διατηρηθούν πολλά χρόνια και να δοθούν ως προίκα, σχεδόν ολοκαίνουργα, στην κόρη.

Η καθημερινή ενδυμασία

Την Ξηροχωρίτικη καθημερινή ενδυμασία αποτελούσαν το πουκάμισο, το ζιπούν ή *μακρομάνικο*, ή *τσούκνα* ή *μακρομάνικο*, το *σεγκούνι* ή *σε-*

⁸⁶ Thomas Wyse, Η ζωή στον Καρέα του 1850.

γκούνα, η τραχηλιά, το ζουνάρι, η ποδιά, τα καλτσά, τα ποδετά ή τσαρούχια με τα λουριά και τη μύτη.

Το *π(ου)κάμ(ι)σο* φοριόταν με την ίδια καθιερωμένη τάξη όπως και στην Αγιάννα, ανάλογα με τις περιστάσεις και τις ηλικίες. Ήταν από χοντρό μπαμπακερό ύφασμα του αργαλειού, ανοιχτό στο στήθος, χωρίς μανίκια και μακρύ ως τον αστράγαλο. Το καθημερινό πουκάμισο δεν είχε κεντήματα.

Το *ζιπούνι* ή *μακρομάνικο*, ήταν ο μικρός καλοκαιρινός άσπρος επενδύτης. Ήταν κοντό ως τη μέση, ανοιχτό στο στήθος, με μακριά μανίκια απ' όπου πήρε και την ονομασία του και μανικέτια. Το φορούσαν συνήθως κάτω από το σιγκούνι, σπανιότερα πάνω απ' αυτό. Το ύφαιναν οι γυναίκες και το κεντούσε ο ράφτης στο άνοιγμα του στήθους και στα μανικέτια. Τα κεντήματά του τα *λαζούρια*, γίνονταν με μεταξωτά κορδονάκια κοκκινωπά για τις νύφες, σκούρα γαλάζια για τις παντρεμένες και μαύρα για τις ηλικιωμένες.

Τσούκνα ή *μακρομάνικο* λεγόταν το χειμωνιάτικο ζιπούνι, από χοντρό μάλλινο ύφασμα, το *τσουκνίτικο* ή *τσούκνα* που ύφαιναν οι γυναίκες με διαλεχτό, *σούμα μαλλί* και μετά το έβαφαν μαύρο. Τη μαύρη τσούκνα που είναι όμοια στο σχήμα και φοριόταν όπως και το ζιπούνι, την έραβε και την κεντούσε ο ράφτης στα ίδια μέρη με μεταξωτά πολύχρωμα κορδονάκια σε ζωηρούς χρωματισμούς για τις νέες και σε σκούρους για τις ηλικιωμένες.

Το *σεγκούνι* ή *σεγκούνα*, που το φορούσαν άσπρο τα πρώτα οχτώ με δέκα χρόνια και μαύρο μετά, ήταν μακρύ, έφτανε δέκα πόντους πάνω από τα γόνατα και γινόταν από *τσούκνα* ή *τσουκνίτικο* ύφασμα. Παρόμοιο με το χοντρό μάλλινο της Αγιάννας, αλλά κάπως κατώτερης ποιότητας στην επεξεργασία και τη λεύκανση, έχει φάρδος 0,30 μ., μετά το *μπάσιμο* που γινόταν από τις γυναίκες σε μια σκάφη με χλιαρό νερό.

Τα σεγκούνια του Ξηροχωρίου διέφεραν από της Αγιάννας στις μεγάλες λόξες, τα *γουφάρια* που προεξέχουν από τη μασχάλη και τους γοφούς. Τα έραβαν και τα κεντούσαν οι πλανόδιοι ραφτάδες-τερζήδες που γυρίζανε τα χωριά, μένοντας στο καθένα όσο βρίσκανε δουλειά. Στους ραφτάδες εκτός από τροφή, στέγη και μεροκάματο δίνανε και όλα τα υλικά ραφής. Για κάθε σεγκούνι ο ράφτης χρειαζόταν επτά - οχτώ πήχες τσούκνα, που την έκοβε σε διάφορα κομμάτια: τα *μπροστάρια* ή *μπροστινάρια*, τα δυο μπροστινά σε ίσια, μονοκόμματα φύλλα που είχαν στο πάνω μέρος, ακριβώς κάτω από το στήθος, μια μεγάλη κόπιτσα, το *θηλύκι* για να θηλυκώνουν. Τη *μάννα*, το πίσω μονοκόμματο φύλλο της πλάτης·

τα *μασχαλιαία*, τα δυο μικρά τριγωνικά κομμάτια που έμπαιναν κάτω από τη μασχάλη και ένωναν τη μάννα με τα μπροστινάρι· τα *γουφάρια*, τα δυο μεγάλα κομμάτια πού ράβονταν κάτω από τη μασχάλη, πάνω στους γοφούς τα *λαγκιο-λια*, τα τέσσερα λοξά κομμάτια πού ράβονταν από τις δυο μεριές του κάθε γοφού. Το μπροστινό λαγκιολάκι της κάθε πλευράς ράβεται με το μπροστινάρι και το γουφάρι και το πίσω με τη μάννα της πλάτης και το γουφάρι.

Ο ράφτης έραβε και κεντούσε το σεγκούνι (με τη βοήθεια βοηθού) όπως συχνά λεγόταν *ο πιάκος* ή *η πιάκα*, μια ταινία από στέρεο ύφασμα, φάρδος 0,04 μ. περίπου, με ένα αγκίστρι στην άκρη. Καθισμένος σταυροπόδι στο χώμα περνά το δούλο κάτω από το γόνατο γαντζώνοντας με το αγκίστρι καλά ένα από τα κομμάτια της σεγκούννας. Απέναντι βάζει το άλλο κομμάτι και αρχίζει τις ραφές χωρίς τη βοήθεια άλλου προσώπου, πού θα ήταν απαραίτητο για να κρατά το ένα κομμάτι του υφάσματος ώστε να γίνεται ίσια και κανονικά ή ένωση με το άλλο. Με τον ίδιο τρόπο, έχοντας στερεωμένο και τεντωμένο καλά το ύφασμα με το δούλο, κάνει και τα κεντήματα με τα κορδονάκια.

Στο σεγκούνι τα κεντήματα είναι τυπικά και καθορισμένα από τα πολύ παλιά χρόνια. Στο κάτω μέρος μπαίνουν πάντα για το καλό τα *διόλια*, από κίτρινο λεπτό στριφτό μετάξι για να ξεχωρίζουν. Έκτος από τον έλικα, πού σε διάφορα σχήματα και σχέδια στολίζει και μεγάλες επιφάνειες όπως τα *λαγκιόλια*, υπάρχουν και διάφορα άλλα ελικοειδή κεντήματα: *ό γουργουλάς*, τα *φανταράκια*, οι *κοντοποδαρούσες*.

Ολόκληρος ο υπόλοιπος στολισμός της σεγκούννας γίνονταν με κατακόρυφες κεντητές ταινίες και χοντρά μετάξια, καλά στριμμένα σαν κορδονέτα, τα *σεράδια*, βαμμένα κόκκινα για τις νέες, σκούρα κόκκινα για τις παντρεμένες και μαύρα για τις ηλικιωμένες. Με τα σεράδια στο νυφικό και γιορτινό σιγκούνι, γίνεται το μπερδευτό κέντημα που μοιάζει με μπούκλες και από το σχήμα πού του δίνουν παίρνει διάφορες ονομασίες: *Σταφυλάκι με τις πατές ανάμεσα*, *μυγδαλάκι*, *κλαρίτσα*, *πτερό του αετού*, *φεγγαρωτή* κλπ. Οι διακοσμητικές αυτές ταινίες σταματάνε εκεί πού αρχίζουν οι ραφές με τα γουφάρια και τα λαγκιολάκια. Τις ραφές τις στολίζει *ό ράφτης* με μικρά κόκκινα ή μαύρα κρόσσια, τις φουντίτσες.

Η *τραχηλιά* γίνεται από ύφασμα ουβγιωτό σαν της Άγια Άννας και φοριέται κάτω από το σεγκούνι σκεπάζοντας το στήθος.

Τα ζουνάρια τα καθημερινά έχουν το ίδιο μήκος και φάρδος—3 μέτρα και 0,30 μ. αντίστοιχα— αλλά είναι μάλλινα, κόκκινα για τα κορίτσια, πράσινα για τις παντρεμένες και μαύρα για τις ηλικιωμένες. Τα διπλώνουν στα δυο και σφίγγουν τη μέση πάνω από τη σεγκούνα.

Η *καθημερινή ποδιά*, ή *ταγαρίσια* ή *απολυτή* κόκκινη για τα κορίτσια, πράσινη για τις παντρεμένες και μαύρη για τις γερόντισσες, έχει στο κάτω μέρος κεντήματα του αργαλειού και μάλλινα κλώσα. Τη φορούσαν πάνω από το ζουνάρι. Οι ποδιές τις Αιδηψού μοιάζουν με τις παλιές ποδιές απ' τις Λιβανάτες και οι διαφορές τους είναι πολύ μικρές. Έχουν πράσινο ή κόκκινο χρώμα και κεντιούνται με επίρραπτα κεντήματα από πολύχρωμα γαϊτάνια. Έχουν κροσσωτή απόληξη με κίτρινο μεταξωτό κρόσσι. Γίνονται από τσόχα ή σαγιάκι.

Γενικά οι ποδιές στην περιοχή της Ιστιαίας είναι πράσινες μάλλινες, με ενυφασμένες στο κάτω μέρος τους απλούστατες ρίγες ή επίρραπτα κεντήματα στο πράσινο.⁸⁸

Τα *καλτσά*, οι κάλτσες που αρχίζουν από το γόνατο και έφταναν ως τους αστράγαλους, ήταν χωρίς φτέρνα για να μη χαλάνε από το τσαρούχι, σαν τις κάλτσες των φουστανελάδων. Γίνονταν από μάλλινη χοντρή άσπρη τσίκνα και κρατιούνταν με μάλλινο κορδόνι κάτω από το πέλμα. Τα τσουκνίτικα κάλτσα συνηθίζονταν ακόμα από μεσόκοπες και γριές τις καθημερινές· οι νέες έπλεκαν παρόμοια καλτσά.

Τα ποδετά ή *τσαρούχια με τα λουρί και τη μύτη*, είναι τα γνωστά γουρουνοτσάρουχα που έφτιαχναν οι χωρικές για τις γιορτές, μένοντας τις καθημερινές ξυπόλητες. Τον τελευταίο καιρό έβαζαν τις *κοντούρες*, που μοιάζουν με χοντροκαμωμένες παντούφλες χωρίς φτέρνα, από μαύρο πετσί, ή τα κοινά χοντρά σκαρπίνια ή γόβες.

Το καθημερινό κεφαλόδεμα αποτελείται από τη *σκέπη* και το *μαγνάδι*.

Η *σκέπη*, είναι το λεπτό άσπρο τετράγωνο μαντήλι από τουλπάνι. Το διπλώνουν τριγωνικά και σκεπάζουν μ' αυτό τις πλεξίδες που έχουν τυλιγμένες σαν στεφάνι στο κεφάλι. Τις άκρες της σκέπης τις έδεναν στην κορυφή του κεφαλιού μαζί με τις πλεξίδες.

⁸⁸ Ιωάννα Παπαντωνίου, «Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς», *Εθνογραφικά*, 1(1978), σ. 5-53.

Πάνω από τη σκέπη μπαίνει το *μαγνάδι*, όλο άσπρο τετράγωνο μαντήλι χωρίς κανένα στολίδι. Με το μαγνάδι *μαντηλίζονται* ανάλογα με τις περιστάσεις και την ηλικία, όπως και στην Αγιάννα.

Η νυφιάτικη και γιορτινή ενδυμασία

Η γιορτινή ή νυφιάτικη ενδυμασία αποτελείται από το *πουκάμισο*, το *ζιπούνι* ή *μακρομάνικο*, την *τραχηλιά*, *ζωνάρι*, την *ποδιά*, τις *κάλτσες*, το *νυφικός κεφαλόδεσμος*.

Τα γιορτινά *πουκάμισα* ήταν κεντημένα μόνο στον ποδόγυρο με πολύχρωμα μετάξια για τις νύφες και τις νέες και μαύρα για τις ηλικιωμένες. Από τα παλιά σχέδια ήταν γνωστό το *πτερωτό*, το *δίγραμμο με το λουρί*, οι *μπούλιες με το στρογγυλό φιδόγραμμο* και τα *τσουγγρανάκια*. Προπολεμικά έβρισκες πολλά παλιά υποδείγματα κεντημάτων φυλαγμένα προσεχτικά στα σεντούκια για να τα δώσουν οι μανάδες στις κόρες τους μαζί με την προίκα· έβρισκες ακόμα *πουκάμισα* γιορτινά κεντημένα από πέντε και έξι γενιές, γιατί ή Ξηροχωρίτισσα θεωρούσε μεγάλο χασομέρι το κέντημα του χεριού και προτιμούσε τις ώρες πού περίσσευαν από τις δουλειές του αγρού να τις αφιερώνει στον αργαλειό. Άλλωστε, δουλεύοντας από μικρή κι από τα ξημερώματα στα χωράφια, είχε ελάχιστο διαθέσιμο χρόνο.

Το *ζιπούνι* ή *μακρομάνικο*, ήταν ο μικρός καλοκαιρινός άσπρος επενδύτης. ήταν Είναι κοντό ως τη μέση ανοιχτό στο στήθος, με μακριά μανίκια άπ' όπου πήρε και την ονομασία του και μανικέτια. Το φορούσαν συνήθως κάτω από το σιγκούνι, σπανιότερα πάνω απ' αυτό. Το καλό νυφιάτικο μακρομάνικο γίνεται από ύφασμα αγοραστό, με μικρά τετραγωνάκια στην ύφανση σαν τον πικέ, το *κουφωτό*. Το δεύτερο γιορτινό είναι μπαμπακερό από άσπρο χοντρό δίμιτο πού το λέγανε *θεσσαλιώτικο*. Το ύφαιναν οι γυναίκες με τέσσερις *πατήθρες* και τέσσερα *μιτάρια*, και το κεντούσε ο ράφτης στο άνοιγμα του στήθους και στα μανικέτια. Τα κεντήματα του, τα *λαζούρια*, γίνονται με μεταξωτά κορδονάκια κοκκινωπά για τις νύφες, σκούρα γαλάζια για τις παντρεμένες και μαύρα για τις ηλικιωμένες.

Η *τραχηλιά* γινόταν από μεταξωτό ύφασμα ουβγιωτό σαν της Αγιάννας με πιέτες και νταντέλες και φοριόταν κάτω από το σεγκούνι σκεπάζοντας το στήθος.

Το καλό και νυφιάτικο *ζουνάρι* ήταν είναι μεταξωτό με πολύχρωμες γραμμές από εκλεκτό ύφασμα που το *έλεγαν βουλωτό* και το ύφαιναν οι γυναίκες.

Η νυφιάτικη και η καλή γιορτινή *ποδιά* γίνεται με πράσινη τσόχα και κεντιόταν από το ράφτη με πολύχρωμα μεταξωτά κορδονάκια. Η γιορτινή ποδιά ήταν από χοντρό μάλλινο ύφασμα, την *τσούκνα*, βαμμένη πράσινη. Την κεντούσε ο ράφτης με πολύχρωμα μεταξωτά κορδονάκια για τις νιόπαντρες και μαύρα για όλες τις άλλες. Οι ηλικιωμένες φορούσαν για τις γιορτές ολόμαυρες ποδιές και τα κορίτσια κόκκινες. Όλες οι καλές ποδιές είχαν ολόγυρα μεταξωτά ή χρυσά *κλώσα*.

Τις γιορτές φορούν άσπρες χοντρές μπαμπακερές κάλτσες με γραμμές, τις *αλυσίδες*.

Ο κεφαλόδεσμος

Ο νυφικός κεφαλόδεσμος αποτελείτο από το *φέσι*, τη λουρίδα, τη σκεπή και τη μπόλια.

Οι γυναίκες της περιοχής, καθημερινές και γιορτές, χτένιζαν τα μαλλιά τους δυο πλεξίδες σαν στεφάνι γύρω από το κεφάλι και πρωτοφορούσαν το νυφικό και γιορτινό κεφαλόδεσμο την ημέρα του γάμου. Με το γιορτινό και νυφιάτικο κεφαλόδεσμο έβαζαν το μικρό κόκκινο και εφαρμοστό *φέσι*, τυλίγοντας γύρω του τις πλεξίδες.

Η *λουρίδα*, ήταν η χρυσοκέντητη ταινία, 0,02 μ. περίπου φαρδιά, που περνούσε κάτω από το σαγόνι και συγκρατούσε το *φέσι*.

Η *σκέπη*, ήταν σκούρο βυσσινί μαντήλι, με σταμπωτά πολύχρωμα λουλούδια. Τη δίπλωναν τριγωνικά και ξαναπλώνοντας τις δυο πλευρές του προς τα μέσα, σχημάτιζαν μια πλατιά ταινία, που την έβαζαν κάτω από τις κοτσίδες σκεπάζοντας λίγο το μέτωπο. Άλλοτε είχαν κρεμασμένα φλουριά που άγγιζαν τα φρύδια, τα *μαρτζέλια*. Αργότερα έραβαν για ευκολία χρυσά φλουριά σε ένα χρυσό σειρήτι πού το φορούσαν κάτω από τη σκέπη.

Η νυφιάτικη και η καλή γιορτινή *μπόλια* γινόταν με εκλεκτό μετάξι, *θρεμμένο από τις ίδιες*, με 3,50 μ. μάκρος και 0,40 μ. περίπου φάρδος. Ύφαιναν όμως και μια παρόμοια δευτερότερη, από μπαμπάκι, τη *μπαμπακούλα*. Και οι δυο μπόλιες είχαν στις άκρες, στα *κεφαλάρια*, κίτρινο ή κόκκινο κέντημα του αργαλειού που υπήρξαν από τα πιο χαρακτηριστικά ελληνικά κεντήματα. Παρόλο που

το ύφασμα τους ήταν πολύ μαλακό, γιατί αφού το ύφαιναν, το έβραζαν, άφηναν έξω από το καζάνι τις άκρες για να μείνουν σκληρές, για να στέκεται το κεφαλάρι με το κέντημα και να δείχνει.

Την μπόλια, την τοποθετούσαν στην κορυφή του κεφαλιού έτσι ώστε να το σκεπάζει ολόκληρο και να πέφτει ισομετρικά, δεξιά και αριστερά. Τη δεξιά άκρη την περνούσαν κάτω από το λαιμό, αφήνοντάς την ελεύθερη για να φαίνεται το *ασημογιόρντανο*, και την ανέβαζαν πάνω από το αριστερό αυτί. Εκεί τη σταύρωναν με την άλλη άκρη, την οποία και αυτή την περνούσαν κάτω από το λαιμό και την ανέβαζαν πάνω από το δεξί αυτί. Πάνω στα αυτιά και στα σταυρώματα της μπόλιας καρφίτσωσαν τις καρφοβελόνες.

Επίσης, γάντζωναν ακόμη δυο ασημένιες ή φλωροκαπνισμένες πόρπες με αλυσιδάκια με ένα χρωματιστό πετράδι στο κέντρο, τις *κόπτσες* ή *καρφοβέλονα της μπόλιας* ή *αλυσιδάκια του κεφαλιού*. Τις άλλες δυο άκρες της μπόλιας τις έριχναν στην πλάτη και τις περνούσαν από το ζουνάρι έτσι ώστε το κεντητό τους κεφαλάρι να φτάνει λίγο παραπάνω από τον ποδόγυρο του πουκάμισου. Μόλις έβγαζαν τη μπόλια από το κεφάλι τη δίπλωναν, την τσάκιζαν τέσσερις φορές στο μάκρος, και την τύλιγαν στο *τυλιχτάρι* για να μην τσαλακώνεται.

Τα κοσμήματα

Τα κοσμήματα που φορούσε η Ξηροχωρίτισσα ήταν σχεδόν όλα δώρα του γαμπρού και τα λέγανε *αρματωσιά* ή *τ' άρματα*.

Τα *κοσμήματα* ή *αρματωσιά* ή *τ' άρματα* της Ξηροχωρίτισσας, ήταν το *ασημογιόρντανο* ή *γιορντάνι του λαιμού*, ο *καρφωτήρας*, το *θηλυκωτάρι με τις πέτρες*, και η *αρμάθα* ή *αλυσίδες*.

Το *ασημογιόρντανο* ή *γιορντάνι του λαιμού* ήταν επίχρυσο ή ασημένιο και ντυμένο από κάτω με κόκκινο ύφασμα. Αποτελείτο από διάφορα πλακίδια απ' τα οποία το κεντρικό είχε έκτυπο ένα δικέφαλο αητό, με μικρές αλυσίδες κρεμαστές και τρία σταυρουδάκια.

Ο *καρφωτήρας* ήταν το μεγάλο κόσμημα της νυφιάτικης ενδυμασίας, μεγαλύτερο από το αντίστοιχο της Αγίας Άννας. Αποτελείτο από εφτά έως εννιά στρογγυλές ασημένιες πόρπες, τις *τόκες*, που τις συνέδεαν αλυσίδες. Οι τρεις πιο μεγάλες γαντζώνονταν στη μέση του στήθους κατακόρυφα και οι υπόλοιπες δεξιά και αριστερά στους ώμους, πάνω στο σεγκούνι.

Το *θηλυκωτάρι* με τις πέτρες, ήταν οι δυο μεγάλες πόρπες που κρατούσαν το σιγκούνι κάτω από το στήθος. Κάθε θηλυκωτάρι είχε δεξιά και αριστερά δυο σειρές αλυσίδες απ όπου κρέμονταν μικρά φλουράκια, τα *μερτζέλια* ή χάλκινα νομίσματα, τα *ρούπια*. Στις άκρες στις αλυσίδες μικροί γάντζοι με πουλί, έπιαναν στα γούφια, πάνω στις φούντες που είχε το σιγκούνι.

Η *αρμάθα* ή αλυσίδες ήταν σειρές αλυσίδες που στόλιζαν το στήθος, φτάνοντας πολλές φορές και κάτω από τη ζώνη, με κρεμασμένα ασημένια ή χρυσά νομίσματα, φλουριά τάλιρα, δίχραμα, κλπ, οι πιο πλούσιες αρμάθες αποτελούνταν από πέντε σειρές αλυσίδες γεμάτες νομίσματα, δώρα κυρίως των συγγενών της νύφης. Οι νύφες που έβαζαν το μεγάλο καρφωτήρα δεν κρεμούσαν σειρές αλυσίδες. Ο γαμπρός χάριζε στην νύφη και άλλα κοσμήματα, δαχτυλίδια και σκουλαρίκια.

Η ενδυμασία της Λίμνης

Ο Ανδρέας Πέρρης⁸⁹ μας πληροφορεί γραπτά αλλά και προφορικά για τον τύπο της Λιμνιώτικης ενδυμασίας, που ανήκει στις ενδυμασίες νησιώτικου στυλ με φουστάνι. Ο ίδιος προσπαθεί να μελετήσει σε βάθος την ενδυμασία αυτή, άλλα η έλλειψη πληροφορητών που είχαν βιωματική σχέση με το συγκεκριμένο τύπο ενδυμασίας, δυσχεραίνει τον εντοπισμό πληροφοριών. Παρόλα αυτά η προσπάθεια που καταβάλλει και η αντικειμενικότητα των πληροφοριών του, έχει ως αποτέλεσμα τη μετάδοση χρησίων στοιχείων.

⁸⁹Ο Ανδρέας Παπαγεωργίου- Πέρρης Γεννήθηκε στη Λίμνη Ευβοίας όπου έμεινε ως το 1949. Τελείωσε τις Γυμνασιακές του σπουδές στον Πειραιά και συνέχισε τις σπουδές του στην ζωγραφική στην **Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών** των Αθηνών. Το 1953 σταμάτησε για λίγο τη ζωγραφική και τον τράβηξε η τέχνη του χορού. Έχει ασχοληθεί από το 1965 με το Ελληνικό Παραδοσιακό ένδυμα και έχει μια από τις αρτιότερες και πληρέστερες συλλογές ενδυμασιών απ' όλη σχεδόν την Ελλάδα, τις οποίες και θα εκθέσει στο **Μουσείο Ελληνικής Παραδοσιακής Φορεσιάς** που ετοιμάζει στο σπίτι που κληρονόμησε από τους γονείς του στη Λίμνη. Από το 2002 και μετά την αποχώρησή του από τη διεύθυνση της Επαγγελματικής Σχολής Χορού και το Ελληνικό Χορόδραμα της Ραλλούς Μάνου και την συνταξιοδότησή του, επέστρεψε στην γενέτειρά του Λίμνη όπου ίδρυσε τον **Πολιτιστικό Σύλλογο Παραδοσιακών χορών «το Λύμνι»**, για την ανάδειξη και προβολή της μουσικής, των τραγουδιών και των χορών της Λίμνης.

Στη Λίμνη συναντάμε- όπως αναφέρθηκε- τον τύπο της νησιώτικης ενδυμασίας. Η παλιότερή της μορφή με τον *κόρφο* και το *μπουκότο*, φορέθηκε μέχρι και το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο.

Η ενδυμασία των γυναικών της Λίμνης ήταν ίδια για όλες τις περιστάσεις, είτε επρόκειτο για την καθημερινή είτε για τη γιορτινή ή τη νυφική. Η διαφοροποίηση γινόταν στην ποικιλία τόσο των υφασμάτων όσο και των χρωμάτων.

Η Λιμνιώτικη ενδυμασία αποτελείται από το *πουκάμισο*, το *φουστάνι* με το *μούστο* και τον *κόρφο*, τη *φούστα*, το *ζωνάρι* στη μέση, το *μπουκότο* και τη *γούνα* για το χειμώνα.

Το πουκάμισο το φορούσαν κατάσαρκα. Το καθημερινό ήταν βαμβακερό, ουγιαστό ή ίσο. Στις άκρες των μανικιών, όπως και στην τραχηλιά είχε περίτεχνες μπιμπίλες. Το γιορτινό και το νυφικό πουκάμισο όμως ήταν μεταξωτό ουγιαστό, στο φυσικό του χρώμα. Το υλικό ήταν από φινό βαμβακερό ή βαμβακομέταξο και τα ύφαιναν με ούγια, τη βασίλισσα.

Το κόψιμο του πουκαμίσου ήταν κλασικό. Γινόταν με τη μάνα στο κέντρο μπρος- πίσω, χωρίς ραφή στους ώμους, και στο πλάι με τα *λαγκίολια*, τριγωνικά κομμάτια που κολλούσαν στα μανίκια, τα οποία ήταν κάθετα ραμμένα στους ώμους.

Το φουστάνι είχε εφαρμοστό μούστο με τον *κόρφο*, ένα άνοιγμα μπροστά όσο το πλάτος του λαιμού που έφτανε ως και κάτω από το στήθος. Κούμπωνε με πολλές κόπτσες σε κάθε πλευρά. Κάτω από το στήθος είχε μια πένσα. Στους ώμους δεν είχε ραφή άλλα το ύφασμα ήταν μονοκόμματο, όπως στα πουκάμισα. Ολόγυρα στο άνοιγμα του κόρφου και στα μανίκια είχε το *τσοπλεκάνι*, κορδόνι πλεκτό στη φουρκέτα. Τα στενομανίκια ήταν κολλημένα στο κορμί και κάτω από τη μασχάλη έμπαινε το *βαθράκι*, ένα τετράγωνο κομμάτι ύφασμα που διευκολύνει την κίνηση.

Η φούστα ήταν αρκετά φαρδιά και είχε πέντε με έξι φύλλα υφάσματος. Στο αριστερό μέρος είχε ένα άνοιγμα για να περνά εύκολα το σώμα. Στη δεξιά πλευρά ανοιγόταν η *μπουζνέρα*, κρυφή τσέπη που γίνονταν με τη φόδρα του κορμιού, που φοδράριζε και τον ποδόγυρο της φούστας. Τα υπόλοιπα φύλλα του υφάσματος σούρωναν σε πολύ λεπτές πτυχές. Το ύφασμα της φούστας στο επάνω μέρος διπλώνονταν λίγο προς τα μέσα, από εκεί περνούσαν δύο κλωστές που συγκρατούσαν τις πτυχές του φουστανιού ώστε να σχηματίζουν πιέτες.

Το *ζ'ναρ'* (*ζωνάρι*), δένονταν στη μέση και ήταν ένα μεγάλο μεταξωτό τετράγωνο μαντίλι από την πόλη. Ολόγυρα είχε κρόσσια καθώς και διάφορα σχέδια στην ύφανση που ταίριαζαν με το φουστάνι. Διπλώνονταν τριγωνικά και τυλιγόταν

κάμποσες φορές έτσι ώστε να μείνει ένα τρίγωνο. Το τοποθετούσαν πίσω στην περιφέρεια με τη γωνία του τριγώνου στο κέντρο, έφερναν τις άκρες μπροστά και δίπλωναν κόμπο στον αριστερό γοφό.

Το *μπουκοτό*, ήταν μικρό κοντό *ζακέτο*, στις αποχρώσεις του καφέ, του μαύρου και του κυπαρίσσι. Τα μανίκια του έφταναν πιο πάνω από τον καρπό, ώστε να φαίνονται τα μανίκια του φουστανιού και του πουκαμίσου. Είχε γούνα καφετιά γύρω από το άνοιγμα του λαιμού. Από εκεί και κάτω υπήρχε ολόγυρα λεπτό μαύρο κέντημα με μεταξωτό κορδόνι, το ίδιο που υπήρχε και στην άκρη των μανικιών. Πολλές φορές μαύρο κορδονέτο κάλυπτε και τις ραφές του μπουκότου. Το τμήμα κάτω από τη μασχάλη στολίζονταν με κέντημα από μαύρο μετάξι σε οβάλ ή στενόμακρο σχήμα.

Για κεφαλόδεσμο, τις καθημερινές έβαζαν τη *σκέπη*, ένα τετράγωνο καφετί μαντήλι που διπλωνόταν τριγωνικά και σκέπαζε τα μαλλιά, τα οποία ήταν πλεγμένα σε δυο κοτσίδες. Με τις κοτσίδες σχημάτιζαν στο κεφάλι ένα στεφάνι. Οι νέες αν και συνήθως δε φορούσαν σκέπη, γιατί τοποθετούσαν κατευθείαν το τσεμπέρι στο μαλλιά τους- ωστόσο, τοποθετούσαν τη σκέπη πιο ψηλά από τις ρίζες των μαλλιών τους, άλλα οι γεροντότερες την έβαζαν πιο χαμηλά καλύπτοντας αυτές.

Οι νιόπαντρες όμως συνήθιζαν να αφήνουν ξέπλεκα τα μαλλιά τους. Έβαζαν τη σκέπη μοιρασμένη στα δυο σταυρωτά τις άκρες πίσω στον αυχένα, τις ξανάφερναν πάλι επάνω προς τα μπρός, τις έδεναν μια φορά και τις υπόλοιπες άκρες τις έκρυβαν κάτω από τα δυο κλώνια της σκέπης.

Το *τσεμπέρι* φοριόταν με διάφορους τρόπους. Οι ελεύθερες και οι νιόπαντρες το έβαζαν ριχτό. Σε μεγαλύτερη ηλικία, το σταύρωναν χαλαρά κάτω από το σαγόνι και έριχναν τις δυο άκρες πίσω. Οι χήρες το σταύρωναν χιαστί στο στήθος και το στερέωναν στο ζωνάρι του.

Τα καλά τσεμπέρια, τα πολιτικά ήταν πολύ μεγάλα και είχαν ορισμένο σχέδιο, το λεγόμενο της Λίμνης. Συχνά το Λιμνιώτικο τσεμπέρι το φορούσαν και στην Αγία Άννα. Τα χρώματα του ήταν το ζαχαρί για τις νέες και νιόπαντρες, το κίτρινο για τις νέες - παντρεμένες και το λαδί για τις μεγαλύτερες. Στη χηρεία, σκέπη και τσεμπέρι, βάφονταν μαύρα, όπως και όλα τα ρούχα.

Ο *νυφικός κεφαλόδεσμος* στην ενδυμασία με το *μπουκότο* ονομάζονταν *ντ' βακ'* και αποτελούνταν εσωτερικά από κόκκινο χαμηλό φέσι και μικρή επίρραπτη γαλάζια φούντα. Το φεσάκι στερεώνονταν με πράσινο σταμπωτό λουλουδάτο μαντίλι, το οποίο ξαναδίπλωναν πολλές φορές ώσπου να σχηματίσει ταινία πλατιά πλάτους

δυο τριών εκατοστών. Στο τελευταίο δίπλωμα έραβαν χρυσά φλουριά που έπεφταν στο μέτωπο, το έφερναν γύρω από το φέσι και το στερέωναν πίσω από αυτό.

Στα πόδια φορούσαν *τερλίκια* δηλαδή τις κάλτσες με πολύχρωμες οριζόντιες ρίγες και διάφορα σχέδια ενδιάμεσα. Ήταν καμωμένες από *τάκο*, αγοραστό νήμα. Για υποδήματα είχαν τις *κουντούρες*, δερμάτινες παντόφλες με πολύ χαμηλό τακούνι σε καφέ ή μαύρο χρώμα ανάλογα την ηλικία.

Τα κοσμήματα που φορούσαν οι νέες ήταν ασημένια ή χρυσά φλουριά καθώς ακόμη στόλιζαν τον κόρφο τους με καρφίτσες. Οι καρφίτσες και τα σκουλαρίκια ήταν βενετικά επίχρυσα φλωροκαπνισμένα, με λουλούδια, με πουλάκια και μαργαριτάρια βικτωριανού τύπου. Οι νέες φορούσαν στα αυτιά τους τις *ζάβες*, μικρά ασημένια σκουλαρίκια σαν χαλκάδες.

Το χειμώνα οι γυναίκες φορούσαν τη γούνα, *μανικωτό ζακέτο* μακρύ ως τη μέση του μηρού, φοδραρισμένο με γούνα. Αργότερα φόρεσαν τον *μποζά*. Ο μποζάς ήταν μεγάλο τετράγωνο ύφασμα με κρόσια ολόγυρα, μάλλινο για το χειμώνα και μεταξωτό για τις άλλες εποχές. Είχε χρώμα καφέ, λαδί, μπεζ και μαύρο. Οι ανοιχτόχρωμοι μποζάδες ήταν για τις νέες και οι σκουρότεροι για τις πιο μεγάλες σε ηλικία. Μέχρι και το 1960, οι γιαγιάδες φορούσαν τέτοιους μποζάδες, αλλά και πλεχτούς μονόχρωμους σε τριγωνικό σχήμα.

Για εσώρουχο φορούσαν τη βράκα. Είχε φαρδιά μπατζάκια, τα *μπουινάρια*, όπου στένευαν στην άκρη με πιετάκια και άνοιγμα που έκλεινε με κορδόνι καμωμένο από το ίδιο ύφασμα, πάντα ουφιαστό για να αντέχει. Το κάθε μπουινάρι έδενε κάτω από το γόνατο και έπεφτε φαρδύ κάτω από τη γάμπα. Στη μέση ήταν αρκετά φαρδύ αλλά στένευε πάλι με πιέτες που ράβονταν πάνω σε ζώνη, η οποία είχε φάρδος περίπου δύο δαχτύλων.

Πάνω από τη βράκα φορούσαν ένα, δυο ή και τρία μεσοφόρια για να φουντώνει το φουστάνι. Το πρώτο ήταν εφαρμοστό και τα υπόλοιπα που φοριούνταν από πάνω είχαν πολλές σούρες.

Στη Λίμνη, την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα άρχισαν οι νεότερες να φορούν φουστάνια με κλειστό κόρφο, όρθιο μικρό γιακαδάκι, λιγότερες ντούλες, τα φορέματα τους ήταν με μανίκι και φούσκα στον ώμο και χωρίς άνοιγμα στον καρπό. Κράτησαν όμως τη φούστα με την πόστα, ο ζωνάρι και το τσεμπέρι με τη σκέπη. Αργότερα αφαίρεσαν τη σκέπη, το ζωνάρι και την πόστα και υιοθέτησαν για το κορμί του φουστανιού σχέδια από τα φιγουρίνια. Οι νεότερες έβγαλαν εντελώς τα τσεμπέρια και ακολούθησαν τη μόδα της Ευρώπης.

Με τον ίδιο τρόπο άλλαξαν σταδιακά και οι νυφικές ενδυμασίες, που κατέληξαν στο άσπρο νυφικό.⁹⁰

Η Σαρακατσάνικη ενδυμασία

Η σαρακατσάνικη ενδυμασία φορέθηκε κυρίως στο Μαντούδι και στο Προκόπι της βόρειας Εύβοιας. Παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με τον τύπο της Σαρακατσάνικης ενδυμασίας της Ηπείρου και της Στερεάς Ελλάδας, απ' όπου οι Σαρακατσάνοι του Μαντουδίου κατάγονταν πριν την εγκατάστασή τους στην Εύβοια.

Η σαρακατσάνικη ενδυμασία διακρίνεται επίσης σε καθημερινή και σε γιορτινή – νυφιάτικη⁹¹ και αποτελείται από το *γιλέκο* με τα φαρδιά μανίκια, την *τραχηλιά*, την *φούστα*, τα *απισλιά*, τις *κάλτσες*, τα *τσαρούχια*, το *μαντήλι* στο κεφάλι.

Το *γιλέκο* είχε πλατιά και φαρδιά μανίκια. Πάνω στο γιλέκο ήταν ραμμένα τα μανίκια σε άσπρο χρώμα και από βαμβακερό ύφασμα. Στο τελείωμά τους έφεραν κέντημα.

Η *τραχηλιά*, φοριόταν στο στήθος της γυναίκας. Η Σαρακατσάνα έδινε ιδιαίτερη σημασία στην κατασκευή και στη διακόσμηση της τραχηλιάς. Φτιαχνόταν από το μαλλί των προβάτων που ύφαιναν οι ίδιες στον αργαλειό. Έβαφαν το ύφασμα με σκούρα χρώματα. Το κέντημα το επιμελούνταν οι ίδιες. Χρησιμοποιούσαν νήματα σε ποικιλία χρωμάτων και δημιουργούσαν διάφορα γεωμετρικά σχέδια. Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι από καμία τραχηλιά δεν έλειπε το σύμβολο του σταυρού.

Η *φούστα*, με τις πολλές πιέτες στην μπροστινή όψη και αραιές στην πίσω πλευρά, ήθελε αρκετές οργιές ύφασμα για να γίνει. Κούμπωνε στο ύψος της μέσης με μια μεγάλη κόπιτσα. Το ύφασμα της φούστας ήταν μάλλινο. Κοντά στο στρίφωμά της, συνήθως ήταν υφασμένες δυο με τρεις αράδες με άσπρο νήμα. Πολλές φούστες είχαν και στη μέση κάποια γραμμή ή ακόμα και σε όλο το μήκος τους.⁹²

Τα *απισλιά* ήταν ένας εξωτερικός κοντός επενδύτης, όπου στο πίσω μέρος έφερε μανίκια, τα οποία συνήθως δεν τα φορούσαν. Τα καλά *απισλιά* ήταν κεντημένα με γεωμετρικά σχέδια.

⁹⁰ Ανδρέας Πέρρης, Ημερολόγιο Λυκείου Ελληνίδων 1999.

Δημ. Χρ. Σέττας, *Εύβοια Λαϊκός πολιτισμός, αινίγματα, παροιμίες, θήρα, λαϊκή τέχνη*. Σπανός 1976. σ. 301-303.

⁹¹ η ενδυμασία αυτή σύμφωνα με τον Σέττα ονομάζεται Βλαχ'κα, βλέπε Σέττας όπως σ. 59

⁹² Μαρία Πολυμεροπούλου, «Το φουστάνι», *Στο Η Σαρακατσάνα, εικόνα και λόγος*, Αδελφότης των εν Αθήναις Σαρακατσαναίων Ηπείρου, Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική γραμματεία Ισότητας. σ. 112.

Οι κάλτσες η «τσουράπια», κάλυπταν το πόδι από τον αστράγαλο μέχρι το ύψος της γάμπας, πλέκονταν γύρω γύρω και δεν είχαν ραφή. Ήταν ασπρόμαυρου χρώματος.⁹³

Τα τσαρούχια είχαν φούντα και ήταν ίδια με αυτά των ανδρών.

Οι Σαρακατσάνες, τέλος, φορούσαν και πολλά ασημικά στο στήθος και στη μέση, κλειδωτάρια και σταυρωτά κιουστέκια.

⁹³ Δημ. Χρ. Σέττας, *Εύβοια Λαϊκός πολιτισμός, αινίγματα, παροιμίες, θήρα, λαϊκή τέχνη*. Εκδ. Σπανός 1976.

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ενδυμασίες Κεντρικής Εύβοιας

Η ενδυμασία της Στενής⁹⁴

Η κατασκευή και διακόσμηση του ενδύματος στην περιοχή της Στενής, γινόταν με τη χρήση εγχωρίων υφαντικών υλών, γεγονός που επέβαλε η οικονομία της. Έτσι η κατασκευή του αναγκαίου υφάσματος ήταν ευθύνη της κάθε οικογένειας.

Η έλλειψη συγκοινωνιακών μέσων, αλλά και οδικού δικτύου δυσχέραινε την επικοινωνία με άλλα μέρη, η οποία θα ευνοούσε την ανταλλαγή και εισαγωγή άλλων ειδών ρουχισμού από άλλες περιοχές.

Οι ενδυμασίες των γυναικών διακρίνονταν σε καθημερινές και σε γιορτινές. Η ενδυμασία αποτελείται από το μεσοφόρι, το πουκάμισο, το μακρομάνικο, η τραχηλιά, τη σιγκούνα, το κοντοτσιπούνο, τη ποδιά, τη μπόλκα και τα προπόδια.

Το *μεσοφόρι* (μεσοφόρι), το οποίο φορούσαν κατάσαρκα, ήταν καμωμένο από άσπρο, λεπτό, βαμβακερό (μάλλινο) ύφασμα. Ήταν μακρύ και έφτανε έως τον αστράγαλο.

Το *πκάμισο* (πουκάμισο), φοριόταν έξω από το μεσοφόρι. Ήταν και αυτό από βαμβακερό κάτασπρο μακρύ ύφασμα, το οποίο έφτανε έως τον αστράγαλο. Ήταν ανοιχτό στο στήθος μέσα από το οποίο έμπαινε η τραχηλιά.

Το *μακρομάνικο*, ήταν ζακέτα υφαντή με σχέδια, πολύ κοντή, λίγο κάτω από το στήθος, με μακριά μανίκια και λίγο ανοικτά προς τα κάτω.

Η *τραχηλιά* (τραχηλιά) ήταν ένα κομμάτι ύφασμα που έδενε από το λαιμό και κάλυπτε το στήθος. Ήταν όλη κεντητή.

Η *μπόλκα*, ήταν μπλούζα με κεντήματα στο γιακά και στα μπελετζίκια (μανσέτες).

Το *κοντοτσιπούνο*, ήταν άσπρο γιλέκο από βαμβακερό ύφασμα. Τα μανίκια ήταν κεντημένα από βελούδο. Δεν είχε κουμπιά και ήταν ανοιχτή στο μπροστινό μέρος.

⁹⁴ Γ.ΜΥΤΑΚΗΣ, <http://www.dirfys.gr/dirfiol.html>

Η *σεγκούνα*, η καλή σεγκούνα της Στενής, ήταν μαύρου χρώματος ενώ η καθημερινή ήταν κόκκινη. Γινόταν από *τσούκνα* άσπρη. Στο άσπρο ύφασμα κεντούσαν μαύρα βελούδινα σχέδια.

Η *ποδιά* ήταν από βελούδο, στρογγυλή ή τετράγωνη από κάτω, ολοκέντητη με μεγάλη τέχνη και γύρω-γύρω κίτρινα κρόσσια. Η γιορτινή και η νυφιάτικη ποδιά ήταν μαύρη από βελούδο με πολύχρωμα και χρυσά κεντίδια, άνθη και πουλιά.⁹⁵

Τα *προπόδια* ήταν άσπρες κεντητές κάλτσες χωρίς πατούσα, όπου σκέπαζαν μόνο το πάνω μέρος του ποδιού.

Οι τύποι του κεφαλόδεσμου που χρησιμοποιούσαν οι Στενιώτισσες ήταν η *μπόλια*, η *σάλπα* και το *σαλβάρ*.

Η *μπόλια* ήταν μακρύ και φαρδύ ύφασμα με το οποίο τύλιγαν το κεφάλι και το μέρος που περίσσευε έπεφτε στον ώμο. Στις άκρες είχε κεντήματα και κρόσσια.

Η *σάλπα* ήταν ο νυφιάτικος κεφαλόδεσμος και γίνονταν από μετάξι. Ήταν πανάκριβο, γι' αυτό και το φορούσαν λίγες γυναίκες.

Σαλβάρ (*σαλβάρι*) ονόμαζαν το κόκκινο τσεμπερί. Ήταν μια υφασμάτινη λουρίδα η οποία κάλυπτε τα μαλλιά, λίγο πάνω από την χωρίστρα και φοριόταν πρώτη στο κεφάλι. Αργότερα χρησιμοποίησαν μαντήλια τα οποία ήταν αγοραστά.

Τα κοσμήματα της καλής ενδυμασίας τα έλεγαν «γκιργκιφίσα» αποτελούνταν από *Ζγατσούδ' ή κόπτσα, τοκάρια, ασμογιόρντανο (ασημογιόρντανο) και ο μασαλάς*.

Το *ζγατσούδ' ή κόπτσα*, ήταν μια αγκράφα με πέντε αλυσίδες, που κούμπωναν εμπρός και στο κέντρο του στήθους. Οι αλυσίδες έφταναν και κλείδωναν στο πλάι ή πίσω.

Τα *τοκάρια*, ήταν αυτά όπου έπιαναν τη σεγκούνα στη μέση του στήθους για να μην ανοίγει. Τα κάλυπταν τα ζγατζούδια. Μερικοί τα τοκάρια τα λέγανε και κλειδωτάρια.

Το *ασμογιόρντανο* (ασημογιόρντανο), ήταν το ασημένιο γιορντάνι του λαιμού.

Κάτω από τον λαιμό έβαζαν το *μασαλά*. Μια κόκκινη κορδέλα, που την πέρναγαν στο λαιμό και τοποθετούσαν σε αυτή τρύπια νομίσματα. Αργότερα ο μασαλάς έγινε ασημένιος. Μεταγενέστερα έβαζαν τα φλουριά.

⁹⁵ Ιωάννα Παπαντωνίου, «Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς», *Εθνογραφικά*, 1(1978), σ. 5-92.

Η Καθενιώτικη ενδυμασία και η ενδυμασία των Ψαχνών, Μακρυκά- πας, Καστέλας και Τριάδας.⁹⁶

Οι παλιοί κάτοικοι των Καθενών έραβαν μόνοι τους, από υφαντό στον αργα-
λειό ύφασμα, σχεδόν το σύνολο των ρούχων που φορούσαν. Την δουλειά αυτή την
έκαναν οι γυναίκες αλλά και οι άντρες ραφτάδες. Έραβαν τα ρούχα στο χέρι γιατί δεν
είχαν ραπτομηχανές, οι οποίες ήρθαν πολύ αργότερα και ήταν χειροκίνητες.

Τα ρούχα τους ήταν τα καθημερινά, φτιαγμένα από φτηνό υφαντό ύφασμα
και τα επίσημα που ήταν από ακριβότερα υφάσματα και στολισμένα με κεντίδια. Τα
υλικά αυτών των ρούχων ήταν καλής ποιότητας αγορασμένα ακριβά, λόγω της οικο-
νομικής ευμάρειας πολλών Καθενιωτών. Τα αγοραστά ρούχα ήταν πολύ λίγα. Τα
γιορτινά τα φορούσαν στις γιορτές, στα πανηγύρια και στους γάμους. Στις επίσημες
ενδυμασίες ανήκαν η νυφική και η γαμπριάτικη, τις οποίες έφτιαχναν με ιδιαίτερη
τέχνη και φροντίδα. Σταδιακά οι Καθενιώτες εγκατέλειψαν τα υφαντά ρούχα και άρ-
χισαν να αγοράζουν φτηνά υφάσματα για να φτιάξουν τα καθημερινά τους ρούχα.
Αυτά ήταν μάλλινα υφάσματα και τα ονόμαζαν της ρετσίνας. Η γυναικεία ενδυμασία
των Καθενών ανήκει στην ενδυμασία με τη σεγκούνα.

Καθημερινή ενδυμασία

Την Καθενιώτικη καθημερινή ενδυμασία αποτελούσαν το *πουκάμισο*, η *σουρ-
κάδα* (σωρκάδα), το *ζιπούνι*, η *τραχηλιά*, η *ποδιά*, η *μανδήλα*, οι κάλτσες, τα τσαρού-
χια.

Το *πουκάμισο* κατασκευαζόταν από λευκό, υφαντό, βαμβακερό, ύφασμα σε
λευκό χρώμα και ήταν ραμμένο στο χέρι. Ήταν μακρύ και τα μανίκια ήταν πλατιά. Το
μπροστινό μέρος του πουκάμισου ήταν ανοιχτό, όπου το τμήμα αυτό το κάλυπτε η
τραχηλιά. Στο κάτω μέρος το πουκάμισο έφερε δαντέλα. το πουκάμισο των Καθενών
έχει το ίδιο σχήμα με το πουκάμισο της Τανάγρας και κέντημα με σχηματοποιημένα
σχέδια, τα μανίκια με τα μυγδαλάκια και στον ποδόγυρο πεταλάκια ή βοιδομάτι. ⁹⁷

Η *σουρκάδα*, ήταν ο εξωτερικός καθημερινός επενδύτης, υφαντός από άσπρα
μαλλιά προβάτου. Η σουρκάδα από τη μια πλευρά είχε σειρές με πυκνά φλόκια και
σειράδια στα μανίκια, στις τσέπες και γύρω- γύρω στην περίμετρο. Μπροστά υπήρ-
χαν δυο σειρές από φλόκια και μια πίσω. Ειδικοί μάστοροι την έραβαν στο χέρι. Οι

⁹⁶Ιωάννης Δ. Καρράς, «Ενδυμασία καθενων Εύβοιας. Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών 1962 τ 10, σελ 281-
288.

⁹⁷Ιωάννης Δ. Καρράς, «Ενδυμασία Καθενών Εύβοιας. ΑΕΜ 1962 τ 10, σελ 281-288.

καλύτεροι όμως μάστοροι ήταν οι Αγραφιώτες οι οποίοι έρχονταν το καλοκαίρι με τους καλφάδες.

Το ζιπούνι, οι πλάτες και το πρόσθιο μέρος του ήταν από ευτελέστερο ύφασμα απ' ότι ήταν τα μανίκια, γιατί το σύνολο του ήταν καλυμμένο μπροστά από την τραχηλιά και πίσω από την σουρκάδα. Τα μανίκια που φαίνονταν ήταν φτιαγμένα από ύφασμα καλής ποιότητας, μετάξι ή βελούδο, με ζώνες διαφόρων χρωμάτων. Τα μανίκια ήταν ανοικτά στο κάτω άκρο και κατέληγαν στο λοξό ή φραξίδι με ταμτέλες. Το φραξίδι ήταν μια ζώνη με χρώματα διαφορετικά από εκείνα του μανικιού για να κάνει αντίθεση. Πολλές φορές στις άκρες των μανικιών αντί για δαντέλλα έβαζαν ρέλι.

Η τραχηλιά ήταν κατασκευασμένη από ύφασμα λευκό, υφαντό ή αγοραστό. Ήταν απλή ή είχε ταμτέλα και απλά κεντίδια (ψαροκόκαλο). Τη φορούσαν στο στήθος για να σκεπάζει το ανοικτό μέρος του πουκαμίσου. Είχε λαιμόκοψη και δενόταν πίσω από το λαιμό με κορδόνι ή κούμπωνε με κουμπί. Στη μέση δενόταν επίσης με κορδόνι. Την έβαζαν μέσα στη σεγκούνα.

Η ποδιά ήταν φτιαγμένη από το ίδιο ύφασμα που ήταν και τα μανίκια του τζάκου (ζιπούνι) και είχε τα ίδια χρώματα και τις ίδιες γραμμές με αυτό εκτός από τις τρεις κατώτερες που είναι πλατυτέρες και με πιο ζωνηρά χρώματα. Κάλυπτε το πουκάμισο από την μέση μέχρι λίγο πιο πάνω από το κέντημα του ποδόγυρου. Το ύφασμα της ήταν υφαντό, βαμβακερό και ίδιο με το ύφασμα των μανικιών. Γύρω- γύρω είχε και η ποδιά το λοξό που ήταν όμοιο με εκείνο του ζιπουνιού. Όλες οι ποδιές ήταν κεντημένες στο χέρι.

Το μαντίλι ήταν το υφασμάτινο κάλυμμα της κεφαλής απλό ή με κεντίδια. Ήταν το ίδιο με αυτό που φοράνε ακόμη και σήμερα μερικές ηλικιωμένες. Είχε κόκκινο, κίτρινο, μαύρο ή ζαχαρί χρώμα με κλάρες (σχέδια). Στα άσπρα μαντίλια έφτιαχναν αζούρ ή τριπογάζι, γύρω-γύρω στην άκρη του μαντιλιού και το γυρίζανε. Υπήρχαν μαντίλια τα οποία ήταν ζωγραφιστά. Ανακάτευαν φυσικά χρώματα με σαπούνι και με το μίγμα ζωγράφιζαν τα σχέδια.

Τα τσουράπια (κάλτσες) ήταν πλεκτά, από άσπρο ύφασμα με πατούσες ή χωρίς. Το μήκος τους έφτανε μέχρι το γόνατο και τα έδεναν πάνω σε αυτά. Εκείνα που δεν είχαν πατούσα τα έλεγαν *κοντοτσούραπα* και είχαν μια υφασμάτινη γλώσσα που την περνούσαν στην καμάρα του ποδιού για να την κρατάει τεντωμένη. Τη λουρίδα αυτή την έλεγαν *προυπόδ* (προπόδι).

Η νυφική ενδυμασία

Τη νυφική ενδυμασία την αποτελούσαν το(υ) *π'κάμ'σου* (πουκάμισο), η *τραχ'λιά* (τραχηλιά), η *σιγκούνα*, το *ζιπούνι*, η *ποδιά*, η *ζώνη*, η *μαντίλα*, το *μικαντένο ζ'ναρ'* (ζωνάρι), οι *κάλτσες* και τα *παπούτσια* από *βιδέλο*.

Του *π'κάμ'σου* (πουκάμισο), κατασκευάζονταν από άσπρο ύφασμα και το έραβαν στο χέρι. Ήταν ολόκληρο φουστάνι, φαρδύ και μακρύ που έφτανε μέχρι τους αστραγάλους. Το πουκάμισο στο μπροστινό μέρος ήταν ανοικτό και το κάλυπτε η τραχηλιά. Τα μανίκια ήταν φαρδιά στο άνοιγμα και κοντά. Δε έφταναν μέχρι τον καρπό αλλά σταματούσαν πέντε περίπου εκατοστά πριν από αυτόν. Τα μανίκια είχαν κεντήματα το ονομαζόμενα *μυγδαλάκια*, γιατί έμοιαζαν έτσι. Στο ποδόγυρο είχαν ένα συνεχόμενο κέντημα πλάτους 70 έως 90 εκατοστών, το *πεταλάκι*. Από το πεταλάκι ανέβαιναν εναλλάξ προς τα πάνω, σαν δέντρα, διαφορά μεγάλα ή μικρά κεντήματα. Ο ποδόγυρος όλων των πουκαμίσων ήταν στολισμένος με χρυσές πούλιες οι οποίες στις σημερινές ενδυμασίες δεν υπάρχουν γιατί έχουν χαθεί από τον καιρό. Ακόμη το μεγάλο κέντημα του ποδόγυρου έφερε ονομασίες όπως, η *περδικίτσα*, το *βοϊδομάτη*, το *τριανταφυλλάκι*, το *αγγελουδάκι*. Το Καθενιώτικο πουκάμισο έμοιαζε στο σχήμα και στα κεντίδια με το πουκάμισο της Τανάγρας.

Η *τραχ'λιά* (τραχιλιά), ήταν από άσπρο ύφασμα και είχε απλά ή σύνθετα κεντήματα. Την φορούσαν στο στήθος πάνω από το ζιπούνι και μέσα από την σιγκούνα να για να καλύψουν το άνοιγμα του πουκαμίσου.

Η *σιγκούνα*, ήταν κατασκευασμένη από μανταρισμένο άσπρο χοντρό μάλλινο ύφασμα προβάτου, το *σαγιάκι*. Όσες ήταν πλούσιες έφτιαχναν σιγκούνα από ωραίο αγοραστό ύφασμα που το έλεγαν *σαάκ*. Τα κεντήματα ήταν χειροποίητα από αγοραστή τρίχα και απαιτούσαν υπομονή και δεξιοτεχνία. Στο στήθος κεντούσαν μαργαρίτα ή σταυρό. Στο πίσω μέρος τα πολλά σειράδια κατέληγαν σε πολλά κρόσσια.⁹⁸

Το *ζιπούνι* το φορούσαν κάτω από τη σιγκούνα. Η πλάτη και το στήθος ήταν φτιαγμένα από άσπρο ύφασμα, ενώ τα μανίκια από μελιτζανί βελούδο το οποίο ονόμαζαν *φέλπα*. Τα μανίκια ήταν μακριά, ανοικτά στο κάτω μέρος και κεντημένα με μουλινέδες. Τα συνηθισμένα κεντήματα ήταν μαργαρίτες, φύλλα δένδρου, λουλούδια και ένα μικρό πουλί σε κάθε μανίκι. Γύρω από το κέντημα υπήρχε κόκκινος πλισές και κάτω από αυτόν άσπρη ταμτέλλα (δαντέλλα).

⁹⁸ Δημήτριος Χρ Σέττας, *Εύβοια Λαϊκός πολιτισμός, αινίγματα, παροιμίες, θήρα, λαϊκή τέχνη*. Εκδ. Σπινός, Αθήνα 1976 σ 303-304.

Η *ποδιά*, φοριόταν πάνω από την σεγκούνα και σκέπαζε την τραχηλιά. Ήταν φτιαγμένη και αυτή από την φέλλα (βελούδινο ύφασμα) όπως το ζιπούνι. Το κάτω μέρος της ποδιάς ήταν κεντημένο με φύλλα, λουλούδια και δυο πουλιά. Κάτω από τα κεντήματα υπήρχε κόκκινος πλισές που κατέληγε σε άσπρη ταμτέλλα.

Η ζώνη της ποδιάς ήταν απλά κεντημένη (ψαροκόκαλο). Το ζιπούνι και η ποδιά λέγονταν και *γκεργκεφίκια* γιατί ήταν κεντημένα. Από το ρήμα *γκεργκεφίζω* που σημαίνει κεντάω και *γκεργκερίφι* το κέντημα.⁹⁹

Του μικαντένο ζ'ναρ' (ζωνάρι). Αυτό ήταν αγοραστό ίσως από την Θήβα γιατί εκεί ανθούσε η κατεργασία του μεταξιού και η υφαντική εκλεκτών υφασμάτων. Το φορούσαν, διπλό στο πλάτος, στη μέση πάνω από τη σεγκούνα. Το ζωνάρι είχε ζώνες διαφόρου σχήματος και χρώματος αλλά το χρώμα του στο κέντρο ήταν γερανί. Στις άκρες είχε κρόσσια. Το μήκος του 2,5 μέτρα και το φάρδος του 25 εκατοστά.

Η μαντήλα

Το νυφικό μαντίλι ήταν κόκκινο. Γύρω-γύρω είχε κεντημένα κλαδιά και σε κάθε γωνιά μπουκέτο λουλουδιών. Στο κέντρο είχε κλωνάρια σε σχήμα σταυρού και στις γωνίες του σταυρού ήταν κεντημένα μικρά λουλούδια.

Τα γυναικεία εσώρουχα αποτελούνταν από το στηθόδεσμο, που ήταν σαν την τραχηλιά και τον έδεναν πίσω. Τον έλεγαν μπούστο. Το ύφασμα ήταν βαμβακερό και το έραβαν μόνες τους ή σε τοπικές μοδίστρες. Επίσης, το μεσοφόρι φοριόταν κάτω από το πουκάμισο και είχε συνήθως το ίδιο σχήμα με αυτό. Ήταν βαμβακερό υφαντό από αγοραστό *κάμποτ*. Ήταν αμάνικο και ανοιχτό στο λαιμό ή με λαιμόκοψη. Στα γυναικεία εσώρουχα άνηκε και το *βρακί*. Ήταν μακρύ και το έδεναν πάνω από το γόνατο με κορδόνια, όπως και στη μέση επίσης το έδεναν με κορδόνι. Το ύφασμα ήταν υφαντό ή αγοραστό λευκού χρώματος.

Τα παπούτσια πήραν το όνομα τους από το *βιδέλο*, το δέρμα που χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή παπουτσιών. Ήταν μαύρα με κοντό τακούνι, κούμπωναν με τρία σιδεράκια γυρισμένα σαν άγκιστρα. Δεν είχαν όλες οι νύφες β'δέλλα λόγω οικονομικής δυσπραγίας. Με την ίδια ονομασία τα συναντάμε στην Αγ. Άννα στην Εύ-

⁹⁹ Ιωάννης Δ. Καρράς, «Ενδυμασία Καθενών Εύβοιας. ΑΕΜ 1962 τ 10, σελ 281-288. Οι ομοιότητες των κομματιών της φορεσιάς στο σχήμα στο διάκοσμο και τις ονομασίες των κεντημάτων δεν είναι αρκετές για να οδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μια απλή αντιγραφή των κομματιών της Τανάγρας. Άλλωστε το κύριο χαρακτηριστικό της λαϊκής τέχνης είναι η ποικιλία των παραλλαγών και η αφομοίωση των στοιχείων με την προσωπική σφραγίδα κάθε περιοχής. Εκτός αν οι ομοιότητες αυτές οφείλονται σε κάποιο άγνωστό σήμερα ιστορικό γεγονός που ανάγκασε τους Ταναγραίους να μετοικήσουν στους Καθενούς όπου εξακολουθούν να φορούν την πατροπαράδοτη φορεσιά τους.

βοιας, ενώ με το όνομα βιδέλα στην Ελευσίνα. Οι κάλτσες, που φορούσαν μέσα από τα παπούτσια ήταν πλεκτές και είχαν κόκκινες και άσπρες ζώνες.

Το στολισμα της νύφης ολοκλήρωνε η αρματωσιά, τα κοσμήματα δηλαδή, όπου ήταν το γιορντάνι, ο μασαλός, το δαχτυλίδι, τα σκουλαρίκια τα μεγάλα κλειδωτάρια.

Το γιορντάνι, ήταν σε δυο μεγέθη, το μικρό και το μεγάλο, όπου τα φορούσαν στον λαιμό. Το μικρό που φορούσαν πρώτα ήταν ασημένιο και στη μέση είχε μια γαλάζια πέτρα. Κάτω από το μικρό φορούσαν το μεγάλο που ήταν και αυτό ασημένιο.

Ο Μασαλός, αποτελούταν από τρεις σειρές αλυσίδες από τις οποίες κρέμονταν νομίσματα. Ήταν δραχμές της εποχής του Όθωνα και συγκεκριμένα των ετών 1832, 1833 και 1834. Ο μασαλός στερεωνόταν στο στήθος με άγκιστρα.

Τα κλειδωτάρια, αποτελούνταν από δυο κομμάτια τα οποία ενώνονταν (κούμπωναν) σε ένα σημείο. Εκεί που γινόταν το κούμπωμα υπήρχε πέτρα χρώματος μπλε. Ήταν χυτά ασημένια και χρησίμευαν στο να κουμπώνουν την σεγκούνα που δεν είχε κουμπιά.

Τα ζγατζούδια, ήταν μικρά κλειδωτήρια. Κούμπωναν και αυτά την σεγκούνα καλυπτόμενα από τα μεγαλύτερα κλειδωτάρια. Από αυτά κρέμονταν δυο αλυσίδες που με άγκιστρο πιάνονταν στους γοφούς και είχαν νόμισμα της εποχής του Όθωνα.

Τα βραχιόλια, ήταν σειρά πέντε λεπτών αλυσίδων στερεωμένων σε αγκράφες που κούμπωναν στον καρπό. Οι αγκράφες ήταν στολισμένες με κόκκινες και γαλάζιες χάντρες .

Τα τάλαρα, ήταν σαν τα φλουριά αλλά πολύ μεγαλύτερα, τα οποία έραβαν σε λουρίδα από πανί και τα κρεμούσαν στο στήθος, στερεώνοντάς τα στο σβέρκο της νύφης. Τα τοποθετούσαν έξω από τα άλλα στολίδια (γιορντάνι και μασαλά).

Τα σκουλαρίκια, ήταν ασημένια, με τρεις ή τέσσερις αλυσιδίτσες να κρέμονται από το κυρίως σκουλαρίκι στολισμένες με γαλάζιες χάντρες.

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ενδυμασίες νότιας Εύβοιας

Η ενδυμασία της Κύμης.¹⁰⁰

Η ενδυμασία της Κύμης είναι η *ντούλα*, το μαύρο μακρύ πτυχωτό φόρεμα που καθιερώθηκε το 1850/1870-1940. Πρόκειται για δημιούργημα του Κουμιώτικου κοσμοπολιτισμού και της Κουμιώτικης αισθητικής. Η εμφάνιση της ανάγεται στα 1700-1750. Τα υλικά κατασκευής της ήταν άφθονα, μιας και η καλλιέργεια του μεταξιού της Κύμης γνώρισε μεγάλη ακμή το 19^ο αιώνα¹⁰¹.

Η Κουμιώτικη γυναικεία ενδυμασία διακρίνεται α) στη καθημερινή που ονομάζεται «ντούλα» και β) στη νυφική που είναι η πιο παλιά. Και οι δυο αυτές ενδυμασίες αποτελούνταν από τα ίδια κομμάτια. Η διαφορά τους ήταν στο είδος του φορέματος και στον κεφαλόδεσμο.¹⁰²

¹⁰⁰ Αγγελική Χατζημιχάλη αναφέρει: « Η ενδυμασία εσυνιθίζετο ως εορτινή και νυμφική, κατά την τελευταίαν περίοδο, από το 1850 και έπειτα εις κωμόπολιν την Κύμη, ως και το επίνειον ταύτης και τους πλησίον παραθαλάσσιους συνοικισμούς. Χαρακτηριστικό γνώριμα της ενδυμασίας αυτής είναι η παντελής σχεδόν έλλειψης κοσμημάτων, ενώ οι Κυμαίοι ήταν ναυτίλοι εμπορευόμενοι και λίαν ευπορούντες. Μοναδικόν αυτής γνώρισμα ήταν το θηλυκωτάρι, αι μεγάλοι πόρπε της ζώνης. Αποτελούνταν από τα εξής τμήματα: τα δυο καλά υποκάμισα, εκ των οποίων το εσωτερικόν, λεπτό βαμβακερόν, το τριπλένιο, με πλατιές μανίκες, φθάνει κάτω από το γόνατο. Το δεύτερο το εξωτερικόν, το νταμωτό, ολομέταξον με επίσης πλατιές μανίκες, φθάνει κάτω από το γόνατον. Το δεύτερο το εξωτερικόν φτάνει, το νταμωτό, ολομέταξο με πλατιές μανίκες φτάνει κάτω από το γόνατο, και πολλάκις χαμηλότερο από τη μεσην χάριν οικονομίας, αν και αι Κυμαίοι καλλιεργούν αφθόνως το κουκούλι και κατεργάζονται την μέταξαν, υφαίνουσαι αι ίδιαι πλήθος εκλεκτών μεταξωτών προς εξαγωγήν εις πληστούς λιμένες της Ελλάδος, κατ' εξοχήν εις την Σαλαμίνα, και δι' αυτής εις τα μέγαρά, τας Αθήνας και εις τα χωριά της Αττικοβοιωτίας. [...] Από την προηγούμενη ενδυμασία τεμαχίων φερόντων τας ίδιαις ονομασίας, και εκ του ιδίου σχήματος τούτου αποτελείται η ενδυμασία των γυναικών της Κύμης. Εσυνιθίζετο ως νυμφική και εορτινή κατά την εποχή της ακμής της Κύμης. Διαφέρει μόνον ως προς τον πλούτο των υφασμάτων, κατασκευαζομένη ολόκληρος εκ πολυτελών εκ πολυτελών μεταξωτών ξενικής προελεύσεως. Διακρίνεται δε εκ του κεφαλόδεσμου, με την ονομασία γιορτινή με το τσούκλο. Ούτος αποτελείται από :α) Την σκούφια, καλύπτουσαν την κορυφήν τη κεφαλής και κατασκευαζομένη από μαύρο ατλαζί. Η σκούφια κυκλούται από τας δυο πλεξίδας της γυναικός, τας οποίας ως λέγουν, φέρνανε ψηλά και τις κουλουριάζανε σταυρωτά επάνω. β) το καπιτσάλι, το υποσιαγόνιο που συγκρατεί την σκούφια. Γίνεται εκ μαύρου βελούδου πλάτους ενός και ημέσεος δακτύλου, και είναι πλήρες βαρύτατου χρυσοκεντήματος. γ) Το τσούκλον, εκ του οποίου λαμβάνει την ονομασία του το κεφαλόδεμα. Είναι λεπτότατο μανδήλιον διαφόρων χρωμάτων, έχον μεγάλον σταμπωτούς κύκλους, τα φεγγάρια. Τίθεται επί των πλεξίδων, περιστρεφόμενο δις ή τρεις και κυκλώνον την κεφαλήν, καλύπτει και μέρος του μετώπου. δ) το τσεμπέρι, ταινία μεταξωτή πρασινωπή ή βυσσινόχρους πλάτους 0,05μ., θαυμασίως χρυσοκεντημένη, αντικωθιστώσα το επιμετώπιο κόσμημα. Φέρει εις τας άκρας λεπτά νομίσματα, πιπτοντα επι του μετώπου και αγγίζοντα τας οφρυς ε) η μπόλια, ολόλευκος μεταξωτή αραχνοϋφαντής, καλύπτουσα ολόκληρον τον κεφαλόδεσμο είχε μήκος 3,25μ περίπου και εις τα άκρας αραχνοϋφαντους ταινίας.» Χατζημιχάλη Αγγελική, *Ελληνικά έθνικά ενδυμασία*. Πίνακες Νικ. Σπέρλιγκ, 1, Αθήναι 1948· 2, Αθήναι 1954 (έκδοση Μουσείου Μπενάκη).

¹⁰¹ Ευάγγελος Β. Γλυκός, *ο λαϊκός πολιτισμός της Καρυστίας και της Σκύρου*, Αθήνα 2000, σ 95-97.

¹⁰² «η Κουμιώτικη ενδυμασία εμφανίστηκε κατά το 1770-1770[...] φαίνεται αν είναι δημιούργημα της ντόπιας, της Κουμιώτικης αισθητικής, φέρνει βέβαια τις επιδράσεις των ενδυμασιών των ελληνικών

Η καθημερινή ενδυμασία, η «ντούλα»

Ντούλα Κύμης, ονομαζόταν το σκουρόχρωμο πτυχωτό φουστάνι και κατ' επέκταση ολόκληρη η καθημερινή ενδυμασία. Έφερε ακόμη και την ονομασία «αλεξαντριανό».¹⁰³

Το *πουκάμισο*, το οποίο φορούσαν εσωτερικά οι γυναίκες στο καθημερινότητά του ήταν από παμπακερό ύφασμα. Ήταν πάντα άσπρου χρώματος, σε κάθε είδους ύφανση, ακόμα και με τιρίπλι, δηλαδή μιμούνταν τις ρίγες του μεταξωτού και συνηθιζόταν πολύ στην Κύμη. Οι ενώσεις του πουκάμισου γίνονταν με άσπρη κλωστή και δύσκολα μπορούσε κανείς να τις διακρίνει. Ήταν ίδιο με το νυφικό.

Η «ντούλα», ήταν το κυρίως μέρος της ενδυμασίας και είχε ως χαρακτηριστικό της το πολύ λεπτό πλισέ μακρύ φουστάνι. Το φουστάνι της ντούλας ήταν για καλό ντύσιμο σε δύο πάχη πλισέ, πολύ ψιλό και πιο χοντρό. Ράβονταν από τόσο λεπτό μπαμπακερό ύφασμα που έμοιαζε σα να μην είχε ούτε τσάκιση ούτε φαρδύ στρίφωμα.

Το τσάκισμα του φουστανιού γινόταν με το νύχι.¹⁰⁴ Γονάτιζαν τρεις γυναίκες, η μια πάνω, η άλλη στο κέντρο και η τρίτη στο στρίφωμα. Μετά το πλακώναν με βάρος και στο τέλος γινόταν η ένωση δηλαδή το ράψιμο του φουστανιού. Στη συνέχεια κρεμούσαν το φουστάνι και με τη βελόνα χάραζαν τις πιέτες στο ένα εκατοστό φάρδος. Τσάκιζαν τις πιέτες και μετά ακολουθούσε η ίδια διαδικασία του *καπχά* και του *κουτνιού* δηλαδή το σιδέρωμα και το πλάκωμα. Από τη στιγμή που θα ολοκληρώνονταν μια «ντούλα» δεν ξαναπλένονταν ποτέ.¹⁰⁵

Η ντούλα σιγά-σιγά εγκαταλείφθηκε από τις ηλικιωμένες γυναίκες της αστικής τάξης. Φορέθηκε τότε το σουρωτό τραβηχτό φουστάνι από αγοραστό μαύρο μπαμπακερό ύφασμα για τις καθημερινές και για την Κυριακή από βαρύ μεταξωτό. Οι τσοπάνισσες φορούσαν τις καθημερινές γερανιό φουστάνι τραβηχτό, φτιαγμένο απ' τα

νησιών. Σέττας Χρ. Δημήτριος, *Εύβοια Λαϊκός πολιτισμός* τ. Γ (η Κύμη). *Αρχειό Ευβοϊκών Μελετών*, παράρτημα ΚΖ Τόμου, 1988, σελ 177.

Κατά την Ιωάννα Παπαντωνίου οι πιέτες στο φουστάνι σαν της Κύμης, ντούλα, γινόταν ως εξής, «το είδη ραμμένο και σουρωμένο φουστάνι βρέχεται και τσακίζεται λεπτά ή βαθιά με το νύχι»

¹⁰³ Καρατζάς Σταμάτης Γ, «Για τη γλωσσική ιστορία της Σκύρου», *Αρχειό Ευβοϊκών Μελετών*, τ. ΙΘ' (1974), σ 5-32.

¹⁰⁴ Κατά την Παπαντωνίου Ιωάννα, οι πιέτες στο φουστάνι σαν τις Κύμης γινόταν ως εξής: «Το είδη ραμμένο και σουρωμένο φουστάνι βρέχεται και τσακίζεται λεπτά ή βαθιά με το νύχι» **Παπαντωνίου Ιωάννα**, «Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς», *Εθνογραφικά*, 1(1978), σ. 14.

¹⁰⁵ «Χρειάζονταν πολύ ύφασμα πολύ ύφασμα για μια ντούλα. Γι' αυτό κι τις έλεγαν "οχτάφυλλα φουστάνια". Χρησιμοποιούσαν άσπρο χασέ αμερικάνικο, γομμαρισμένο, και κατόπιν την έραβαν, την πήγαιναν στο μογιατζή» Σέττας Χρ. Δημήτριος, *Εύβοια Λαϊκός πολιτισμός* τ. Γ (η Κύμη). *Αρχειό Ευβοϊκών Μελετών*, παράρτημα ΚΖ Τόμου, 1988, σελ 176

βρακιά των αντρών τους και για καλό είχαν ένα άλλο από αγοραστό μαύρο ή μπλε σκούρο ύφασμα σε διάφορες ποιότητες, που τα λέγανε αλπακάδες.

Η πόλκα, γυναικεία μπλούζα, φορέθηκε με την ντούλα αντί για καμιζόλι, συνδυασμένη με κίτρινο μαντίλι στο κεφάλι. Υπήρχε επίσημη και καθημερινή. Η επίσημη ήταν με ψηλό γιακά (λαιοδετή), μανίκι στενό μέχρι τον αγκώνα και φουσκωτό προς τα πάνω, με ή χωρίς μπάσκα κάτω απ' τη μέση και με διάφορα κοψίματα για καλή εφαρμογή. Το ύφασμα της πόλκας ήταν βαρύ μεταξωτό ή ταφταδένιο σε χρώμα μαύρο ή σε ίδια ποιότητα με το φουστάνι.

Από τις μεσόκοπες, τις ηλικιωμένες και τις χήρες φορέθηκε με τα μαύρα σουρωτά φουστάνια. Αυτό φαίνεται σε πολλές φωτογραφίες οικογενειών αστικής τάξης. Πόλκες με χαριτωμένα σχέδια έφτιαχναν αργότερα και οι νιόπαντρες τσοπάνισσες. Η πόλκα με τον ωμίτη σε πολλές παραλλαγές, δηλαδή σουρίτσες, πιετάκια, γιακαδάκι, αλλά πάντα με το ζωνάκι γαζωμένο πίσω που έδενε μπρος, φορέθηκε για κάθε μέρα από τις νέες, τις μεσόκοπες και τις ηλικιωμένες.

Η πόλκα κατάργησε το πουκάμισο και το μεντενέ κι επικράτησε τελικά με ένα γαζωτό ζωνάκι στη μέση και στην καλή και στην καθημερινή ενδυμασία. Η πόλκα με το ζωνάκι φορέθηκε από όσες έβγαλαν τα κουτνιά. Το μανίκι της είχε μια μανσέτα που κατέληγε σε μύτη. Το γιακαδάκι ήταν στρογγυλό ή με πετάκι ή σκέτο. Η καλοκαιρινή καλή πόλκα ραβόταν από μπλε ή μαύρο μεταξωτό ύφασμα και η καθημερινή από τσιτάκια μπλε-άσπρα ή καφέ-άσπρα, με μικρά ανθάκια ή πουά. Η χειμωνιάτικη είχε αντίστοιχα σχέδια τυπωμένα σε φανέλα. Για καθημερινή χρήση συναντάμε και ριγωτές πόλκες από οξφόρδ ή ποπλίνα. Ακόμα από είδος ημίλινου σε αποχρώσεις γκριζογάλαζου, ταιριασμένες με ίδιες ποδιές.

Η ποδιά. Η λινή κεντημένη ποδιά με φεστόνι φορέθηκε τις καθημερινές ημέρες από τις νεαρές αστές. Από τις μεγαλύτερες γυναίκες φορέθηκε η ποδιά από το ίδιο ύφασμα με την πόλκα (εκτός όταν η πόλκα ήταν από φανέλα). Είχε ελάχιστη ή και καθόλου σούρα, είχε μια τσέπη στη δεξιά μεριά και ένα ζωνάκι.

Για δουλειές όπως το ασβέστωμα, το πλύσιμο και άλλες βαριές δουλειές του σπιτιού, φορούσαν ακόμη τις λεγόμενες μπούρδες, δηλαδή τσουβάλια του εμπορίου που τα έδεναν με ένα σχοινί στη μέση.

Η ποδιά έκανε και άλλες δουλειές πέρα από την προστασία του φουστανιού. Ήταν ένα είδος πρόχειρης και εύχρηστης τσάντας ή καλάθιού στο μάζεμα της σοδιάς (ελιών, αμυγδάλων, φρούτων και των καλοκαιρινών ζαρζαβατικών, ακόμα κι αβγών από τις φωλιές). Ήταν ο κρυψώνας για όποια ήθελε να δώσει κάτι στη γειτόνισσα και

να μη φανεί. Κάτω από την ποδιά βάζανε τα χέρια τους για να μην κρυώνουν ή με αυτή σκέπαζαν το καλάθι για να μη φαίνεται τι κουβαλούσαν. Δεμένη όπως ήταν στη μέση η ποδιά, την έριχναν στον ώμο για να τον προστατέψουν όταν φορτώνονταν με σταμνί, κοφίνι και καλάθι. Ακόμη κάλυπταν το στήθος με την ποδιά για να κρύψουν την τραχηλιά από ντροπή.

Το σακάκι. Για ζακέτα φορούσαν πάνω από την πόλκα ένα μαύρο αντρικό σακάκι, που το έπαιρναν μεταχειρισμένο από τα σπίτια των αρχόντων και το είχαν περιοπής χωρίς να είναι καθιερωμένο τμήμα της ενδυμασίας. Αργότερα φορέθηκαν χοντρές ζακέτες, πλεγμένες από τις ίδιες τις γυναίκες με μαύρο, καφέ και γκρι μαλλί με πέτο, κουμπιά μπροστά και τσέπες. Έπειτα επικράτησαν οι ζακέτες του εμπορίου. Πάνω από το σακάκι έβαζαν τον μποχτσά ή το σάλι, στενόμακρο διπλό ή μονό, ή τρίγωνο.

Ο καθημερινός κεφαλόδεσμος.

Οι γυναίκες της Κύμης τα μαλλιά τα χτένιζαν ανοίγοντας πάντα μια χωρίστρα στη μέση και τα έπλεκαν σε δύο κοτσίδες, τις πλεξίδες, ριγμένες στην πλάτη και δεμένες με όμορφες φαρδιές κορδέλες. Στα σγουρά μαλλιά σχημάτιζαν και μυτάκια στο μέτωπο δεξιά κι αριστερά. Τα έδεναν με κορδέλες, οι οποίες είχαν διάφορα φάρδη, ποιότητες και χρώματα. Ήταν λεπτές από φινό μετάξι, λουλουδάτες με ωραία χρώματα ή μονόχρωμες θαλασσιές, άσπρες, ροζ, μοβ, λαδιές, κίτρινες. Υπήρχαν ακόμα κάρο ή ριγέ ή από ταφτά μουαρέ. Πολλές προέρχονταν από την Αμερική. Ίδιες κορδέλες φορούσαν με τα γιαλαμπιά και μόνο με το πολίτικο μαντίλι, το τσιμπέρι, στην κουμιώτικη διάλεκτο. Μια κορδέλα πλεκόταν από τη μια κοτσίδα στην άλλη με λίγο μπόλικο ανάμεσα τους και πρόσεχαν οι δύο άκρες της να είναι ίσες. Το δέσιμο γινόταν με μονό κόμπο. Τα μαλλιά έφταναν μέχρι τη μέση ή και πιο κάτω. Για κάθε μέρα έδεναν τις πλεξίδες με σκούρο κορδονάκι (που να μη «σέρνει»), ακόμα και με κορδόνι παπουτσιού ή καμιά παλιά γραβάτα.

Το μαντίλι ήταν αραχνοῦφαντο, σταμπωτό ή ζωγραφιστό το πιο παλιό το έλεγαν πολίτικο. Έχει σχέδια ζωγραφισμένα με το χέρι, σε χρώματα από μουντό βυσσινί ως καφέ με λίγο άσπρο, ώχρα και γαλάζιο, εκτός απ' το γνωστό κίτρινο και μαύρο μαντίλι της Κύμης. Είχε πάντα ως συμπλήρωμα τα αριστουργηματικά του κρούσσα (είδος μπιμπίλας). Δεύτερο σε ποιότητα ήταν το δραμίσο μαντίλι κι ακολουθούσε το

χοντρό, σε κίτρινο, λαδί και μαύρο χρώμα. Παλιότερα οι αρχοντοπούλες φορούσαν και άσπρα μαντίλια με χρυσή ούγια.

Το δίπλωμα του μαντιλιού ήταν σχεδόν τριγωνικό, δεν γινόταν ακριβώς στη μέση αλλά εκεί που άρχιζε το κεντρικό μοτίβο με τα κλαδιά, έτσι ώστε μπροστά να μη φαίνονταν καθόλου και να έπεφτε στο πίσω μέρος του κεφαλιού. Για να φορεθεί είχε την τέχνη του, γιατί οι δύο άκρες εμπρός έπρεπε να ήταν πάντα ίσες.

Ο επίσημος τρόπος δεσίματος του μαντιλιού με τα κρούσσα ήθελε τις δύο άκρες να σταυρώνονται και να πηγαίνουν πίσω ενωμένες, αφού σχημάτιζαν ένα βαθύ ντεκολτέ για να φαίνεται όμορφος ο λαιμός μαζί με τις δυο σειρές απο κρούσσα. Μια καρφίτσα έμπαινε στο κέντρο, στο σημείο της σταύρωσης. Το δέσιμο αυτό, που ήταν και το επίσημο, κολάκευε πολύ αυτήν που το φορούσε.

Τα μαντίλια που επικράτησαν και πολλά σώζονται έως και σήμερα ήταν τριών χρωμάτων. Τα κίτρινα τα φορούσαν οι νέες και χαρούμενες, τα λαδιά οι μεσόκοπες με ελαφρύ πένθος, ενώ όσες βαρυπενθούσαν φορούσαν τα μαύρα.

Υπήρχαν τριών ειδών κρούσσα και καθένα έχει τη χάρη του. Ένας χρωματικός συνδυασμός ήταν λαδί, φρέζ, μελιντζανί, κίτρινο, θαλασσί, ροδί, μπλε, εναλλάξ σε αυτή τη σειρά των χρωμάτων. Όλοι οι κόμποι είχαν μαύρο δέσιμο και τελείωμα άσπρο. Η βάση στην οποία πλέκονταν ήταν πράσινη. Τα κρούσσα, που τα έφερναν από την Κύμη, ράβονταν στο μαντίλι, και θα έπρεπε να είχαν μήκος 4,88 μ.

Τα μαντίλια χωρίς κρούσσα μπορούσαν να δεθούν και με άλλους τρόπους. Το χειμώνα δένονταν όπως η μπούλα με το φτα, δηλαδή η αριστερή και πιο κοντή άκρη σφηνώνονταν στο λουρί της ποδιάς και η άλλη, η δεξιά, έφερνε βόλτα στο κεφάλι και έμπαινε κοντά στο δεξί αφτί. Ο πιο επίσημος τρόπος ήθελε και τις δύο άκρες σφηνωμένες στη ζώνη. Το καλοκαίρι άφηναν και τις δύο άκρες πίσω ριγμένες κι ελεύθερες ή τις γύριζαν πάνω στο κεφάλι για να παίρνουν αέρα, όπως γινόταν και με το φτα την ώρα της δουλειάς.

Για τις δουλειές (ζύμωμα, πλύσιμο κ.ά.), το μαντίλι δένονταν όπως και το σαρίκι, δηλαδή ως βάση του φτα. Δεν κρεμόταν καμιά άκρη και σχηματίζονταν στεφάνι στην κορφή του κεφαλιού. Γενικά το μαντίλι φαίνεται ότι ήταν απαραίτητο εξάρτημα της γυναικείας καθημερινής ενδυμασίας.

Ποδεμή. Για το καλό ντύσιμο τα νεότερα χρόνια φορούσαν λεπτές κάλτσες, χρώματος φιμέ. Τις καθημερινές φορούσαν χοντρές κάλτσες καφέ, γκρι ή μαύρες του εμπορίου. Οι παντόφλες ήταν του τσαγκάρη με ελάχιστα γαζιά από πάνω και χωρίς φιογκάκι. Τις παντόφλες αυτές φορούσαν καθημερινά όσες φορούσαν τα κουμιάτικα.

Αργότερα ήρθαν οι παντόφλες του εμπορίου, που φοριούνται κλειστές ως παπούτσια ή πατητές.

Η κουμιώτικη ενδυμασία φορέθηκε μέχρι το τέλος της απλοποιημένη από γυναίκες μεγάλης ηλικίας, με φουστάνια μαύρα σούρα, πόλκες με ζωνάκι, ποδιά, μαντίλι λαδί ή μαύρο και ποδεμή μαύρες κάλτσες με παντόφλα ανοιχτή ή κλειστή και κορδέλες λαδιές-καφέ ή μαύρο κορδονάκι.

Η νυφική ενδυμασία

Η νυφική ενδυμασία αποτελείτε από το *άσπρο πουκάμισο*, τον *μπούστο*, το *μεσοφόρι* μισό, το *βρακί*, , το *σατέν* μονόχρωμο φουστάνι, με ή χωρίς πρόσθετο ποδόγυρο, *καμιζόλι*, είδος ζακέτας, το παλαιότερο από στόφα το νεότερο από μονόχρωμο ύφασμα κεντητό, ζώνη με πόρπη, το *τσούχλο* (σκουφάκι ή μαντήλι) καπιτσάλι, υποσιάγωνο και μπόλια, κάλτσες και παπούτσια.

Το *πουκάμισο*, το καλό πουκάμισο στην κουμιώτικη ενδυμασία ήταν πάντα άσπρο, από αραχνοῦφαντο μεταξωτό ύφασμα, κεντημένο στην τραχηλιά και τριγύρω στα μανίκια με λεπτή χρυσή μπορντούρα με ρίγες στο δέσιμο από ψημένο και άψητο μετάξι. Είχε το ίδιο κόψιμο με το σκυριανό, αλλά χωρίς κοσμήματα, στη θέση της οποίας μερικές φορές είχε κόκκινη ένωση με το βελονάκι, το φάρδος ήταν ένα δάχτυλο περίπου. Κοντό ή μακρύ, άκοπο στη μέση, είχε *λατζόλια* στα πλάγια για πρόσθετο φάρδος, οι ενώσεις του ήταν καλοδουλεμένες, που μόνο με το ψηλάφισμα μπορούσε να τις βρει κανείς.

Πολλές φορές φορούσαν και δύο πουκάμισα μαζί, το ένα πάνω στο άλλο. Ένα καλό πουκάμισο είχε φάρδος μανικιού 88 εκ. και μάκρος 50 εκ. Υπήρχαν και πουκάμισα με πιο στενά μανίκια, φάρδους 44 εκ. Σε μάκρος μπούστου 42 εκ. το άνοιγμα της τραχηλιάς ήταν 40 εκ.

Το καλό πουκάμισο είχε κέντημα με χρυσή ή άσπρη μεταξωτή κλωστή και μερικές φορές κι ελάχιστο χρώμα τριγύρω στην τραχηλιά και στα μανίκια. Είχε για μοτίβο κλαδάκι λεπτό ή αλυσιδίτσα από ανθάκι. Η διακόσμηση του μανικιού δεν υπερέβαινε τα δύο δάχτυλα και της τραχηλιάς είναι πάντα πιο λεπτή. Το διακοσμούσαν με δαντέλα χρυσή ή άσπρη.

Το *φουστάνι*. Το φουστάνι της νυφικής κουμιώτικης ενδυμασίας ήταν αφοδράριστο. Ο πρόσθετος ποδόγυρος - σε όσα υπήρχε - ήταν φοδραρισμένος, ενώ όσα

δεν είχαν ποδόγυρο είχαν ένα φαρδύ στρίφωμα. Τα γιαλαμπιά είχαν πιέτες κάθετες κι όταν το ύφασμα ήταν λεπτότερο ήταν σουρωτά.

Το νυφικό φουστάνι ήταν φτιαγμένο συνήθως από διάφορα μονόχρωμα υφάσματα, όπως σατέν, ταφτά ή λεπτό μεταξωτό ατλάζι ή ακόμα κι από άλλα υφάσματα της εποχής. Τα παλιότερα φουστάνια είχαν χρώμα βυσσινί ή μοβ σε όλες του τις αποχρώσεις. Αργότερα ως νυφικά καθιερώθηκαν μαύρα ή μπλε σκούρα φουστάνια, μεταξωτά, σε διάφορες ποιότητες, που συμπληρώνονταν με πόλκες μαύρες ή στο ίδιο χρώμα με το φουστάνι. Στο κεφάλι φοριόταν μια σκέτη μπόλια ή ένα πολιτικό μαντίλι.¹⁰⁶

Το *καμιζόλι*. Πάνω από το φουστάνι φορούσαν το καμιζόλι με σκληρή επένδυση στην πλάτη. Το καμιζόλι μπορούσε να ήταν βελουδένιο, ατλαζένιο ή από φέλλα, με πλούσιο κέντημα χρυσό ή μπρισίμι, ιδίως στα μανίκια, και ολόγυρα κέντημα από τρία σιρίτια, το λεγόμενο *ούτρα*. Άλλες βελονιές, που κεντιόνταν με ψιλό ή χοντρό γαϊτάνι, ήταν ο μπρομάς, το σκουλήκι, το δόντι και η γέφυρα. Ο παλαιότερος τύπος καμιζολιού πρέπει να ήταν ραμμένος από στόφα. Συνδυαζόταν με φουστάνι βυσσινί σατέν, με φαρδιές πιέτες και πρόσθετο καπχαδένιο ποδόγυρο.

Το καμιζόλι έφτανε ως 7 εκ. περίπου πάνω από τη μέση και προς τα κάτω στένευε αρκετά, έτσι ώστε να είχε καλή εφαρμογή και να λεπταίνει τη μέση. Τα μπροστινά φύλλα κόνταιναν και καταλήγαν σε δύο μύτες, λίγο κάτω απ' το στήθος. Εσωτερικά στο αριστερό φύλλο είχε τσέπη ραμμένη. Τα μανίκια είχαν φάρδος 19 εκ. Τα καπάκια στα μανίκια ποίκιλλαν και συνήθως φοδράρονταν με ατλάζι σε χρώμα λεμονί κ.ά. Η υπόλοιπη φόδρα του μανικιού ήταν από *κάμποτ* και του κορμιού συνήθως από μπαμπακερό ύφασμα σε χρώμα «κόκκινο του λαδιού».

Στο κάτω μέρος της πλάτης (15 εκ. από τη βάση του) είχε σκληρή επένδυση, το λεγόμενο *σαμαράκι*. Ήταν κεντημένο με κορδονέτο μαύρο ή χρυσό, με κεντρικό

¹⁰⁶ «Γύρω από τα μέσα του 19ου αιώνα οι γυναίκες στην Κύμη άρχισαν να χρησιμοποιούν ένα εισαγόμενο ύφασμα βαμβακιού για τις εξαρτήσεις τους. Το βαμβάκι που χρησιμοποιείται καλείται Χασέ σε όλη την Ελλάδα. Το Χασέ είναι ένας γενικός όρος που σημαίνει μια σαφή ύφανση, βιομηχανοποιημένο, άσπρο βαμβάκι. Είναι παρόμοιο με μουσελίνα. Στις ΗΠΑ, οι έμποροι στο 1830 και 1840 αναφέρθηκαν σε αυτό το εργοστάσιο-υφασμένο ύφασμα ως ύφασμα ή κάλυψη τυπωμένων υλών. Όπως άλλα μέρη του κόσμου όπου τα προϊόντα των βρετανικών και αμερικανικών εργοστασίων βαμβακιού αντικατέστησαν τα εγγενή υφάσματα, οι άνθρωποι στην Κύμη τροποποίησαν το βαμβάκι χασέ για να το κάνουν δικό τους. Ανέπτυξαν μια διαδικασία με το οποίο το εισαγόμενο ύφασμα ήταν βαμμένο και πτυχωμένο για το τοπικό φουστάνι, το οποίο ονόμασαν το ντούλα.» Linda Welters, «The pleats of Kympí», ενδυματολογικά 3, πελλοπονησιακό λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 2009. Σελ 98.

σχέδιο το κυπαρισσάκι. Το καμιζόλι με τη σκληρή επένδυση φορέθηκε μόνο από την αστική τάξη. Οι φτωχότερες φορούσαν καμιζόλι χωρίς σαμαράκι.

Τα βελουδένια καμιζόλια ήταν χρώματος βυσσινί, μπλε, γαλάζια ή μαύρα και ήταν κεντημένα με χρυσό ή με μαύρο κορδονέτο. Το νυφικό ήταν βελουδένιο χρυσοκεντημένο. Οι γυναίκες της αστικής τάξης φορούσαν πιο πολύ το μαύρο βελουδένιο ή ατλαζένιο και το φελπένιο σε μπλε, μαύρο ή λαδί.

Το κριμίζι ή γαλάζια βελουδένια καμιζόλια, που ήταν κεντημένα με χρυσό, φορέθηκαν με το *κουμιώτικο γιαλαμπί* χωρίς ποδόγυρο από τις εύπορες γυναίκες. Το καμιζόλι φοριόταν κυρίως από τις νέες, γιατί οι ηλικιωμένες φορούσαν την πόλκα.

Η *ζώνη*. Η ζώνη ήταν συνήθως χρυσοκεντημένη, φαρδιά με ασημένια κλειδωτήρια. Πρέπει να φοριόταν πάνω απ' το παλιότερο καπχαδένιο καμιζόλι. Με τα άλλα καμιζόλια φοριόταν κάτω απ' αυτά, όταν η σούρα του φουστανιού ήταν κανονικά στη μέση. Η ζώνη δεν φοριόταν, όταν η σούρα του φουστανιού έφτανε πιο ψηλά από τη μέση.

Ο νυφικός κεφαλόδεσμος

Ο κεφαλόδεσμος της νύφης με τη μπόλια. Ο κεφαλόδεσμος στερεώνονταν στα μαλλιά, που έπρεπε να ήταν μαζεμένα και καλύπτονταν απ' αυτόν.¹⁰⁷ (Ο παλαιότερος κεφαλόδεσμος, ο γιορτινός αποτελούνταν από τη σκούφια, που κάλυπτε την κορυφή της κεφαλής και κατασκευάζονταν από μαύρο ατλάζι. Η σκούφια περικυκλώνονταν από τις δυο πλεξίδες της γυναίκας και τις έφερναν ψηλά και τις δίπλωναν σταυρωτά επάνω.)

Για την στερέωση του κεφαλόδεσμου προϋπόθεση ήταν να τοποθετηθεί πρώτα ο *τσούχλος*, που ήταν ένα τσοχένιο κόκκινο σκουφάκι ή ένα βυσσινί ή κόκκινο μαντίλι δεμένο ως *μπομπάρι*. Ο τσούχλος στερεώνονταν με το *καπιτσάλι*, μια χρυσοκεντημένη στενή λουρίδα που την περνούσαν κάτω από το σαγόνι. Έτσι τοποθετούσαν την άσπρη αραχνούφαντη μεταξωτή *μπόλια*, αφήνοντας αέρα στο πρόσωπο της νύφης. Αργότερα η μπόλια αντικαταστάθηκε από το κίτρινο πολιτικό μαντίλι με τα «κρούσσα».¹⁰⁸

Ο *τσούχλος* ως *μπομπάρι* έμπαινε ως εξής: το κόκκινο μαντίλι διπλώνονταν στα δύο τριγωνικά, έβαζαν στη μύτη πίσω ένα μικρό κομμάτι ύφασμα και τύλιγαν τις

¹⁰⁷107 «τα μαλλιά τα χτένιζαν σε δυο πλεξίδες, στις οποίες πρόσθεταν και ξένα μαλλιά για να γίνουν μακρύτερες» Κ. Κορρέ Ζωγράφου. Σ 160.

¹⁰⁸ Το ίδιο σελ 160

δύο ενωμένες άκρες, τόσο ώστε το τμήμα που θα έμπαινε στο μέτωπο να μείνει ατύλιχτο, ενώ το τυλιγμένο, το μπομπάρι, να μπει σαν γύρος στο κεφάλι. Το μαντίλι δέονταν πίσω σφιχτά. Μερικές φορές μπρος και πάνω στον τσούχλο της νύφης έβαζαν ένα μικρό διακοσμητικό τρίγωνο μεγέθους 6 εκ. περίπου, χαρτονένιο, ντυμένο με ύφασμα και με ελάχιστο κέντημα.

Η *μπόλια* τοποθετείται πάνω στον τσούχλο ανοιχτή σ' όλο το φάρδος της. Το μήκος στην αριστερή άκρη της φτάνει ως τον αγκώνα, αλλά ρίχνεται πίσω. Το μακρύ τμήμα περνά χαλαρά κάτω απ' το σαγόνι και γυρίζει πάνω στο κεφάλι, λίγο πιο ψηλά απ' την προηγούμενη στρώση. Το κόκκινο χρώμα του τσούχλου φεγγίζει κάτω από τη διάφανη μπόλια.

Κάλτσες και παντόφλες. Στα νεότερα χρόνια οι Κουμιώτισσες φόρεσαν και φιμέ κάλτσες πολύ λεπτές. Για παπούτσια φορούσαν γοβάκι μαύρο χαμηλό ή παπούτσι εποχής κλειστό σαν χαμηλό μποτάκι, μπεζ ή μαύρο.

Τα εσώρουχα

Ο μπούστος ήταν μια πολύ κοντή μπλούζα αμάνικη και παρά πολύ εφαρμοστή για να ισιώνει στο στήθος, έτσι ώστε να προβάλλεται η τραχηλιά και να στρώνει το καμιζόλι καλά. Κούμπωνε μπροστά με κουμπιά και γαρνιριζόνταν με δαντέλα. Είχε μεγάλο ντεκολτέ τετράγωνο ή στρογγυλό.

Το μισό μεσοφόρι ήταν ελάχιστα φαρδύ και τελείωνε σε δαντέλα ή μερικές οριζόντιες πιέτες. Διασώθηκαν δυο τύποι βρακιών της κουμιώτικης ενδυμασίας: το ένα με άνοιγμα μπροστά και το άλλο σε δυο φύλλα, που το μπροστινό δένει πίσω και το πίσω μπροστά.

Το 1950 τα χώρια της περιοχής της Κύμης εγκατέλειψαν την παραδοσιακή ενδυμασία και υιοθέτησαν τα μοντέρνα φορέματα.¹⁰⁹

Έχουμε δει ότι το Ντούλα εξηγεί το τεράστιο επίπεδο πολιτιστικής επικύρωσης, αυτή του μετασχηματισμού. Οι γυναίκες της Κύμης άλλαξαν το άσπρο εισαγόμενο βαμβάκι με το γυαλισμένο μπλε-μαύρο ύφασμα κατάλληλο για λεπτές πτυχώ-

¹⁰⁹ Η περιοχή του Αλιβερίου φορούσε την ίδια ενδυμασία με αυτή της Κύμης. Θεόδωρος β. Μοίρος, σελίδες ευβοϊκής Λαογραφίας, τα λαογραφικά δήμου Αμαρυνθίων. Έκδοση μορφωτικού και εκπαιδευτικού συλλόγου Άνω βάθειας Εύβοιας 2001. Σελ 65-70.

σεις. Η φθορά μιας «ντούλας» προσδιόριζε σε μια γυναίκα στην περιοχή της Κύμης τη θέση της γέννησής της, του γάμου της, και τελικά, του θανάτου της.¹¹⁰

Η Καρυστινή ενδυμασία

Η γυναικεία ενδυμασία ήταν απλή, χωρίς πλουμίδια και ξεχωριστά γνωρίσματα, όπως οι φημισμένες ενδυμασίες της Κύμης, της Αγιάννας ή της Αιδηψού. Η γυναίκα στα χωριά της περιοχής Στύρων αρκούσαν να πάει στον έμπορα να ψωνίσει μάλλινο ή μαλλοβάμβακο συνήθως ύφασμα για φουστάνι, που θα το έκοβε ή θα το έραβε η μοδίστρα —αν βέβαια υπήρχε— ή στην ανάγκη θα καταπιάνονταν μόνη της ή με τη βοήθεια κάποιας πιο έμπειρης γειτόνισσας, συγγένισσας ή φιλενάδας της.

Η φούστα ήταν μακριά, σχεδόν ως τον αστράγαλο, λοξή, με μύτη πίσω, χωρίς πιέτες ή άλλες γαρνιτούρες. Από πάνω φορούσαν μπλούζα ή πόλκα εφαρμοστή με γιακά και κουμπιά μπροστά. Ίσως και νταντελίτσα οι πιο νέες γυναίκες. Το χειμώνα με το κρύο, μιας και το παλτό ήταν άγνωστο, θα ρίχνανε από πάνω τους το μποξά, μάλλινο αγορασμένο στην Αθήνα, με κρόσσια ολόγυρα.

Οι μποξάδες ήταν ανοιχτόχρωμοι συνήθως, με κάποια σχέδια μέσα ή ήταν μαύροι. Τις καθημερινές, αντί για μποξά, θα έριχναν πάνω τους το μάλλινο σάλι που το είχαν πλέξει μόνες τους με το βελόνι. Κάποτε ο μποξάς ήταν καμωμένος από τον κατασκευαστή με πολύ γούστο.

Τη γυναικεία ενδυμασία τη συμπλήρωνε το κεφαλομάντηλο ψιλό μπαμπακερό που στην Κύμη το έλεγαν τσεμπέρι. Το μαντήλι αυτό είχε συνήθως χρώμα λαδί για τις μεγάλες, με λουλούδια ή άλλα σχέδια μέσα, και κίτρινο για τις νέες γυναίκες. Τα κίτρινα αυτά μαντήλια, με τ' άνθη και τις χρωματιστές πούλιες ολόγυρα, πού τα έλεγαν κουμιώτικα. Τα χρησιμοποιούσαν σε μεγάλες γιορτές και σε πανηγύρια. Τα μαντήλια, κομψά καθώς ήταν, δίνανε πολλή χάρη στις κοπέλες και στις νέες γυναίκες. Το καλοκαίρι, προπάντων τις καθημερινές φορούσαν άσπρη ψιλή κατσούλα, μπόλια από τουλουπάνι ή μαύρη αν είχαν πένθος.

Από τις ηλικιωμένες γυναίκες και τις γερόντισσες, δεν έλλειψε ποτέ το μαύρο μαντήλι, πάντα για κάποιον θα είχαν λύπη. Εκείνα τα παλιά χρόνια τη λέξη πένθος, προπάντων στα αρβανιτοχώρια λιγοστοί μπορεί να την ξέρανε. Οι πολλοί λέγανε

¹¹⁰ Linda Welters, «The pleats of Kymi», ενδυματολογικά 3, πελλοπονησιακό λαογραφικό Ιδρυμα, Ναυπλιο 2009. Σελ 103.

«φοράει μαύρα γιατί έχει λύπη και που το παιδί της πού της το πήρε νωρίς ο Θεός».¹¹¹

Η ενδυμασία στην περιοχή Αλιβερίου

Η γυναικεία ενδυμασία της Αμαρύνθου όπως και της περιοχής Αλιβερίου ήταν παραλλαγή της Κυμαϊκής ενδυμασίας, φουστάνι μακρύ με μπούστο και πόλκα. Στο κεφάλι μαντήλα κίτρινη ή λάδι χρώμα.

Η καλή ενδυμασία είχε μακρύ φουστάνι μέχρι τους αστραγάλους, πλισέ με πιέτες, το φουστάνι αυτό το έλεγαν «ντουγιαστό». Το έδιναν σε ειδικούς τεχνίτες στο Αλιβέρι και το έκαναν κολλαριστό και ντουγιαστό. Όταν περπατούσε η γυναίκα με το φόρεμα αυτό έτριζε· γι' αυτό το έλεγαν και «τριζάτο». Το ύφασμα του ντουγιαστού φουστανιού ήταν «χασεδένιο», και το είχαν βάψει στο μαύρο ή στο λαδοπράσινο χρώμα. Είχε κορμί, μπούστο χωρίς μανίκια και συνδεόταν με την πόλκα.

Η δεύτερη καλή ενδυμασία ήταν μεταξωτή, με μαύρο μεταξωτό μακρύ φουστάνι με κορμί και πόλκα, επίσης μεταξωτή μαύρη και στη μέση ζώνη. Η ζώνη είχε και αγκράφα ή θηλυκωτάρι ή δυο κουμποτήρια.

Αλλά φουστάνια της παλιάς εποχής είχαν τους «αλμπαγάδες», που ήταν και αυτά μακριά, αλλά χωρίς πιέτες, ίσια.

Στο κεφάλι φορούσαν κίτρινη κλαρωτή μαντήλα, με δάντελα και πούλιες. Στο λαιμό φορούσαν μενταγιόν, σταυρό ή κολιέ. Στ' αυτιά τοποθετούσαν πάντοτε σκουλαρίκια μακριά ή κοντά.

Για καθημερινή χρήση φορούσαν φουστάνια υφαντά, μακριά, πάντα με κορμί, χωρίς μανίκια και πόλκα, βαμβακερή το καλοκαίρι και μάλλινη το χειμώνα.

Τα μαλλιά τα έπλεκαν πάντοτε σε μακριές *πλεζούδες*, τις όποιες τις έριχναν πίσω στην πλάστη και τις ένωναν στις άκρες με χρωματιστή κορδέλα που πολλές φορές ορισμένες κοπέλες την έδεναν φιόγκο. Μερικές επίσης γυναίκες, όταν πήγαιναν στις αγροτικές δουλείες τύλιγαν τις κοτσίδες τους στο κεφάλι και από πάνω φορούσαν τη μαντήλα.

Οι κοπέλες φορούσαν κίτρινη μαντήλα και οι πιο ηλικιωμένες λάδι. Οι χήρες φορούσαν μαύρη μαντήλα για όλη τη ζωή τους αν δεν ξαναπαντρεύονταν. Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις όπου πολλές χήρες μετά την εκταφή του άνδρα τους να φορού-

¹¹¹ Τάσου Ζάππα, *Ευβοϊκά Γ'*, Εταιρεία Ελληνικών εκδόσεων, Αθήνα 1984, σελ 190-191, εκτενέστερη αναφορά γίνεται στην ανδρική ενδυμασία. σελ 189-190.

σαν σκούρα λαδιά μαντήλα. Παπούτσια καλά γιορτινά φορούσαν τα στιβάλια και αργότερα ψηλοτάκουνες γόβες.¹¹²

Η ενδυμασία της Οκτωνιάς

Οι γυναίκες πριν από από το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο φορούσαν το μακρύ ως τον αστράγαλο πουκάμισο υφαντό και πάνω από αυτό φουστάνι, λίγο μακρύτερο από το πουκάμισο με πολλές δίπλες.

Οι γυναίκες έραβαν τα δικά τους ρούχα. Όμως τα παλτά των ανδρών και τα των τσοπάνηδων τις έραβαν οι ραφτάδες.¹¹³

¹¹²Θεόδωρος Β Μοίρος, *Σελίδες ευβοϊκής λαογραφίας*, Τα λαογραφικά Περιοχής δήμου Αμαρυνθίων. Έκδοση μορφωτικού και εκπολιτιστικού συλλόγου Άνω Βάθειας Εύβοιας 2001.

¹¹³ Αναστάσιος Σταμ. Μπούλης, *Οκτωνιά: το ιστορικό χωριό της Εύβοιας*, Αθήνα 1991, σελ 37-38.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΑΣ (1830-1930)

Η ενδυμασία της Χαλκίδας και οι μαρτυρίες των «διαφημιστικών» κειμένων στον τοπικό Τύπο (τέλη 19ου αιώνα αρχές 20ού)

Μέσα από αυτό το πέμπτο μέρος επιχειρείται η παρουσίαση των ενδυματολογικών κανόνων της πρωτεύουσας του νομού Εύβοιας, της Χαλκίδας, μέσα από τα διαφημιστικά κείμενα της εποχής, και κυρίως από την εφημερίδα «*Εύριπος*» και λιγότερο από τον «*Εωσφόρο*».

Την ίδια εποχή που όλη η επαρχία της Χαλκίδας ενδυόταν με τα παραδοσιακά ενδύματα, η πρωτεύουσα όχι μόνο δεν τα ακολουθούσε αλλά είχε επηρεαστεί σε μέγιστο βαθμό από τους ενδυματολογικούς κώδικες της Ευρώπης.

Έτσι, η Χαλκίδα βρισκόμενη σε μια προνομιακή θέση, σε κοντινή απόσταση από την Αθήνα δεχόταν τις νέες ενδυματολογικές τάσεις. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι σε κείμενα της εποχής οι Χαλκιδαίους αναφέρονταν σαν «μικρές παριζιάνες».

Η ανάπτυξη ακόμη των συγκοινωνιών δικτύων, και ιδιαίτερα τα εγκαίνια της σιδηροδρομικής γραμμής το 1909, είχε ως αποτέλεσμα την καλύτερη επικοινωνία της Χαλκίδας με την πρωτεύουσα. Στα κείμενα του «*Εύριπου*» διακρίνεται η ελπίδα για την ανάπτυξη της πόλης μέσα από αυτή τη δίοδο επικοινωνίας, αλλά και η τόνωση της εμπορικής αγοράς.

Είναι αρκετές οι διαφημίσεις Αθηναϊκών καταστημάτων στον τοπικό τύπο, πράγμα που μαρτυρεί την ύπαρξη Χαλκιδαίων πελατών στην Αθήνα. Ακόμη, πολλά καταστήματα της Αθήνας επεκτείνονται, δημιουργώντας υποκαταστήματα στη Χαλκίδα.

Ενδυματολογικές επιλογές των γυναικών

Για το ντύσιμο των γυναικών προσφερόταν ποικιλία ευρωπαϊκών υφασμάτων σε πολλών ειδών χρωματισμούς. Τα υφάσματα που φαίνεται να χρησιμοποιούσαν ήταν μάλλινα, βαμβακερά, κασμίρια¹¹⁴, βελούδινα,¹¹⁵ καστόρια¹¹⁶. Προσφέρονταν ακόμη και αδιάβροχα ενδύματα.¹¹⁷

¹¹⁴ Πραγματική ευκαιρία του πρώην εμποράφου Γ. Καπνίσση
Εκποιούνται λόγω διαλύσεως όλα τα εμπορεύματα εις το ήμισυ της πραγματικής αξίας των ως και πάντα τα έπιπλα και σκελετά του καταστήματος.

Κασμήρια δια κουστούμια αντρικά ως και γυναικείας ταγιέρ.
 Αδιάβροχα – έτοιμε ενδυμασία ανδρών και παιδών – υφασμένα δια παλτά ως και έτοιμα τοιαύτα.
 Απίστευτων! Η τιμή των παλτών και ενδυμασιών από εγγλέζικα κασμήρια είναι μονό τα ραπτικά, το ύφασμα δωρεάν.
 Φανέλες δια ρόμπες, δρχ. 650 εκάστου πήχης.
 Βελούδα δια φορέματα δρχ. 12,50 ο πήχης
 Τραπεζομάντηλα βελούδινα έκαστον δρχ. 300. Τραγιάσκες, παντελόνια, υλικά ραπτών, στρωματσόπανο, διάφορα σερζ μάλλινα όλα πάμφθηνα.
 Αναρίθμητα αλλά είδη και τιμές απίστευτης και ευθηνάς.
 Πώληση λιανική και χονδρική.
 Πρωτοφανής δια τη Χαλκίδα ευκαιρία
 Επωλήθητε και προλάβετε
 ΕΝΑΡΞΙΣ ΔΙΑΛΥΣΕΩΣ ΑΠΟ 26^Η Απρίλιου .
 (ευρ 25.4 1931, αρ φ 2776. Σελ 2)
¹¹⁵ Εμποροραπτικό Κατάστημα
 Πλουσιότατη συλλογή σπανιότατων ευρωπαϊκών και ελληνικών υφασμάτων όλων των ειδών της εποχής.
 Με την ποικιλία των χρωματισμών και με τη στερεότητα των υφασμάτων του καταστήματος αυτού ικανοποιείται και ο απαιτητικότερος ως προς την κομψότητα πελάτης από του εργάτου έως του μάλλον νεωτερίζοντες.
 Όλα τα γούστα δύναται επίσης να ικανοποιήσει ο προληφθείς εις το κατάστημα ράπτης ο Θεοφ. Ευσταθίου εκ του πεφωτισμένου εν Αθήναις εμποροραφείου Κανελλοπούλου.
 Εγγυάται δια την τελειότητα της εφαρμογής και δια την φιλόκαλου και δια την στερεότητα της εργασίας. Και όλα αυτά εις υπέρογκους τιμάς, αλλά εις συγκαταβατικούς και εκτός παντός συναγωνισμού. (Εύριπος 18.8.1907, αρ. φ 1976).
¹¹⁶ Κατάστημα ανδρικών ειδών και ειδών πολυτελείας ‘εξαντρίκ’ Μικρού Πασά (έναντι χρυσοχοείου Αφεντάκη).
 Παρελήφθησαν άπαντα τα ήδη χειμερινής σεζόν.
 Καπέλα Borsalono fu cazzaro e Cie.
 Τα εξαίρετα καστόρια Πιλ πουλ με δρχ. 290
 Μερινά Πουλοπούλου δρχ. 140
 Καστόρια γυναικεία, κοράσιων και παιδικά 12 δρχ.
 Καπέλα παιδικά υποκόμισσα εξαντρίκ, γραβάτες εις χιλίους χρωματισμούς και σχέδια φανέλα και εσώβρακα, Μάλλινα και φιλδένοα και πλούσια συλλογή Γιακάδων Λιντμπεργκ, Γαλότσεσ αγγλικές Hutcheinson, ανδρών γυναικών και παιδών εις όλα τα μεγέθη.
 Κάλτσες εις δυο χιλιάδες δωδεκάδες ανδρική και γυναικεία , γκέτες κούκοι εις όλα τα σχήματα.
 Αρώματα και εν γένει όλα τα είδη πολυτελείας.
 Εις τιμάς απίστευτος χαμηλάς.
 (ευρ Νοέμβριος 1929, αρ φ 2707 σελ 2)
¹¹⁷ Πραγματική ευκαιρία του πρώην εμποράφου Γ. Καπνίσση
 Εκποιούνται λόγω διαλύσεως όλα τα εμπορεύματα εις το ήμισυ της πραγματικής αξίας των ως και πάντα τα έπιπλα και σκελετά του καταστήματος.
 Κασμήρια δια κουστούμια αντρικά ως και γυναικείας ταγιέρ.
 Αδιάβροχα – έτοιμε ενδυμασία ανδρών και παιδών – υφασμένα δια παλτά ως και έτοιμα τοιαύτα.
 Απίστευτων! Η τιμή των παλτών και ενδυμασιών από εγγλέζικα κασμήρια είναι μονό τα ραπτικά, το ύφασμα δωρεάν.
 Φανέλες δια ρόμπες, δρχ. 650 εκάστου πήχης.
 Βελούδα δια φορέματα δρχ. 12,50 ο πήχης
 Τραπεζομάντηλα βελούδινα έκαστον δρχ. 300. Τραγιάσκες, παντελόνια, υλικά ραπτών, στρωματσόπανο, διάφορα σερζ μάλλινα όλα πάμφθηνα.
 Αναρίθμητα αλλά είδη και τιμές απίστευτης και ευθηνάς.
 Πώληση λιανική και χονδρική.
 Πρωτοφανής δια τη Χαλκίδα ευκαιρία
 Επωλήθητε και προλάβετε
 ΕΝΑΡΞΙΣ ΔΙΑΛΥΣΕΩΣ ΑΠΟ 26^Η Απρίλιου .
 (ευρ 25.4 1931, αρ φ 2776. Σελ 2)

Οι γυναίκες στη Χαλκίδα επεδίωκαν την κομψότητα στο ντύσιμο τους, αφού το παριζιάνικο γούστο¹¹⁸ ήταν προτεραιότητά τους, καθώς ήθελαν να ντύνονται με την τελευταία λέξη της μόδας. Οι Χαλκιδαίες έραβαν ταγιέρ γυναικεία, φορέματα¹¹⁹ και επανωφόρια.

Ιδιαίτερη προτίμηση έδειχναν να είχαν οι γυναίκες και στα κάπελα, αφού τα διαφημιστικά κείμενα της εποχής μας πληροφορούν με πλήθος διαφημίσεων όπως «Πλατύγυρες_καπελίνες ή μικρά μπονέ, όλα στολισμένα με φτερά, λουλούδια, κορδέλες, δαντέλες, μουσελίνες». Αυτό πρόσταζε η μόδα στην Ευρώπη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και φάνηκε ο αντίκτυπος και στον Ελληνικό χώρο.¹²⁰

¹¹⁸ Κυρίαί και δεσποινίδες Η κ. Ξένη Σώμου Αγγελάκη εργασθείσα επί 6 ετίαν εν Παρισίοις ως Premiere των οίκων Cyber Υψηλά έχει την τιμή ν' αναγγείλει

Εις ημάς τη μεταφορά και μόνιμη εγκατάσταση του εν Αθηνά εργοστάσιου της γυναικεία φορεμάτων ενταύθα και εν τη οικία αδελφών Λάμπρου (πρώην Μητρόπουλου) παρά τη εβδομαδιαία αγορά.

Ελπίζουσα εις την αμέριστον υποστήριξιν σας. Σας πληροφορεί ότι θα εύρητε εις το εργοστάσιον της τιμάς ασυναγώνιστους και πλούσια συλλογή παρισινών μοντέλων εναλλασσόμενων κατά μήνα.

Έναρξης εργασιών από της προεχούσης δευτέρας.

Μετά τιμής Ξένη

(22.7.1933 αρ φ 2890 σελ 2)

¹¹⁸ Εύριπος Σεπτέμβριος 1927, αρ φ 2627 σελ 3)

¹¹⁸ Κατάστημα ανδρικών ειδών και ειδών πολυτελείας 'εξαντρικ' Μικρού Πασά (έναντι χρυσοχοείου Αφεντακη).

Παρελήφθησαν άπαντα τα ήδη χειμερινής σεζόν.

Καπέλα Borsalono fu cazzaro e Cie.

Τα εξαίρετα καστόρια Πιλ πουλ με δρχ. 290

Μερινά Πουλοπούλου δρχ. 140

Καστόρια γυναικεία, κοράσιων και παιδικά 12 δρχ.

Καπέλα παιδικά υποκόμισσα εξαντρικ, γραβάτες εις χιλίους χρωματισμούς και σχέδια φανέλα και εσώβρακα, Μάλλινα και φιλδένοα και πλούσια συλλογή Γιακάδων Λιντμπέργκ, Γαλότσες αγγλικές Hutcheinson, ανδρών γυναικών και παιδών εις όλα τα μεγέθη.

Κάλτσες εις δυο χιλιάδες δωδεκάδες ανδρικά και γυναικεία, γκέτες κούκοι εις όλα τα σχήματα.

Αρώματα και εν γένει όλα τα είδη πολυτελείας.

Εις τιμάς απίστευτος χαμηλάς.

(ευρ Νοέμβριος 1929, αρ φ 2707 σελ 2)

¹¹⁸ Νέλλη Λαγάκου, Η ενδυμασία δια μέσου των αιώνων, εκδόσεις Δωδώνη Αθηνά Γιάννενα 1998, σελ 185-191.

¹¹⁹ Η Κα Ελισάβετ Πατιγούσκη, μοδίστρα εκ των εκλετοτέρων εν Αθήναις αφίκετο ενταύθα, ένθα θέλει διαμείνει προς εξάσκησην της τέχνης της, επι τη υποστήριξιν του γνωστού εν τη πόλιν μας Εμπορου κ. Ν. Φραγγιά, ου το κατάστημα διακρίνεται επι το πλουτισμό όλων των ειδών γυναικείων στολισμών του τελευταίου συρμού και φιλοκαλία, κατά συνέπεια ζητούνται μαθήτριαι γινώσκουσε και μη τη ραπτικήν με μισθόν. Αι επιθυμούσε ας σπεύσωσι να καταλάβωσι θέσιν. Εις το εργοστάσιο όπερ κατ' αυτός άρχεται των εργασιών του. Η διεύθυνσης εις τι κ. Ν. Φραγκίαν. (ευρ 20.6. 1883 αρ φ 923)

¹²⁰ Νέλλη Λαγάκου, Η ενδυμασία δια μέσου των αιώνων, εκδόσεις Δωδώνη Αθηνά Γιάννενα 1998, σελ 185-191.

Ο γυναικείος πληθυσμός της Χαλκίδας φαίνεται να ακολουθούσε την ευρωπαϊκή μόδα αφού το επάγγελμα του **πλοποιού** έχει αρχίσει από το 1887 να παρουσιάζει ιδιαίτερη άνθιση.

Διαφημίζονταν κυρίως μοδίστρες γυναικείων καπέλων, οι οποίες έφταναν από την Αθήνα για να ανοίξουν ένα δικό τους κατάστημα, ενώ υπήρχαν και αρκετές που εργάζονταν σε εμπορικά καταστήματα. Οι διαφημίσεις που αναφέρονταν σε γυναίκες πλοποιούς ήταν εικοσιτέσσερις και σε άνδρα μια. Το 1887 η Ευγενία Κοσσενάκη «*εκόμισεν συλλογή νεωτερισμού δια την καλοκαιρινήν εποχήν διάφορα γυναικεία καπέλα ψάθινα, άνθη, κορδέλες, δαντέλες και πτερά δια τους αξιότιμους κυρίας της πόλεως μας*»¹²¹, ενώ το 1904 η Μαρία Μόσχου «*είναι γνωστή εις τας πελάτιδάς της ως μοδίστρα γυναικείων πίων ανεκτίμητου τέχνης*»¹²²

Τα καπέλα τους ήταν κυρίως για γυναίκες αφού σε αυτές απευθύνονταν «*Δια τας κύριας και δεσποινίδας*», αλλά και τα υλικά που αναφέρονταν ήταν για τα γυναικεία καπέλα «*Ψάθαι, κορδέλαι, άνθη*»¹²³. Αυτό που παρείχαν ως εγγύηση ήταν η καλαισθησία, το Παρισινό γούστο και η στέρεα εφαρμογή. Πολλές από αυτές επισκεύαζαν καπέλα.

Το 1910 η μοδίστρα Σοφία Καρακάλου μιλούσε για «*Τα καπέλα τα οποία θα κάμουν εφέτος την καλλιτέραν εντύπωσιν. Εκείνα που θα έχουν τι καλύτερο γούστο. Εκείνα που θα δεικνύουν τέλεια τέχνη και τα καλλίτερα υλικά θα είναι απ' τα χέρια της κυρίας*»¹²⁴.

Τον Απρίλιο του 1911 Αγγελική Χρυσαΐτου ανέλαβε την επεξεργασία των καπέλων στο κατάστημα, η οποία είχε μάθει «*την τέχνη εις το μέγα Παρισίοις κατά-*

¹²¹ ευρ 30. 4. 1887, αρ φ 1551

¹²² Μαρία Μόσχου, μοδίστρα Γυναικείων πίων. Η δις Μαρία Μόσχου είναι γνωστή εις τας παλάτιδας της ως μοδίστρα γυναικείων πίων ανεκτίμητου τέχνης.

Φιγουρίνια νεότατα και υλικά άριστα, καστόρια πτερά βελούδα ταφτάδες, κορδέλες κ.λπ., προμηθευμένα πάντοτε εκ των καλλίτερων εργοστασίων, παρέχουν εκ των πρότερον τη βεβαιότητα ότι η δις Μόσχου δύναται να κατασκευάζει εν Χαλκίδα τα πλέον έμμορφα στέρεα κομψά και εύρυθμα κύπελλα ανταποκρινόμενα εις τα μάλλον ιδιοτροπότερα γούστα των κύριων και δεσποινίδων.

Το καλλιτέρων συστατικό της δεσποινίδος Μόσχου είναι ότι εργαστεί και ητο πρωταγωνίστρια επί πολλά έτη εις τα μάλλον πεφιμισμένα εν Αθήναις καταστήματα γυναικείων πίων. Τα κύπελλα σας λοιπόν Κυρία και Δεσποινίδες εις τη μοδίστρα δίδα Μαρία Μόσχου διασταύρωσης οδός Νεοφύτου.

(Εύριπος, 27.11.1904, αρ. φ 1874).

¹²³ Δια τας κύριας και δεσποινίδας

Υπό της καλλιτέχνιδος μοδίστρας γυναικείων πίων δος Μαρίας Μόσχου παρελήφθη πλουσιότατη συλλογή πίων δια τη θερινή εποχή. Παρελήφθησαν όλα τα αναμενόμενα εκλεκτά υλικά, με γούστο παρισινό, με εργασίων και κομψότητα αχόρταστων εις τους οφθαλμούς. Ψάθαι, κορδέλαι, άνθη, σχήματα όλα εις μεγάλη συλλογή. Καμιά βεβαίως δεν θα παραλείψει να επισπευτεί τοιαύτην έκθεση υλικών και πίων, της δος Μαρίας Μόσχου επί της διασταυρώσεως των Οδών Νεοφύτου και Διογένους. (Εύριπος 19.5.1905, αρ.φ 1890).

¹²⁴ (ευρ 6.10.1910, αρ φ 2112, σελ 3).

στημα BARATHON, και επί πολλά έτη διήυθυνεν εν Αθήναις το εργαστήριον της ονομαστής μοδίστρας κ. Φ. Κονσοκριερ»¹²⁵. Το χειμώνα του 1911 η μοδίστρα Αλεξάνδρα Ζαχαριουδάκη «υπόσχεται τον ωραιότερων συνδυασμών σχημάτων και χρωμάτων ούτως ώστε κάθε καπέλο της να είναι τελευταία λέξη της μόδας» αφού χρησιμοποιούσε «Νεότατα μοντέλα και πλούτο υλικών, εκ των καλλίτερων έχει επιδείξει η Παρισινή καλαισθησία».¹²⁶

Το 1914 η Αργυρούλα Βογιατζόγλου έκανε ιδιαίτερη αναφορά στη συλλογή της για παιδικά καπέλα¹²⁷ σε μια καινούργια στήλη της εφημερίδας που έφερε τον τίτλο «ΜΟΔΑ».

Η εφημερίδα «Εωσφόρος» το 1929 περιείχε μια έμμετρη διαφήμιση που μας έδειχνε ότι οι Χαλκιδαίες ίσως να έδειχναν μεγαλύτερη προτίμηση για τα καπέλα τους σε Αθηναϊκά καταστήματα και γι' αυτό πολλά από αυτά τα καταστήματα είχαν παραρτήματα και στη Χαλκίδα:

*« Η Κική και η Κατίνα
Δυο κοπέλες τρυφερές
Παναμά απ την Αθήνα πέρναν
Όλες της φορές
Μα εφέτος δεν τις μέλλει
Στην Αθήνα τι πωλούν
Γιατί εις την Καρατέλη
Την σπιρτόζαν καπελλούν
Βρίσκουν χίλια δυο μοντέλα*

¹²⁵ (ευρ 16.4. 1911, αρ φ 2137).

¹²⁶ Η μόδα των γυναικείων πύλων στου Δ. Μιχαηλίδου συνέχιζον τας εργασίας του ιδιαίτερου αυτού τμήματος κατασκευής γυναικείων πύλων ειδοποιεί την πολυπληθή πελατειών του, ότι δια την χειμερινή περίοδο αφίχθη και ανέλαβε την διεύθυνση των εργασιών η καλλιτέχνης εξ Αθηνών μοδίστρα κ. Αλεξάνδρα Ζαχαριουδάκη.

Νεότατα μοντέλα και πλούτος υλικών, εκ των καλλίτερων έχει επιδείξει η Παρισινή καλαισθησία κομίσθησαν και εξετεθησαν εν αφθονία εις το ιδιαίτερον του καταστήματος διαμέρισμα. Αι κυριαί και δεσποινίδες της Χαλκίδος προ πάσης παραγγελίας ας μη λησμονήσασα να τιμήσει δια μια επισκέψεως των την κ. Αλεξάνδρα Ζαχαριουδάκη, ήτις υπόσχεται τον ωραιότερων συνδυασμών σχημάτων και χρωμάτων ούτως ώστε κάθε καπέλο της να είναι τελευταίας λέξης της μόδας.

(ευρ 18.10.1911 αρ.φ 2166, σελ3)

¹²⁷ Η μόδα

Το κατάστημα γυναικείων πύλων της δεσποινίδος Αργυρούλας Βογιατζόγλου επί της οδού Αντωνίου παραπλεύρως του φαρμακείου κ. κ Τζώρτζη και Λυμπερίου, παρέλαβε τα αναμενόμενα νέα μοντέλα.

Η δις Αργυρούλα Βογιατζόγλου διαμείνασα επί πολύ εις Αθήνας κατόρθωσε να συγκεντρώσει την πλουσιότερα συλλογή όχι μονό εις νέα σχήματα αλλά και εις ψάθες συρμού και χίλια αλλά υλικά καπέλων.

Ιδιαίτερος θαυμαστή η συλλογή των παιδικών καπέλων τα οποία δίδει προς δρχ. 3 έκαστο.

Μη δώσετε καμιά παραγγελία πριν τη δίδα Βογιατζόγλου. (ευρ 30.4. 1914, αρ φ 2263. Σελ 3)

*Παναμάδων νουβωτέ
Που εδώ καμιά κοπέλα
Δεν τα φόρεσε ποτέ
Κάτω πλέον η Αθήνα !!
Όποια Χαλκίδαΐα θέλει
Ψάθες και καπέλα φίνα
Θα τα βρει στην Καρατέλη.»¹²⁸*

Μοδίστρες

Οι μοδίστρες στον τύπο της Χαλκίδας ενημερώνουν μέσα από τον τύπο για την εγκατάστασή τους στην πόλη. Από το 1883 έως και το 1933 εξι μοδίστρες παρουσιάζονται στον Εύριπο και στον Εωσφόρο. Ήταν άλλωστε που θα πραγματοποιούσαν την επιθυμία των γυναικών για την απόκτηση των ρούχων τους.

Η Ελισάβετ Πατιγούσκη είναι «*εκ των εκλεκτότερων εν Αθήναις*» όπου το 1833 φιλοξενεί από κατάστημα με γυναικεία είδη για να εξασκήσει το επάγγελμα της, επίσης καλεί και μαθήτριες για να συνεργαστούν μαζί της.¹²⁹

Το έτος 1907 «*καλλιτέχνης μοδίστρα γυναικείων φορεμάτων*», αναλαμβάνει την κατασκευή φορεμάτων με γούστο, λεπτότητα και απαιτήσεις του ευρωπαϊκού συρμού.

Ιδιαίτερη προτίμηση πάντως φαίνεται να δείχνουν οι Χαλκίδαίεσ στα Παρισινά φορέματα αφού η μοδίστρα Ελένη Καραλιώτου και η Ξένη Σώμου υπόσχονται¹³⁰ «κομψότατα κοστούμια που ζηλεύεται εις κάθε Παρισινό φιγουρίνι».

¹²⁸ Εωσφόρος 5.5.1929 αρ φ 31

¹²⁹ Η Κα Ελισάβετ Πατιγούσκη, μοδίστρα εκ των εκλεκτότερων εν Αθήναις, αφίκετο ενταύθα, ένθα θέλει διαμείνει προς εξάσκησης της τέχνης της, επι τη υποστήριξη του γνωστού εν τη πόλη μας Εμπόρου κ. Ν. Φραγκιά, ου το κατάστημα διακρίνεται επι το πλουτισμό όλων των ειδών γυναικείων στολισμών του τελευταίου συρμού και φιλοκαλία, κατά συνέπεια ζητούνται μαθήτριάι γινώσκουσε και μη τη ραπτικήν με μισθόν. Αι επιθυμούσε ας σπευσσωσι να καταλάβωσι θέσιν. Εις το εργοστάσιο όπερ κατ' αυτάς άρχεται των εργασιών του. Η διεύθυνσης εις τι κ. Ν. Φραγκιάν.
(ευρ 20.6. 1883 αρ φ 923)

¹³⁰ Κυρίαί και δεσποινίδες. Η κ. Ξένη Σώμου Αγγελάκη εργασθείσα επί 6 ετιαν εν Παρισίοις ως Premiere των οίκων Cyber Ynnana έχει την τιμή ν' αναγγείλει
Εις ημάς τη μεταφορά και μόνιμη εγκατάσταση του εν Αθηνά εργοστάσιου της γυναικεία φορεμάτων ενταύθα και εν τη οικία αδελφών Λάμπρου (πρώην Μητρόπουλου) παρά τη εβδομαδιαία αγορά.
Ελπίζουσα εις την αμέριστον υποστήριξή σας. Σας πληροφορεί ότι θα εύρητε εις το εργοστάσιον της τιμάς ασυναγώνιστους και πλούσια συλλογή παρισινών μοντέλων εναλλασσόμενων κατά μήνα.
Έναρξης εργασιών από της προεχούσης δευτέρας.
Μετά τιμής Ξένη
(22.7.1933 αρ φ 2890 σελ 2)

Εκτός από τα ενδύματα επί παραγγελία στα τοπικά εργαστήρια, διαφημιστικά κείμενα δείχνουν ότι το αγοραστικό κοινό, είχε αρχίσει να «μυείται ενδύματα», που αφορούν, άνδρες γυναίκες παιδιά «φορέματα κομμένα και ραμμένα απaráλλακτα τα παρισινά», «βελούδα φορέματα» «φανέλες», «καπέλα παιδικά», υποκάμισα *εξ αντρίκ*», «γραβάτες εις χίλιους χρωματισμούς»¹³¹. Από το 1930 και έπειτα τα καταστήματα νεοτερισμών πληθαίνουν την εισαγωγή έτοιμων ενδυμάτων.

Υποδηματοποιεία

Αρκετά ήταν τα διαφημιστικά κείμενα της εποχής που αναφέρονταν στους υποδηματοποιούς της πόλης. Το 1887 ο υποδηματοποιός Ηρακλής Κουβαράς, ενημέρωνε όχι μόνο την πελατεία του στην Χαλκίδα αλλά και αυτούς που έμεναν στην επαρχία ότι δεχόταν παραγγελίες για την κατασκευή υποδημάτων¹³².

Επίσης, ενημέρωναν για τις τιμές των προϊόντων τους με αναλυτική αναφορά σε αυτές, όπως έκανε ο γνωστότατος υποδηματοποιός Ν. Τσαβίδας. Εκτός από τα υποδήματα που κατασκεύαζε είχε και έτοιμα¹³³.

¹³¹ Κατάστημα ανδρικών ειδών και ειδών πολυτελείας 'εξαντρίκ' Μικρού Πασά (έναντι χρυσοχοείου Αφεντάκη).

Παρελήφθησαν άπαντα τα ήδη χειμερινής σεζόν.

Καπέλα Borsalono fu cazzaro e Cie.

Τα εξαίρετα καστόρια Πιλ πουλ με δρχ. 290

Μερινά Πουλοπούλου δρχ. 140

Καστόρια γυναικεία, κοράσιων και παιδικά 12 δρχ.

Καπέλα παιδικά υποκόμισσα εξαντρίκ, γραβάτες εις χίλιους χρωματισμούς και σχέδια φανέλα και εσώβρακα, Μάλλινα και πλούσια συλλογή Γιακάδων Λιντμπεργκ, Γαλότσεσ αγγλικές Hutcheinson, ανδρών γυναικών και παιδών εις όλα τα μεγέθη.

Κάλτσες εις δυο χιλιάδες δωδεκάδες ανδρικοί και γυναικείοι, γκέτες κούκοι εις όλα τα σχήματα.

Αρώματα και εν γένει όλα τα είδη πολυτελείας.

Εις τιμάς απίστευτος χαμηλάς.

(ευρ Νοέμβριος 1929, αρ φ 2707 σελ 2)

¹³² ΥΠΟΔΜΑΤΟΠΟΙΟΝ

ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΚΟΥΒΑΡΑ

ΕΝ ΧΑΛΚΙΔΙ

Επί της οδού Αβάντων πλησίον του τυπογραφείου της Παλίσροιας και πάρα τω ναό του Αγίου Νικολάου

Ειδοποιεί τους πολυπληθείς ενταύθα και εν ταις επαρχίαις πελάτας αυτού ότι εκόμισεν εσχάτως υλικά διάφορα αρίστης ποιότητας και αναδέχεται παραγγελίας χονδρικός και λιανικός εις λίαν συγκαταβατικές τιμάς.

Κατασκευάζει υποδήματα από ενός έτους μέχρι 100, ανδρών και γυναικών. Προσέτι εκόμισεν άπαντα τα είδη της υποδηματοποιίας, πωλεί εις λίαν συγκαταβατικές τιμάς μετρητοίς.

(ευρ 7.2.1887, αρ φ 1105)

¹³³ Υποδηματοποιείων

ΝΙΚ. ΤΣΑΒΙΔΑ

Πλατεία αγίου Νικολάου

Με το πέρασμα των χρόνων οι υποδηματοποιοί φαίνεται να εισήγαγαν φιγυρίνια ακόμη και από την Γαλλία και την Αμερική. Η κατασκευή των παπουτσιών γινόταν από δέρμα, αλλά και από άλλα υλικά «ήτοι σεβρόν μεταξωτά, χρωματιστά, λευκά και μαύρα, τελατίνια χρωματιστά, αδιάβροχα, λουστρίνια, και εν γένει όλα τα δέρματα εις πλούσιαν συλλογή δια την θερινή εποχή και δι' αμφοτέρα φύλα»¹³⁴.

Η κάθε εποχή έφερνε και τα δικά της υποδήματα και οι έμποροι ενημέρωναν σε κάθε περίπτωση τους πελάτες τους. Πολλές φορές αυτά φέρνουν και κάποια επωνυμία.¹³⁵

Η στερεότητα των υποδημάτων ήταν πάντοτε εγγυημένη και χάρη στα καλής ποιότητας υλικά, μπορούσαν να συναγωνιστούν και αυτά που ήταν έτοιμα.

Χρυσοχοεία

Ο κ. Νικόλ. Τσαβίδας υποδηματοποιός γνωστότατος και διακεκριμένος επι φιλοκαλία κατασκευάζει παντός είδους υποδήματα λίαν στέρα εις τιμάς ορισμένας και πολύ συγκαταβατικές ο παρά πόδας τιμοκατάλογος του υπόσχεται δε να ευχαριστήσει εντελώς τους πολυπληθείς πελάτας του.

Γυναικεία	Ανδρικά
Μπότες σεβρόν ή σαγρέ ξυλοτάκουνα δρχ. 18	Εκαστικά παραγγελίας δρχ 16
Εκαστικά οιασδήποτε 16	Με δυο σόλες 18
με δυο σόλες 18	Έτοιμα 15
Σκαρπίνια σαγρέ και σεβρόν ξυλοτάκουνα δρχ 14	Σκαρφόνια βιδέλα ή σαγρέ 13
Σκαρφόνια οιασδήποτε 14	Παίδων οιασδήποτε εις λίας συγκαταβατικές τιμάς
« και σκαρπίνια τακούνι πετσό δρχ 12	Μιτισσόλες 2,50

Έχει μεγάλη παρακαταθήκη έτοιμων υποδημάτων παντός είδους και όμοιων προ σ τα επι παραγγελία, οι βουλόμενοι έστωσα βέβαιοι ότι θέλουνσι εύρη υποδήματα της αρέσκειαν των.

Εις το ίδιον κατάστημα ευρίσκονται και πωλούνται καπνά εκλεκτά και διαφόρων ειδών.

Επίσης εις φιάλας Κονίαν ευρωπαϊκόν ποιότητος άριστης.

(ευρ 2.12, 1889, αρ φ 1244)

¹³⁴ Καλλιτεχνικόν υποδηματοποιείον

Ιωάννου Κ. Βασιλείου

(επι της οδού Αντωνίου κάτωθι οικίας Κων/νου Οικονόμου)

Όχι πλέον τα υποδήματα σας Χαλκιδείς εν τας Αθήνας.

Το υποδηματοποιείον Ιωάννου κ Βασιλείου αναπλήρωσε και την ελάχιστη έλλειψιν εις εν Χαλκίδι υποδηματοποιίας κόμισαν προ ολίγου τας νεότατης φόρμας ανδρικών και γυναικείων υποδημάτων, και δέρματος Γαλλικά και Αμερικανικά, ήτοι σεβρόν μεταξωτά , χρωματιστά λευκά και μαύρα, τελατίνια χρωματιστά, αδιάβροχα, λουστρίνια, και εν γένει όλα τα δέρματα εις πλούσιαν συλλογή δια την θερινή εποχή και δι' αμφοτέρα φύλα.

Μονό το υποδηματοποιείον Ι. Βασιλείου υπόσχεται στερεότητα δερμάτων κομψότητα απαράμιλλων, εργασίαν εγγυημένη και τιμάς συγκαταβατικότερη των άλλων καταστημάτων.

Λοιπόν όχι πλέον στας Αθήνας αλλά στου Βασιλείου.

(Εύριπος 7.3.1905, αρ.φ 1889).

¹³⁵ Στου Ανδριόλα

Τα καλοκαιρινά υποδήματα σας

Τα μεταξωτά σας, τα λιλά σας, τα μόλις σας, τα γοβάκια σας, τα φίφτι του σας, τα μποέ Βέρνη σας, τα καστόρια σας τα λουστρίνια σας, και άπαντα τα τελευταία σχήματα άρτι κομισθέντα εξ Ευρώπης

Φόρμες Ρουαγιαλ.

(ευρ 9.5.1911. αρ. φ 2140 σελ 4)

Από το γυναικείο καλλωπισμό δεν θα μπορούσαν να λείπουν και τα κοσμήματα, προτείνοντας να αγοραστούν και αυτά από την τοπική αγορά.

Στις σελίδες του «*Εύριπου*» διαφημιζόταν χρυσοχοείο, το οποίο υπάρχει ως και σήμερα στην Χαλκίδα. Ήταν «*Το μοναδικό, το ωραιότερον, κομψότερον και πλουσιότερον κατάστημα του είδους εν Χαλκίδι*», πωλούνταν «*καλλιτεχνικά αριστουργήματα*», ακόμη ρολόγια τσέπης, χρυσά και νικέλια από ελβετικά εργοστάσια. Ειδικοί τεχνίτες ασχολούνταν με τα εκκλησιαστικά σκεύη. Σε αυτό κείμενο ενημερωνόμαστε για όλα τα εμπορεύματα του καταστήματος¹³⁶.

Περιποίηση ενδυμάτων

Η περιποίηση των ενδυμάτων πέρασε από νωρίς στους επαγγελματίες. Από το 1880 ο Ιω. Ευγενίδης δήλωνε «*βαφεύς και εκαθαριστής παντός είδους φορεμάτων*», όπου χρησιμοποιούσε σύστημα ατμού για την αποκατάσταση των ενδυμάτων.¹³⁷

¹³⁶ Χρυσοχοείων

Της νεότατης καλλιτεχνίας ει Χαλκίδα

Γεώργιος Κεφαλός και Βασίλειος Αφεντάκης

Το μοναδικό, το ωραιότερον, κομψότερον και πλουσιότερον κατάστημα του είδους εν Χαλκίδα.

Τιμαί ασυναγώνιστοι δια τα καλλιτεχνικά αριστουργήματα του παρελήφθη εσχάτως απ' ευθείας εκ των καλλιτέρων ευρωπαϊκών εργοστασίων πρωτοφανής ποικιλία χρυσών κοσμημάτων , πολυτελών λίθων και αδαμάντων, ήτοι ενώτια, δακτυλίδια , βραχιόλια κλπ, κλπ, καθώς και αλλαγή κομψοτεχνημάτων δια γάμους δια σαλόνια δια δώρα, δι' ενθυμία.

Θαυμάσια ωρολόγια τσέπης χρυσά και νικέλια των πεφωτισμένων ελβετικών εργοστασίων, ανδρικά και γυναικεία διαφόρων συστημάτων και εγγυημένης στερεότητας και διαρκείας.

Διαρκεί παρακαταθήκη δια όλα τα γούστα και δι' όλα τα βαλάντια.

Εν τω αυτώ χρυσοχοείο κατασκευάζονται άπαντα τα είδη της τέχνης υπό δοκιμασμένων τεχνητών, ειδικά δεν εκκλησιαστικά αργυρά σκευή και επιχρυσώνονται ευαγγέλια δισκοπότρη , θυμιατήρια κλπ, κλπ.

Αγοράζονται

Διάφοροι πολύτιμοι λίθοι, μαργαριτάρια χρυσά και αργυρά αντικείμενα παλαιά νομίσματα , τουρκικά βυζαντινά και αρχαία ελληνικά κα δακτυλιδόλιθοι αρχαίοι .

Κανών του καταστήματος ειλικρίνεια και ευσυνειδησία.

(ευρ 12.3. 1911, αρ. φ 2131, σελ 3).

¹³⁷ Ειδοποίησης

Ο υποφαινόμενος βαφεύς και ακαθαριστής παντός είδους φορεμάτων.

Ειδοποιώ το κοινό της πόλεως ταύτης ότι καθαρίζω τας κηλίδας (λεκέδες) παντός είδους φορεμάτων, βάφω δια ατμού κατά ευρωπαϊκόν σύστημα ξεθωριασμένα φορέματα χωρίς να διακρίνονται τα παλιά από τα νέα, οίον παλτά Σουλτρώκα , παντελόνια, ράσα καλυμμαύχια , κυριών επανωφόρι, και πολλά άλλα είδη, μόνον τα μαύρα σκούρα βάφονται δια του ατμού απέξω, τα δε άσπρα εμβαπτόμενα μεταβάλλονται και εις άλλα χρώματα οίον καφέ κανελιά, πλόν κτλ, χρωματισμοί λίαν στερεοί και χωρίς να λερώνουν τα υποκάμισα .

Δέχομαι την πληρωμήν της εργασίας μου μετά προηγούμενη δοκιμασία αυτής.

Το εργαστήριό μου το μετάφερα πέρα τω ναώ του Αγίου Δημητρίου κάτωθιν οικίας Δ. Ανδρούτσου.

Ιω. Ευγενίδης.

(ευρ 7.7.1880 αρ φ 1270)

Το 1913 ο «άριστος τεχνίτης» Β. Βασιλείου είχε σιδηρωτήριο αλλά αναλάμβανε και την πλύση σε διάφορα εξαρτήματα των ενδυμασιών¹³⁸.

Συμπερασματικά

Μέσα από τα διαφημιστικά κείμενα που κυκλοφόρησαν στον «Εύριπο» και τον «Εωσφόρο», μαθαίνουμε για τις ενδυματολογικές επιλογές των κάτοικων της Χαλκίδας. Μιλάμε πάντοτε για το αστικό ένδυμα που είναι επηρεασμένο από τις τάσεις της μόδας που κυκλοφορεί στην Ευρώπη. Άλλωστε η περίοδος που μελετάμε είναι μεταβατική, από το 19^ο στον 20^ο αιώνα.

Τη χρονική αυτή στιγμή που η πρωτεύουσα του νομού δέχεται την ενδυματολογική αλλαγή, η υπόλοιπη περιφέρεια και ο αγροτικός πληθυσμός εμμένει στα παραδοσιακά του ενδύματα. Επομένως, οι επιρροές της Χαλκίδας προς την περιφέρεια της δεν υπάρχουν, αφού η στροφή θα ξεκινήσει μετά το 1940.

Η οικονομική εμπορική ζωή της πόλης επηρεάζεται από τη πρωτεύουσα, την Αθήνα, όπου η γεωγραφική της γειτνίαση και ο σιδηρόδρομος της επιτρέπει την ‘‘ανταλλαγή’’ τάσεων της μόδας.

Τα ίδια τα διαφημιστικά κείμενα ακόμη, προσφέρουν τη δυνατότητα να δούμε «την αμφίδρομη σχέση που διαμορφώνεται ανάμεσα σε αυτά και στους παραλήπτες τους που ίσως οι ίδιοι κοινωνικά και ψυχολογικά προετοιμασμένοι τα έχουν τελικά προκαλέσει, με προσδοκώμενο αντίκρισμα τη χαρά της ποθητής μέσω του ενδύματος

¹³⁸ Νέον σιδηροτήριον

Απολυθείς των τάξεων του στρατού ήνοιξεν σιδερωτήριο ο άριστος τεχνίτης κ. Βας. Βασιλείου εις το μεταξύ του εμπορικού καταστήματος παραπλεύρως του τυπογραφείου μας και έναντι του Ι. Ναού Αγίου Νικολάου. Εκτελεί καλλιτεχνικότητα πάσαν σιδερωτικήν εργασίαν.

Ασπρόρουχα μετά και άνευ κόλας, θερινάς στολάς, γυναικεία φορέματα, προσκέφαλα, κουρτίνες κ. λ. π

Επίσης αναλαμβάνει και πλήσιν κολάρων, μανικετιών, υποκαμίσων κ.λπ. τελειότατης τέχνης.

1913

Ενδιαφέρουσα ειδοποίησης

Μόνον το εν Χαλκίδι

Βαφείον και καθατιστήριον

ΙΑΚΩΒ. ΜΟΣΧΟΒΙΤΣ

Οδός Γ. Κονδύλη (έναντι χρωματοποιείου ν. Λάλου)

Λειτουργεί χωρίς ρεκλάμα, διότι η ρεκλάμα του είναι η επιμελημένη και η επιτηδειότης του γνωστού Βαφέως Παρίση Φιλαρέτου, ο οποίος έχει εργασθεί επι μια εξαετίαν εις το βαφείο Αθ. Καλαθέρη και εις άλλα ακόμη εργοστάσια του είδους του.

Η καλύτερα εργασία την οποία εκτελεί το βαφείον μιν είναι η μόνη εγγύηση μας, διότι γίνεται με γνήσια Γερμανικά χρώματα, ανεξίτηλα.

Αναλαμβάνομεν την επισκευήν παντός είδους ανδρικού καπέλου εις ασυναγώνιστους τιμάς.

(Εωσφ 23. 11 1935 261)

κοινωνικής διάκρισης, στοιχείου και γνωρίσματος εκ των ουκ άνευ των αξιών και των επιδιώξεων της τοπικής κοινωνίας.

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η Μουσειακή Παρουσία των Τοπικών Ενδυμασιών της Εύβοιας σήμερα

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Τα Λαογραφικά Μουσεία

Τα μουσεία έχουν στο επίκεντρο τους τα αντικείμενα. Το αντικείμενο που φιλοξενείται σε ένα μουσείο γίνεται αντιληπτό ως φορέας διαφορετικών πληροφοριών. Ο κόσμος υπάρχει και δημιουργείται από τη διαλεκτική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο υποκείμενο και στο αντικείμενο και επομένως είναι δυνατό να γίνει κατανοητός μονό μέσα από τη διαλεκτική σχέση και αλληλεπίδραση.

Στην έννοια του υλικού πολιτισμού περιλαμβάνονται κατά βάση πράγματα κινητά και αντιληπτά με την αφή και επομένως πράγματα που έχουν μια φυσική υλική ύπαρξη, η οποία αποτελεί βασικό συστατικό της ανθρώπινης, πολιτιστικής πρακτικής και αντίληψης. Τα αντικείμενα υπάρχουν επειδή κοινωνικές, πολιτιστικές και πολιτικές δυνάμεις τα ορίζουν ως αντικείμενα μέσα σε συστήματα σχέσεων με αλλά αντικείμενα.¹³⁹

Βασική πεποίθηση της μελέτη του υλικού πολιτισμού είναι ότι τα αντικείμενα έχουν μεγάλη σημασία για την κοινωνία και τον πολιτισμό και ότι η κοινωνική ανάλυση θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τα αντικείμενα στη θεωρητικοποίηση του πολιτισμού. Η μελέτη των αντικειμένων μας ενδιαφέρει, γιατί είναι ενεργά αναμεμειγμένα στην κοινωνική αναπαράσταση ή συμβολισμό και αναγνωρίζονται ως φορείς σημαντικών νοημάτων κοινωνικής δράσης.¹⁴⁰

Οι μουσειακές εκθέσεις είναι το κύριο μέσο παρουσίασης του παρελθόντος και συγκρότησης νοήματος μέσω των αντικειμένων με στόχο την ενημέρωση και την παιδεία του κοινού. Διαθέτει μια συμβολική αξία. Με άλλα λόγια μια συγκεκριμένη θέση στη δομή του κώδικα ανταλλαγής νοημάτων που διαμορφώνει κάθε κοινωνία αλλά και ενδεχομένως τροποποιεί κάθε μέλος της.¹⁴¹

Φυσικά, τα αντικείμενα εντάσσονται στην οικονομική διάσταση της κοινωνίας μας, είτε δια μέσου της χρηστικής τους αξία είτε της επιθυμίας κάποιων να αναγνωρίσουν την αισθητική ή συνδετική τους αξία. Μπορούμε μελετώντας τα αντικείμενα να αντιληφτούμε τα χαρακτηριστικά της παραγωγικότητας και της οικονομίας

¹³⁹ Αλεξάνδρα Μπουνιά, Η θεωρία του υλικού πολιτισμού και η διδασκαλία της στο πλαίσιο της μουσειολογίας, σελ 413-429.

¹⁴⁰ Το ίδιο.

¹⁴¹ Βλέπε σ. 12, σελ 418.

αλλά και να ανταλλάσσουμε πληροφορίες για τις σχέσεις εξουσίας και κοινωνικής οργάνωσης, ιδεολογίας και ιεραρχίας.¹⁴²

Μια άλλη τάση βασίζεται στην σημειολογία και στο δομισμό. Η τάση αυτή αναφέρεται στα συμβολικά νοήματα των αντικειμένων σε αντίθεση με το προηγούμενο που εντάσσεται μέσα στο πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας.

Τα λαογραφικά μουσεία εκφράζουν την πρόθεση των τοπικών κοινωνιών που καθρεφτίζονται σε αυτά να διεκδικήσουν το δικό τους μερίδιο στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό γίγνεσθαι.

Τα μουσεία τεκμηριώνουν την εξέλιξη της ζωής στο γεωγραφικό χώρο που καλύπτουν και συμβάλουν στο συνειδητό λόξεμα της συλλογικής μνήμης. Τα αντικείμενα που διασώζουν τα τοπικά λαογραφικά μουσεία έχουν τη διπλή υπόσταση του καλλιτεχνήματος και του τεκμηρίου απαιτώντας έτσι το διπλό τρόπο ανάγνωσης και παρουσίασης.¹⁴³

Με τη συλλογή και την έκθεσή τους τα λαογραφικά μουσεία δείχνουν τη σχέση μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, προβάλλοντας όχι μόνο την ανωτερότητα τους ή την απαξίωση του άλλου αλλά και την έννοια της διαφορετικότητας και της αλλαγής στην εξελικτική πορεία του πολιτιστικού γίγνεσθαι. Μιλάμε για τη διάσωση της τοπικής παράδοσης, χωρίς αναφορές στο ιστορικό κοινωνικό πλαίσιο.

Το μουσείο θεωρείται ένας χώρος απαλλαγμένος από προκαταλήψεις και στρεβλώσεις στον οποίο παράγεται επιστημονική αντικειμενική γνώση.

Τα λαογραφικά μουσεία δεν κάνουν συχνά επιτόπια έρευνα για να τεκμηριώσουν τις συλλογές τους. Βασίζονται κυρίως σε βιβλιογραφική έρευνα η οποία όμως πολλές φορές αφήνει κενά. Η μη πραγματοποίησή της οφείλεται στην έλλειψη προσωπικού και στις περιορισμένες χρηματοδοτήσεις.

Οι τρόποι με τους οποίους τα λαογραφικά μουσεία συγκροτούν τις συλλογές τους είναι:

1. Εντοπισμός αντικειμένων κατά τη διάρκεια επιτόπιας έρευνας.
2. Επιλογή αντικειμένων που προσκομίζουν ιδιώτες με σκοπό τη δωρεά, την παραχώρηση με όρους ή την πώληση στα μουσεία.
3. Αγορά από παλαιοπωλεία .

¹⁴² Ευρυδίκη Αντζουλάτου- Ρετζίλα. *Πολιτισμικά και λαογραφικά Σύμμεικτα*, Παπαζήση, Αθήνα 2005 σελ143-152, όπου και αναφορά στο Λαογραφικό μουσείο Χαλκίδας.

¹⁴³ Βλέπε σ 129.

Στη δεύτερη περίπτωση τα αντικείμενα συλλέγονται χωρίς να συνοδεύονται από πληροφορίες που είναι απαραίτητες ή με λανθασμένες πληροφορίες. Η επιτόπια έρευνα έχει σαν αποτέλεσμα την πληρέστερη τεκμηρίωση.¹⁴⁴

Το χαρακτηριστικό της μόνιμης έκθεση των μουσείων είναι οι κάτοικοι της περιοχής· δηλαδή οι δημιουργοί, οι φορείς των τοπικών πολιτισμικών κεφαλαίων ό-που χωρίς την ενεργό συμμετοχή τους είναι αδύνατες οι έρευνες από τους ειδικούς.

Η μόνιμη έκθεσης δημιουργεί επίσης το θετικό ψυχολογικό κλίμα που βοηθά σημαντικά στην υπέρβαση της γραφειοκρατίας. Η τοπική μόνιμη έκθεση γίνεται σε συνεργασία με το κοινό για το κοινό.¹⁴⁵

Οι ενδυμασίες στα λαογραφικά μουσεία της Εύβοιας παρουσιάζονται στις τρεις εκδοχές τους: καθημερινή, γιορτινή και νυφιάτικη.

Το Λαογραφικό Μουσείο της Αγίας Άννας.

Το Λαογραφικό Μουσείο της Αγίας Άννας στεγάζεται στο παλιό αρχοντικό του Ξενοφώντα Γεωργίου Στραφιώτη. Εκτίθενται αρκετά αντικείμενα της καθημερι-νής, αγροτικής ζωής των κατοίκων αλλά και των γύρω χωριών.

Η ενδυμασία που έχει πάρει και την ονομασία της από την ομώνυμη κωμόπο-λη, κατέχει μια σημαντική θέση στα εκθέματα του μουσείου. Δυο αίθουσες παρου-σιάζουν την παραδοσιακή ενδυμασία και τα εξαρτήματά της. Είναι όλες γνήσιες και προέρχονται όχι μόνο από δωρεές, αλλά και από τη συλλογή του Δημήτριου Σέττα.

Μέσα σε βιτρίνες βλέπουμε την αναστήλωση – είναι η αναπαράσταση ή η προβολή καλύτερα των ενδυμασιών φορεμένων από κούκλες. Αναπαρίστανται οι κα-θημερινές, οι γιορτινές και οι νυφιάτικες. Οι νυφιάτικες ενδυμασίες περιλαμβάνουν όλα τα εξαρτήματά τους. Έτσι η ενδυμασία αποτελείται από δυο πουκάμισα, το κα-ντέμι, την ποδιά με τη ζώστρα, τον κόκκινο γύρο, τη σάλα, τις κόκκινες κορδέλες στα μαλλιά. Όπως μας πληροφορεί η υπεύθυνη του μουσείου, τις κορδέλες τις φορούσε η νύφη μόνο στον πρώτο γάμο· σε περίπτωση που παντρευόταν για δεύτερη φορά δεν τις ξαναφορούσε.

Η αναπαράσταση της χειμωνιάτικης ενδυμασίας γίνεται με την παρουσία ενός μαύρου εξωτερικού επενδύτη, ο οποίος χρησίμευε για την προστασία από το κρύο.

¹⁴⁴ Πένυ Θεολόγη –Γκούτη, «Η τεκμηρίωση των λαογραφικών και εθνογραφικών συλλογών», Εθνο-γραφικά τόμος 12-13, Πελοποννησιακό λαογραφικό Ίδρυμα 2003, σελ 136.

¹⁴⁵ Στέλιος Παπαδόπουλος, *Ανθρωπολογικά μουσειολογικά, μικρά μελετήματα*, πολιτισμικό Ίδρυμα ομί-λου Πειραιώς 2003, σελ 97.

Τους τοίχους του μουσείου στολίζουν φωτογραφίες, επί το πλείστον γυναικών, με τις ενδυμασίες τους σε διαφορές εκδηλώσεις της καθημερινότητας τους. Πολλές από αυτές χρονολογούνται στα μέσα του 18^{ου} αιώνα.

Κονάκι των Σαρακατσάνων στο Μαντούδι.

Στο Κονάκι των Σαρακατσάνων στο Μαντούδι, παρουσιάζεται η παραδοσιακή καθημερινή γυναικεία και αντρική ενδυμασία. Έτσι βλέπουμε τη γυναίκα να φορά την *παναούλα* (ποδιά) της Σαρακατσάνας, που ήταν μαύρη με τρεις οριζόντιες άσπρες γραμμές, το *γιλέκο* με τα φαρδιά μανίκια, τα *πισλιά*, τις *κάλτσες* και τα *τσαρούχια*. Φορά ακόμη κοσμήματα, κλειδωτάρια και φλουριά που δεν είναι σαρακατσάνικα αλλά της τοπικής ενδυμασίας με το σιγκούνι, όπως ακόμη και το μαντήλι. Επίσης, στον ώμο της κρατά ένα *ταγάρι*.

Στον χώρο του κονακιού εκτίθενται επίσης γιλέκα, φούστες, ταγάρια και τα φλάμπουρα. Τα περισσότερα ενδύματα είναι γνήσια και έχουν δωρισθεί στο σύλλογο.

Το Λαογραφικό Μουσείο Λίμνης.

Το Λαογραφικό μουσείο της Λίμνης στεγάζεται σε ένα παλιό αρχοντικό, της οικογενείας Φλώκου.¹⁴⁶ Μια αίθουσα του Μουσείου είναι αφιερωμένη στο Λαμιώτικο σπίτι.

Στην αίθουσα αυτή βλέπουμε τη γυναικεία ενδυμασία της Λίμνης, την καθημερινή, την πένθιμη, τη νυφιάτικη και τη γιορτινή. Επίσης, εκτίθεται και η αντρική ναυτική ενδυμασία με τη βράκα.

Η γυναικεία παραδοσιακή ενδυμασία της Λίμνης, αναπαρίσταται με ένα πολύπτυχο φουστάνι με μαύρο μανίκι και κόρφο σε τρία χρώματα, κόκκινο, πράσινο χρυσαφί και φοριόταν μαζί με το πουκάμισο. Στην μέση φορά μεταξωτό ζωνάρι με κρόσσια, όπου το χρώμα ερχόταν σε αντίθεση με αυτό του φουστανιού, (κόκκινο για το πράσινο φουστάνι, πράσινο για το κόκκινο και μοβ για το χρυσαφί, το οποίο διπλώνεται μερικές φορές και τοποθετείτε με τη μύτη προς τα πίσω.

Η καθημερινή ενδυμασία ήταν αυτή που φορούσαν στις δουλειές του σπιτιού. Ήταν μια απλή ρόμπα με μερικά κουμπιά.

¹⁴⁶Το αρχοντικό των Φωκίων κτίστηκε περί το 1880. Στις τέσσερις αίθουσες του μουσείου εκτίθενται αρχαιολογικά ευρήματα από τους προϊστορικούς και βυζαντινούς χρόνους. ,

Σε όλη αίθουσα βλέπουμε την γιορτινή ενδυμασία της Αγίας Άννας με την μεγαλόσχημα κεντημένη ποδιά καθώς και αλλά δυο κεντημένα πουκάμισα.

Στους τοίχους είναι κρεμασμένα αρκετά εξαρτήματα των ενδυμασιών, όπως το *μπουκότο* της Λιμνιώτισσας, ποδιές και σιγκούνια από την γύρω περιοχή.

Οι ενδυμασίες που βρίσκονται στο μουσείο και αντιπροσωπεύουν την Λιμνιώτικη ενδυμασία είναι αντίγραφα, ενώ η ενδυμασία με το σιγκούνι είναι γνήσια και πρόκειται για δωρεά.

Το Λαογραφικό Μουσείο της Χαλκίδας

Το λαογραφικό μουσείο Χαλκίδας στεγάζεται στα τείχη του ενετικού κάστρου. Στην κυρία αίθουσα του μουσείου εκτίθενται παραδοσιακές ενδυμασίες από την Εύβοια.

Η ενδυμασία της Αγίας Άννας

Αναπαρίσταται η ενδυμασία πριν από το γάμο (η λεγόμενη *σαγιάδι*), η καθημερινή και η γιορτινή-νυφιάτικη.

Η ενδυμασία *σαγιάδι* παριστάνεται με ένα πουκάμισο που περιλαμβάνει ένα μικρό κέντημα στο κάτω μέρος του. Ακόμη, περιέχει σιγκούνι χωρίς κέντημα, με στενά μανίκια και τραχηλιά. Φέρει μαντίλι σε λαδί χρώμα, σταμπωτό, ποδιά χρώματος ροζ με δαντέλα και κεντημένη ζώστρα με κλάρες λουλουδιών.

Στη νυφιάτικη ενδυμασία το πουκάμισο έχει ένα μεγάλο κέντημα στον ποδόγυρο και το σιγκούνι είναι κεντημένο. Η ποδιά είναι από φέλπα, κεντημένη με λουλούδια και πουλιά. Επίσης, έχει και ένα κίτρινο περίγραμμα και δαντέλα. Στο κεφάλι φοράει τον κόκκινο γύρο με το λευκό μαντήλι.

Στη γιορτινή της ενδυμασία, η παντρεμένη φοράει πουκάμισο με ποδόγυρο μεσαίου μεγέθους. Η ποδιά ήταν πράσινη από τσόχα και το μαντίλι άσπρου χρώματος. Η ζώστρα ήταν από τσόχα, καφέ χρώματος με μοβ λουλούδι.

Ωστόσο, οι βιτρίνες εφάπτονται στον τοίχο με αποτέλεσμα η πίσω πλευρά των ενδυμάτων να μην είναι ορατή στον επισκέπτη.

Η ενδυμασία της Κύμης

Η καθημερινή ενδυμασία της Κύμης δεν παρουσίαζε διαφορές με τη γιορτινή. Φοράει το *καμιζόλι*, το φουστάνι με τις πιέτες και το κου-

μιώτικο μαντήλι. Η διάφορα στην καθημερινή με την γιορτινή ενδυμασία έγκειτο στην ποιότητα και στο είδος του φορέματος καθώς και στον κεφαλόδεσμο. Στη προθήκη πάντως του μουσείου οι ενδυμασίες φαίνονται όμοιες.

Η ενδυμασία της κεντρικής Ευβοίας

Στην ενδυμασία από τους Καθενούς, βλέπουμε πουκάμισο κεντημένο στον ποδόγυρο, με μανίκια κεντημένα στο χέρι. Ο εξωτερικός επενδύτης είναι ένα σιγκούνι κεντημένο με μαύρη κλωστή και ακουμπά στο γοφούς. Η ποδιά είναι υφαντή και πολύχρωμη.¹⁴⁷

Στην ενδυμασία της Στενής, το πουκάμισο είναι κεντημένο στον ποδόγυρο και μακρυμάνικο. Η ζακέτα είναι υφαντή με σχέδιο και κοντή. Το σιγκούνι είναι κεντημένο με μαύρα βελούδα σχέδια και η ποδιά είναι τετράγωνη με κρόσια.

Η ενδυμασία από τα Ψαχνά, είναι γιορτινή. Το πουκάμισο είναι κεντημένο στο ποδόγυρο. Το ζιπούνι με τα φαρδιά μανίκια έχει το ίδιο σχέδιο και ύφασμα με την ποδιά. Είναι διακοσμημένα με χρυσές πούλιες και τρέσες. Τα διακοσμητικά θέματα είναι εμπνευσμένα από το φυτικό και ζωικό κόσμο.

Σε αυτά τα μουσεία συναντήσαμε οχτώ ενδυμασίες Αγιαννιώτικες, τέσσερις Λιμνιώτικες, δυο Κουμιώτικες, πέντε της κεντρικής Ευβοίας και μια αναπαράσταση σαρακατσάνικης ενδυμασίας.

Τα εκθέματα των τοπικών λαογραφικών μουσείων αφορούν κυρίως την τοπική τους ιστορία, αφού τα αντικείμενα που συλλέγονται είναι της έγγειας περιοχής διοικητικής και γεωγραφικής,

Μια προσπάθεια για την συνολική εμφάνιση των ενδυμασιών της Εύβοιας γίνεται από το λαογραφικό μουσείο Χαλκίδας. Παρόλα αυτά όμως και το συγκεκριμένο μουσείο λείπει η ενδυμασία της Αιδηψού, η οποία δεν βρίσκεται σε κανένα μουσείο.

Τα εκθέματα των μουσείων προέρχονται από δωρεές πολιτών. Η τεκμηρίωση των εκθεμάτων που να αφορά την χρονολογία κατασκευής τους ή την εποχή που χρησιμοποιήθηκαν, δεν υπάρχει. Το μόνο που αναφέρεται είναι το όνομα του δωρητή και η περιοχή της προέλευσης τους.

Το στήσιμο των ενδυμασιών δεν είναι άρτιο αφού τις περισσότερες φορές έχουν σωθεί αποσπασματικά τμήματα και γίνετε προσπάθεια «αναστήλωσης» από

¹⁴⁷ Ο εξωτερικός επενδύτης από τους Καθενούς ονομάζεται *σουρκάδα* και στην εσωτερική του πλευρά φέρει φλόκια.0

ξέχωρα εξαρτήματα. Ακόμη, οι άνθρωποι που συμμετέχουν στην παρουσίαση των ενδυμασιών δεν είναι γνώστες του αντικείμενου, με αποτέλεσμα αρκετές φορές να προκύπτει λανθασμένο αποτέλεσμα και εμφανές για κάποιον που γνωρίζει.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η θεώρηση του παραδοσιακού ενδύματος της Εύβοιας ιδωμένη από πλευράς κοινωνικής και λαμβάνοντας συγχρόνως υπόψη τις ιστορικές και οικονομικές συγκυρίες που συντέλεσαν σε μια πολυμορφία των ενδυμασιών σε έναν φαινομενικά ενιαίο γεωγραφικό χώρο. Οι εκάστοτε ιστορικές συνθήκες διαμόρφωσαν τα δικά τους χαρακτηριστικά με αποτέλεσμα να δημιουργήσουν, να διαμορφώσουν αλλά και να αντικατοπτρίσουν όλα αυτά στο ένδυμα τους. Έτσι παρουσιάζονται για πρώτη φορά όλες οι ενδυμασίες του νησιού.

Θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για ένα ενδυματολογικό μωσαϊκό στο νησί, αφού όπως είδαμε εκτός από τους ντόπιους οι οποίοι φορούσαν την ενδυμασία με το σιγκούνι, στο νησί εμφανίζονται και άλλες ομάδες όπως οι Σαρακατσάνοι, οι νησιώτες και οι προσφυγές, έχοντας μαζί τους τα δικά τους πολιτισμικά χαρακτηριστικά και κυρίως το ένδυμά τους.

Σε ένα αρχικό πλαίσιο υπήρχε η εικασία ότι στις παραθαλάσσιες περιοχές οι κάτοικοι και η ενασχόληση αυτών με ναυτικά ή θαλάσσια επαγγέλματα, θα ντύνοταν με τον τύπο της νησιώτικης ενδυμασίας (φουστάνι για τις γυναίκες βράκα για τους άνδρες). Στη διάρκεια όμως της έρευνας η εικασία αυτή αμφισβητήθηκε.

Στα παράλια χωριά της β. Εύβοιας, όπως ήταν οι Ροβιές, η Αιδηψός, με τα δικά της διακριτά χαρακτηριστικά, καθώς και τα Βασιλικά της Αγίας Άννας, οι κάτοικοι φορούσαν την ενδυμασία με το σιγκούνι. Σε αυτό συνέβαλε η ενασχόληση τους με τα κτηνοτροφικό επάγγελμα και γεωργικά επαγγέλματα, καθώς εκεί υπήρχαν μεγάλες εκτάσεις ελαιώνων και καλλιεργήσιμης γης.

Ο τύπος της νησιώτικης ενδυμασίας φορέθηκε στη Λίμνη και στην Κύμη. Δυο πόλεις που δεν έχουν καμία σχέση μεταξύ τους· όμως τα ναυτικά επαγγέλματα και η ενασχόληση με τη θάλασσα τους έδωσε τη δυνατότητα να επηρεαστούν και να υιοθετήσουν, κυρίως οι γυναίκες, το φουστάνι.

Η κεντρική ορεινή Εύβοια φορά και αυτή την ενδυμασία με το σιγκούνι, με το κόκκινο κέντημα, τα φλόκια στο εσωτερικό του σιγκουνιού εξαιτίας του βαρύ χειμώνα και το κόκκινο νυφιάτικο σταμπωτό μαντίλι. Από τις αρχές όμως του 19^{ου} αιώνα, τα χωριά της κεντρικής Εύβοιας, Στενή, Καθενοί, Ψαχνά αρχίζουν να χάνουν την παραδοσιακότητά τους, και αυτό εξαιτίας της ανάπτυξης των επαφών τους με την Χαλκίδα, (είναι άλλωστε τα χωριά αυτά πολύ κοντά στην πρωτεύουσα του νομού). Κατά

τη διάρκεια της έρευνας, φουστάνια ραμμένα με διάφορα υφάσματα, παρουσιάστηκαν σαν παραδοσιακή ενδυμασία που συνήθως συνοδευόταν με μια ποδιά. Δεν ήταν δηλαδή πουκάμισο βαμβακερό κεντημένο στον ποδόγυρο και στα μανίκια όπως τα παραδοσιακά, ήταν βιομηχανοποιημένα υφάσματα, που έφταναν από την πρωτεύουσα του νησιού, τη Χαλκίδα, στην επαρχία ραμμένα όμως στον τύπο του παραδοσιακού ενδύματος.

Στην Εύβοια όμως φτάνουν και οι Σαρακατσάνοι για τους οποίους στην εργασία αυτή γίνεται εκτενής αναφορά για την εγκατάστασή τους στο νησί και για το ένδυμά τους. Λίγοι μιλούν και ακόμη λιγότεροι γνωρίζουν για την παρουσία και για την εγκατάστασή τους στο νησί. Οι Σαρακατσάνοι όμως δεν άργησαν να αφομοιωθούν από τους ντόπιους και να χάσουν τη δική τους ταυτότητα στο πέρασμα των χρόνων.

Η παραδοσιακότητα με τη μορφή που τη χρησιμοποιούμε εμείς σήμερα δεν υπήρχε στην πρωτεύουσα του νησιού, τη Χαλκίδα. Ήδη από το 1830 οι εφημερίδες ανακοίνωναν τη δημιουργία καταστημάτων με ευρωπαϊκά ενδύματα και οι Χαλκιδαίες ντύνονταν «σαν μικρές παριζιάνες». Η Χαλκίδα άργησε να επηρεάσει την περιφέρειά της εξαιτίας των ανύπαρκτων δρόμων και συγκοινωνιών.

Σήμερα η παραδοσιακή ενδυμασία βρίσκεται στα κατά τόπους λαογραφικά μουσεία του νομού, στην προσπάθεια ανάδειξης μιας τοπικής ταυτότητας. Πολυμορφία δεν συναντάται σε κανένα μουσείο έκτος από κάποια δείγματα στο λαογραφικό μουσείο Χαλκίδας. Η Σαρακατσάνικη ενδυμασία βρίσκεται μόνο στο κονάκι των Σαρακατσάνων ενώ δεν υπάρχει καμία ενδυμασία από την περιοχή της Αιδηψού.

Ολοκληρώνοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι το μωσαϊκό το οποίο διαμορφώνεται στην Εύβοια τους προηγούμενους αιώνες ήταν αποτέλεσμα (της επίδρασης) πολλών παραγόντων. Πρώτα απ' όλα η μεγάλη έκταση του νησιού, καθώς και η έλλειψη επικοινωνίας των κατοίκων. Ακόμη τα ιστορικά, οικονομικά και κοινωνικά γεγονότα, η εγκατάσταση διαφορετικών ομάδων, το επάγγελμα και οι κλιματολογικές συνθήκες μας έδωσαν τους διαφορετικούς τύπους των ενδυμασιών τους.

Οι άνθρωποι που κατοίκησαν σε όλη την περιοχή της Εύβοιας δημιούργησαν ξεχωριστά έργα λαϊκής τέχνης με τοπικές διαφορές και δικοσμητικές αντιλήψεις. Η ανάπτυξη της χειροτεχνίας σε κάθε χωριό εξαρτήθηκε όχι μόνο από τα διαθέσιμα υλικά αλλά και από τους ιστορικοκοινωνικούς παράγοντες.

Εξηγείται λοιπόν, το πώς στο ίδιο, μεγάλο νησί της Εύβοιας είχαμε πολλούς τύπους ενδυμασιών που διέφεραν βασικά αναμεταξύ τους. Η ενδυμασίες της

επαρχίας Ιστιαίας, η λεγόμενη της Αιδηψού έμοιαζε με την ενδυμασία της Αγίας Άννας, γιατί ο πληθυσμός και των δυο πληθυσμός και των δυο περιοχών ασχολούταν με την κτηνοτροφία. Και οι δυο αυτές ενδυμασίες διέφεραν απ' την ενδυμασία της Στενής και των γύρω χωριών της, που ο πληθυσμός τους ήταν καθαρά γεωργικός. Ανάγονται όμως και οι τρεις στις ενδυμασίες με το σιγκούνι. Επίσης, δεν είχαν καμιά απολύτως ομοιότητα με την ενδυμασία της Κύμης, που αποδείκνυε πληθυσμό βιοτεχνικό, εμπορικό και ναυτιλιακό και έμοιαζε περισσότερο με την καθημερινή ενδυμασία της Σκύρου.

Η παραδοσιακή ενδυμασία εγκαταλείπετε περίπου στα 1950. Οι μετακινήσεις των πληθυσμών έχουν ολοκληρωθεί, οι οποίοι και έχουν εγκατασταθεί σε όλο το μήκος του νησιού. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες δίνουν τα δικά τους πολιτισμικά στοιχεία και επηρεάζουν ως ένα σημείο τους ντόπιους τόσο στην ανάπτυξη τις γεωργίας όσο και στην εγκατάλειψη του παραδοσιακού ενδύματος στη Β. Εύβοια. Οι ντόπιοι άλλωστε εργάζονταν πλέον στα κτήματα των προσφύγων.

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

απισλιά, εξωτερικός κοντός υπενδύτης των σαρακατσάνων.

απσάλι κόκκινη ταινία του λαιμού στη νύφη, ή και καπτσάλι υποσαγόνια βελουδένια λουρίδα κεντημένη.

αρματωσιά σύνολο κοσμημάτων.

βαθράκι, τετράγωνο κομμάτι ύφασμα. Λίμνη.

ζγατζούδια. Ήταν μικρά κλειδωτάρια

γερανιό, μπλε σκούρο βαθύ

γιαλαμπί, ύφασμα που κάνει νερά

γιορντάνι, κόσμημα του λαιμού

γουνέλα, γυναικείο και ανδρικό ένδυμα για το χειμώνα, Κόμη

γουφάρια λοξά φύλλα ύφασμα, ράβονταν κάτω από τα μασχαλίδια, στα γουφιά της σεγκούνας. Αιδηψός.

γύρος είναι η βάση του κεφαλόδεσμου, μπουχασί κόκκινο ραμμένο σ σωλήνας και γεμισμένο με πανιά –Αγιάννα

ζαβόνι, πλατιά κορδέλα για το στολισμό του νυφικού κεφαλόδεσμου. Αγιάννα

θυληκωτάρι μεγάλη πόρπη που κλείνει τη σεγκούνα, ή και το κλειδωτάρι με τα σταυρουδάκια Αγιάννα.

καντέμι μεγάλο κρεμεζί ζωνάρι με ενυφασμένο φυτικό διάκοσμο και πολύ μακριά κρόσσια.

καρφοβελόνα δυο ασημένιες ή φλωροκαπνισμένες πόρπες ενωμένες με αλυσιδάκια στολίζουν τη μπόλια ή αλυσιδάκια στολίζουν τη μπόλια ή αλυσίδα και του κεφαλιού.

κουντούρες, υποδήματα, δερμάτινες παντόφλες με πολύ χαμηλό τακούνι σε καφέ ή μαύρο χρώμα ανάλογα την ηλικία, λίμνη

κόρφος, άνοιγμα στο μπούστο.

κρούσσα, η μπιμπίλα στο μαντήλι της Κύμης.

λαγκιόλια, τριγωνικά κομμάτια υφάσματος που κολλούσαν στα μανίκια του πουκάμισου. Λίμνη

λογάδια πολύχρωμα μετάξια για κέντημα

μαγιάκια ή Μάης σχέδιο κεντήματος για τα μεγάλα γιορτινά πουκάμισα

μαγνάδι άσπρο τετράγωνο για τον καθημερινό κεφαλόδεσμο

μακρομάνικο (ζιπούνι) έχει μακριά στενά μανίκια

μαντηλιάσματα οι διάφοροι τρόποι που έδεναν το μαντήλι ανάλογα με την ηλικία κι την περίσταση τα μαντήλια στο κεφάλι

μαρτζέλια μικρά φλουριά ραμμένα πάνω στη διπλωμένη σαν ταινία σκέπη.

Μασαλάς,

μεντενές, γυναικείο και αντρικό ανοιχτό ζακέτο με μανίκια, Κύμη

Μπερσάνια αλυσιδάκια με φλουριά συνθέτουν το νυφικό κόσμημα του κεφαλόδεσμου.

μπουζνέρα, κρυφή τσέπη.

μπόλια μακρύ αραχνοῦφαντο άσπρο μεταξωτό σκέπασμα του κεφαλιού.

μπουινάρια, τα φαρδιά μπατζάκια της βράκας που φορούσαν για εσώρουχο. Λίμνη.

μπουκότο, ονομασία της ενδυμασίας της Λίμνης που την πήρε από το μικρό κοντό ζακέτο.

μπουχασί κόκκινο χοντρό βαμβακερό πανί αγοραστό.

μποχτσάς ή μποξάς, μάλλινο ύφασμα αγορασμένο στην Αθήνα, μάλλινο μαλακό ύφασμα του εμπορίου με λουλουδάτη μπορντούρα και κρόσσια.

ντ' βακ', ο νυφικός κεφαλόδεσμος της Λίμνης.

ξεμπούλωμα γίνεται όταν η πεθερά βγάζει το μπούλωμα από το πρόσωπο της νύφης.

ξόμπλι, διακοσμητικό σχέδιο

Ξομπλιστή, μετρητό κέντημα, σταυροβελονιά.

Πανωβράκι, ολόμαλλο άσπρο βρακί από σοκόφι που φορούν οι τσοπάνοι όταν αρμέγουν.

Πιστρόφια η επιστροφή της νύφης στο πατρικό της σπίτι, οχτώ ημέρες μετά το γάμο. Ή τσαρούχια με τα λουριά και τη μύτη

Ποδεμή ή ποδετά γουρουνοτσάρουχα Αγιάννα, κάλτσες και παπούτσια Κύμη.

Ποδολουρίδα στενή νυφική ζώνη σφίγγει το σεγκούνι στη μέση

Πουκάμισο το αναπόσπαστο κομμάτι κάθε ενδυμασίας καλύπτει ολόκληρο το σώμα και φτάνει έως τους αστραγάλους. Ο ποδόγυρος του καλού ή νυφιάτικου πουκαμίσου συνοδεύετε από κέντημα. Το συναντάμε με φαρδιά ή στενά με μανίκια.

Πόλκα γυναικεία μπλούζα.

Σιγκούννα εξωτερικός μάλλινος υπενδύτη και είναι χαρακτηρι-

σμός για τη γυναίκα που φορά τη φορεσιά του τόπου της Αγιάννα.

σκέπη, ένα τετράγωνο καφετί μαντήλι. Λίμνη.

Σκουτιά, τα ρούχα γενικά.

Τσοπλεκάνι, κορδόνι πλεκτό στη φουρκέτα. Λίμνη

Τριχάκι μεταξωτό διαφανές πέπλο σαν τρίχινο, για το μπούλωμα της νύφης.

Τσεχένια, επίσημα ρούχα αρχόντων.

Τσουκνοπάνι υφασμένο με τσουκνίτικα μαλλιά για την ραφή της σεγκούννας

Τσούχλος, η βάση του κεφαλόδεσμου που τοποθετείται η μπόλια στην κουμιάτικη νυφική φορεσιά.

Φέλπα μπαμπακερό πανί, βαμβακερό βελούδο για την ποδιά.

Φλόκος, τα μαλλιά του καπότου.

Φτας, εξωτερικό κάλυμμα του κεφαλιού της νύφης. Κύμη

Χασέξ, βαμβακερό ύφασμα του εμπορίου

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ των εν Αθήναις Σαρακατσαναίων Ηπείρου (επιμ.), *Η Σαρακατσάνα. Εικόνα και λόγος. Ανθολόγιο Κειμένων και Φωτογραφικό Λεύκωμα*, χορηγία Υπουργείου Εσωτερικών και Γενικής Γραμματείας Ισότητας, Αθήνα, χ.χ.
- ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ Αλ. Μηνάς, *Έντυπα μέσα επικοινωνίας και Λαϊκός Πολιτισμός*, εκδ. Καρδαμίτσα Αθήνα 2011.
- ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΡΕΤΣΙΛΑ Ευρυδίκη, *Πολιτιστικά και Μουσειολογικά σύμμεικτα*, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005.
- ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΡΕΤΣΙΛΑ Ευρυδίκη, *Παράμετροι διαχείρισης μουσείων και συλλογών στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, Μουσεία '05 Επιστημονικές Συναντήσεις*, εκδ. Εντευκτήριο, Θεσσαλονίκη 2008
- ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΔΙΑΚΟΥΜΗ Φεβρωνία, *Η Αρτάκη στο πέρασμα των αιώνων*, εκδ. Στρατηγέας Δαμιανού, Χαλκίδα 1993.
- ΑΦΕΝΤΡΑΣ Γεώργιος, «Λαογραφικά της Εύβοιας», *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών*, 9 (1962), σ. 213-243.
- ΑΦΕΝΤΡΑΣ Γεώργιος, «Λαογραφικά της Ευβοίας», *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών*, 10 (1963), σ. 223-265.
- ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ Μ.Γ., *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1994.
- ΒΕΤΤΑΣ Κωστής, *Μαντούδι, το χρονικό ενός τόπου*, έκδ. Δανιά.
- ΒΡΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Α. Επαμεινώνδας, *Ιστορία της Εύβοιας*, εκδ. Πελασγός, Αθήνα 2000.
- ΒΡΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Α. Επαμεινώνδας, «Η Ευρωπαϊκή διπλωματία στο θέμα της απελευθέρωσης της Εύβοιας και η εξαγορά των Τουρκικών

- κτημάτων», *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών*, τόμος ΚΕ 1983, σελ. 253-263.
- ΒΡΕΛΛΗ-ZΑΧΟΥ Μαρίνα, «Ένδυμα και διαφήμιση στη Ζάκυνθο κατά το
το
χρονικό διάστημα 1877-1911», *Δωδώνη*, 15: 1 (1986), σ. 143-168 (και σε
ανάτυπο).
- ΒΡΕΛΛΗ-ZΑΧΟΥ Μαρίνα, «Κοινωνική διαστρωμάτωση στην ελληνική
κοινότητα. Αντικατοπτρισμοί στον υλικό πολιτισμό. Το παράδειγμα
του ενδύματος», *Δωδώνη*, 18, τεύχ. 1 (1989).
- ΒΡΕΛΛΗ-ZΑΧΟΥ Μαρίνα, Ενδυματολογία: διδασκαλία και έρευνα στο
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων», *Διαβάζω*, τεύχ. 245 (5.9. 1990).
- ΒΡΕΛΛΗ-ZΑΧΟΥ Μαρίνα, «Χορός και ένδυμα. Παράδοση και αναπα-
ράσταση», στο συλλογικό τόμο *Χορός και Κοινωνία*, εισαγωγή –
επιμέλεια Βασίλης Νιτσιάκος, έκδοση Πνευματικού Κέντρου Κόνι-
τσας, Κόνιτσα 1994.
- ΒΡΕΛΛΗ-ZΑΧΟΥ Μαρίνα, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση
1864-1910. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιο-
λογίας του ενδύματος*. Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, Αθήνα
2003.
- ΒΡΕΛΛΗ-ZΑΧΟΥ Μαρίνα, «Ένδυμα και διαφήμιση στην Κεφαλονιά στα
τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20ού αιώνα. Οι αγγελίες στο Ζιζάνιον»
Λαογραφία, 41 (2007-2008), σ. 73-138, και στα *Πρακτικά του Συνε-
δρίου Λαογραφία-Εθνογραφία στα Επτάνησα*, Κεφαλονιά, 27-29
Μαΐου 2005, Μνήμη Δημητρίου Σ. Λουκάτου, Αργοστόλι 2008, σ.
263-298 (και σε ανάτυπο).
- ΓΙΟΧΑΛΑΣ Τίτος, *Τα Αρβανίτικα*, εκδ. Πατάκη Αθήνα 2002.
- ΓΚΙΖΕΛΗΣ Γρηγόριος, *Η ρητορική του ενδύματος*, Αθήναι 1974.
- ΓΚΙΚΑΣ Π. Γιάννης., «Οι Αρβανίτες στην Ελλάδα, η προέλευσή τους, η

- συμμετοχή τους στους αγώνες της Ρωμιοσύνης. Η γλώσσα», *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών*, 21 (1977), σ. 163-193.
- ΓΛΥΚΟΣ Β. Ευάγγελος, *Η Καρυστία και η Σκύρος μέσα στο χρόνο*. εκδ. Τηπωθήτω Αθήνα 1998.
- ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Κ. Α. *Ιστορία της νήσου Εύβοιας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, εκδ. Προοδευτική Εύβοιας, Χαλκίδα 1979.
- ΔΑΛΚΑΒΟΥΚΗΣ Κ. Βασίλης, *Η πένα και η γκλίτσα, εθνοτική και εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20^ο αιώνα*. ΕΚΔ. Οδυσσέας, Αθήνα 2005.
- ΔΕΣΠΟΣ Γ., «Πλευρές της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας της Εύβοιας τον 18ο-20ο αιώνα: συνοπτικό σχεδιάγραμμα», στο συλλογικό τόμο *Κοινότητα και ψυχιατρική μεταρρύθμιση. Η εμπειρία της Εύβοιας 1988-2008*, επιστημονική επιμέλεια: Στέλιος Στυλιανίδης, Μ.Γ. Λίλυ Στυλιανούδη, εκδ. Τόπος, Αθήνα 2008 σελ 247-252.
- ΔΟΥΛΚΕΡΗ, Τ. *Κοινωνιολογία της διαφήμισης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2003.
- ΖΑΠΠΑ Τάσου, *Ευβοϊκά Β'*, εκδ. Αλκαίος, Αθήνα 1978.
- ΖΑΠΠΑ Τάσου, *Ευβοϊκά Γ'*, εκδ. Εταιρείας Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα 1984.
- ΖΩΡΑ Πόπη, *Τα πολυτελή φορέματα των Κρητομυκηναϊκών κυριών*, Αθήνα 1956.
- ΖΩΡΑ Πόπη -. *Κεντήματα και κοσμήματα της ελληνικής φορεσιάς*, Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 1966
- ΖΩΡΑ Πόπη «Κεντητική», στο συλλογικό τόμο *Νεοελληνική Χειροτεχνία*, έκδ. Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήναι 1969, σσ, 240-275.
- ΖΩΡΑ Πόπη «Συμβολική και σημειωτική προσέγγιση της ελληνικής λαϊκής τέχνης», *Λαογραφία*, 36, (1990-92), σσ, 1-77.
- ΖΩΤΟΣ Γ., *Διαφήμιση: αναφορά στον οικονομικό και κοινωνικό ρόλο της*,

- έκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1992.
- ΘΕΟΛΟΓΗ ΓΚΟΥΤΗ Πένυ, «Η τεκμηρίωση των λαογραφικών και εθνογραφικών συλλογών», *Εθνογραφικά*, 12-13(2003), 136.
- ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Ελευθέριος, *Μικρασιάτικες πρόσφυγες στην Εύβοια*, έκδ. Πανευβοϊκού βήματος, Χαλκίδα 2001.
- ΚΑΚΟΥΛΕΣ Φαίδων, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Δ', Αθήνα 1951.
- ΚΑΛΕΜΗΣ Αλέξανδρος, *Ο Κηρέας της Εύβοιας, ένας παράδεισος στην γειτονία των Ελλήνων*, εκδ. Κίνητρο, Αθήνα 2001.
- ΚΑΛΕΜΗΣ Αλέξανδρος, *Περιπλανήσεις στο χώρο και στο χρόνο. Βόρεια Εύβοια*, Α' τόμος, εκδ. Κίνητρο, Αθήνα 1997.
- ΚΑΛΕΜΗΣ Αλέξανδρος, *Περιπλανήσεις στο χώρο και στο χρόνο. Βόρεια Εύβοια Αιδηψός*, Β' τόμος, εκδ. Κίνητρο, Αθήνα 1999.
- ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ Σίσση- ΚΩΤΣΟΥ Μαρία, «Η έρευνα για τη νεοελληνική φορεσιά από το 15^ο ως το 19^ο αιώνα (σύντομη επισκόπηση)», *Εθνογραφικά*, 4-5 (1983) σ. 45-50.
- ΚΑΡΑΤΖΑΣ Σταμάτης Γ, «Για τη γλωσσική ιστορία της Σκύρου», *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών*, τ. 19 (1974) σελ. 5-32.
- ΚΑΡΡΑΣ Δ. Ιωάννης, «Ενδυμασία Καθενών Εύβοιας», *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών*, 20 (1962), σ. 281-292.
- ΚΟΡΡΕ-ΖΩΓΡΑΦΟΥ Κατερίνα, *Νεοελληνικός Κεφαλόδεσμος*, Αθήνα 1977.
- ΚΟΥΤΟΥΠΗΣ, Θ. *Πρακτικός Οδηγός Διαφήμισης για διαφημιστές και διαφημιζόμενους*. Εκδ. Σακκούλα, Αθήνα 2005.
- ΚΟΥΤΣΟΥΛΕΛΟΥ-ΜΙΧΟΥ Σταματία, *Η γλώσσα της διαφήμισης: κειμενογλωσσολογική προσέγγιση του διαφημιστικού κειμένου*, εκδ. Cutenberg, Αθήνα 1997.
- ΛΑΓΑΚΟΥ Νέλλη, *Η ενδυμασία δια μέσου των αιώνων*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, Γιάννενα 1998.

- ΛΑΜΠΡΟΥ Αλίκη, *Σκυριανές φορεσιές*, εκδ. Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1994.
- ΛΙΑΣΚΟΣ Δ. Γιάννης, *Οι Κουρκουλοί, ιστορία, τραγούδια, εθίμα*, έκδ. Κίνητρο, Αθήνα 2001.
- ΛΟΥΚΑΤΟΣ Δημήτριος Σ., *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*, έκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1992.
- ΛΥΔΑΚΗ Άννα, *Ποιητικές μέθοδοι την κοινωνικής έρευνας*, έκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2001.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ Γ. Μιχαήλ., *Ελληνική λαογραφία: Κοινωνική συγκρότηση, ήθη και έθιμα, λαϊκή τέχνη*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2004.
- ΜΟΙΡΟΣ Β. Θεόδωρος, *Σελίδες ευβοϊκής λαογραφίας, τα λαογραφικά περιοχής δήμου Αμαρυνθίων*, έκδ. Μορφωτικού και Εκπολιτιστικού Συλλόγου Άνω Βάθειας Εύβοιας, Αθήνα 2001.
- ΜΠΑΔΑ-Τσομώκου Κωνσταντίνα, *Η αθηναϊκή γυναικεία φορεσιά κατά την περίοδο 1687-1834*. Ενδυματολογική μελέτη, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1983 (πολυγραφημένη έκδοση).
- ΜΠΑΔΑ-Τσομώκου Κωνσταντίνα, «Η γλώσσα του ρούχου και της ατομικής εμφάνισης στην παραδοσιακή κοινωνία» *Δωδώνη* 2, τευχ. 1 (1992) σσ, 181-199.
- ΜΠΑΔΑ-Τσομώκου Κωνσταντίνα, *Ενδυματολογικοί κώδικες της παιδικής – νεανικής ηλικίας. Το κοινωνικό – ιστορικό τους ισοδύναμο*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Επιστ. Επετ. Φιλ/κής Σχολής «Δωδώνη», Παράρτημα αρ.48, Ιωάννινα 1993.
- ΜΠΑΛΤΑ Ευαγγελία, «Η καταγραφή των μικρασιατικών συννοικισμών της Εύβοιας από το κέντρο Μικρασιατικών σπουδών (1948-1964)», *Αρχείο Ευβοϊκών Σπουδών*, 38 (2008-2009), σ. 175-203.
- ΜΠΕΛΛΑΣ Νικόλαος, *Το Ελύμνιον* (Λίμνη Εύβοιας), έκδ. Ένωσης

Λιμνίων Εύβοιας , Αθήνα 2000.

ΜΠΙΡΗΣ Η. Κώστας «Αποίκιση Αρβανιτών στην Καρυστία και στην Αττική», *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών*, 5 (1958), σ. 136-142.

ΜΠΟΥΛΗΣ Σταμ. Αναστάσιος, *Οκτωνιά, το ιστορικό χωριό της Εύβοιας*, Αθήνα 1991.

ΜΠΟΥΝΙΑ Αλεξάνδρα, *Η θεωρία του υλικού πολιτισμού και η διδασκαλία της στο πλαίσιο της Μουσειολογίας*, έκδ. Πατάκης, Αθήνα 2008.

ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ Βασίλης, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, έκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1991.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Μαρία, *Μουσείο: Αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός; Μουσειολογικοί προβληματισμοί και ζητήματα*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2003.

ΠΑΝΤΟΣ Θεόδωρος, *Το Κοστούμι*, Έκδοση Σχολής Βελουδάκη Αθήνα 1978.

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Δαμιανός, *Αγριοβότανο Εύβοιας, Ιστορική λαογραφική μελέτη*, έκδ. Μαυρίδης, Νίκαια 1982.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Στέλιος, *Ανθρωπολογικά μουσειολογικά, μικρά μελετήματα*, εκδ. Πολιτισμικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς Αθήνα 2003.

ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ Ιωάννα, «Η εξέλιξη της φορεσιάς στο χώρο επικράτειας

του ελληνικού πολιτισμού», *Εθνογραφικά*, 10(2000), σ. 17-25.

ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ Ιωάννα, «Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής

παραδοσιακής φορεσιάς», *Εθνογραφικά*, 1 (1978), σ. 5-92.

ΠΕΡΡΗΣ Ανδρέας, «Οι φορεσιές της βόρειας και κεντρικής Εύβοιας», στο *Ημερολόγιο του Λυκείου Ελληνίδων*, Αθήνα 1999.

ΠΟΥΛΜΕΡΟΠΟΥΛΟΥ Μαρία, «Το φουστάνι», στο *συλλογικό τόμο Η Σαρακατσάνα. Εικόνα και λόγος*, Αδελφότης των εν Αθήναις Σαρα-

- κατσαναίων Ηπείρου, Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική γραμματεία
Ισότητας, Αθήνα 2008, σ. 112-113.
- ΣΕΤΤΑΣ Δημήτριος, *Εύβοια. Λαϊκός Πολιτισμός. Αινίγματα, παροιμίες,
θήρα - λαϊκή τέχνη*, εκδ. Σπανός Αθήνα 1976.
- ΣΕΤΤΑΣ Δημήτριος, *Εύβοια. Λαϊκός πολιτισμός. Η Κύμη*, έκδ. Εταιρείας
Ευβοϊκών Σπουδών, Αθήνα 1988.
- ΣΕΤΤΑΣ Δημήτριος, *Γλώσσα και λαογραφία της Εύβοιας*, έκδ. Αρχείου
Ευβοϊκών Σπουδών, Αθήνα 1960.
- ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Αθήνα 1970.
- ΣΚΟΥΤΕΡΗ –ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ Ελεωνόρα, «Ότι δεν αξιώθηκα ν’ αποκτή-
σω τότε, αυτό κατέχω ακόμη. Για μια ανθρωπολογία της Συλλο-
γής», *Εθνογραφικά*, 12-13(2003), σ. 47-79.
- ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΗΣ Στέλιος – Στυλιανούδη Λίλυ, *Κοινότητα και ψυχιατρική
μεταρρύθμιση, Η εμπειρία της Εύβοιας, 1988-2008*, έκδ. Τόπος,
Αθήνα 2008.
- ΦΡΑΓΓΑΚΗ Ευαγγελία, *Η λαϊκή τέχνη της Κρήτης*, τομ. 1: Αντρική φο-
ρεσιά, τομ. 2: Γυναικεία φορεσιά, Αθήνα 1960.
- ΤΣΑΓΓΑΛΑΣ Κωνσταντίνος Δ., *Η γυναικεία καταγκούνικη ενδυμασία σε
μια θεσσαλική κοινότητα. Κατασκευή και λειτουργία. Συμβολή
στη μελέτη της ενδυμασίας στο φυσικό της περιβάλλον*. Γιάννενα
1982 πολυγραφημένη έκδοση) και Έκδ. ΕΟΜΜΕΧ, Αθήνα 1993.
- ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ Αγγελική, «Η λαϊκή τέχνη της Εύβοιας», *Αρχείο
Ευβοϊκών Μελετών*, 7 (1960), σ. 5-20.
- ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ Αγγελική, *Η ελληνική λαϊκή φορεσιά*, τόμος 1 έκδ.
Μέλισσα, Αθήνα 1978.
- ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ Αγγελική, «Τα χρυσοκλαβαρικά συρματέινα –
συρμακέσικα κεντήματα», στον τόμο *Extrait des Melanges offerts
a Octave et Melpo Merlier*, Αθήνα 1952, σσ, 1-52

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ Αγγελική, «Ελληνικά κεντήματα, μεσογειακά κεντήματα και κεντήματα της Εγγύς Ανατολής», ανατύπωσης εκ των *Ηπειρωτικών Χρονικών*, 10, (1935), σσ, 445-475.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ Αγγελική, -, «Ραπτάδες χρυσοραπτάδες και καποτάδες», ανάτυπο από το *Αφιέρωμα στη μνήμη του Μανώλη Τριανταφυλλίδη*, Αθήνα 1960, σ. 445-447.

ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΗΛΙΟΔΡΟΜΙΤΗ Ελένη «Η παραδοσιακή ενδυμασία στα βασιλικά Ιστιάις και Β. Εύβοιας», *Λαογραφικό Αρχείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Φροντιστήριο Μαρίνας Βρέλλη-Ζάχου, 1999-2000, Χειμερινό εξάμηνο, Α-Ο.

Ξένη

Ambrose T. & Paine C., *Museum Basics*, ICOM- Routledge, London-New York 1993.

BELLE, Henri, *Ταξίδι στην Ελλάδα 1861-1874*, μετάφραση Λίνα Σταματιάδη, εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα 1993.

DYER Gillian, *Η διαφήμιση ως επικοινωνία*, μετάφραση Αγγελική Σπυροπούλου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1993.

LURIE Alison, *The Language of Clothes*, with illustrations assembled by Doris Palca, εκδ. Vintage Books, A Division of Random House, New York 1983.

VICTROFF, D, *Ψυχοκοινωνιολογία της Διαφήμισης*, μετάφραση: Σπ.

Γεωργαντάς και Γ. Πίσσης, εκδόσεις της Ημέρας, Πάτρα 1979.

Voudouri D., *Law and the Politics of the Past: Legal Protection of Cultural Heritage*,

International Journal of Cultural Property 17, 2010

WELTER Linda, "Greek Chemises in American Collections", *Εθνογραφικά*, 3 (1981-82), σ. 33-37.

WELTER Linda, *Women's Traditional Dress in Attica, Greece*, εκδ. Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος, Ναύπλιο 1988.

WELTER Linda, "Greek folk dress, application of the ethnohistorical Method", *Clothing and Textiles Research Journal*, 10:3 (1992), σ. 29-30.

ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΓΕΝΝΗΣΗΣ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ
Αγιασοφίτη Ελένη	συνταξιούχος νοικοκυρά	1947	14. 07. 2010
Αλεξίου Παρασκευή,		1924- 2010	16. 07. 2007
Αλεξανδρή Παγώνα, Αγία Άννα	συνταξιούχος	1924	10.11.2009
Αλοΐζου Ευαγγελία Κουρκουλοί	συνταξιούχος	1933	10. 03. 2010
Αποστόλου Δημήτριος Λίμνη	λαογράφος- ι- στορικός,	1947	19.04.2010
Βέττας Ιωάννης,	συνταξιούχος, πρόεδρος συλ- λόγου Σαρακα- τσάνων Μα- ντουδίου.	1950	19. 01. 2009
Γερογιάννη Ελένη Κουρκουλοί	συνταξιούχος νοικοκυρά	1939	10. 07. 2010

Γερογιάννη Κυριακή, Κουρκουλοί	νοικοκυρά,	1957	10. 08. 2009
Γεροντάκη Αναστασία	συνταξιούχος νοικοκυρά,	1924	13. 07. 2010
Δρόσου Παναγιώτα,		1923-2010	15. 07. 2007
Κάβουρα Ειρήνη, ,	νοικοκυρά	1967	12. 10. 2010
Κάβουρα Ευαγγελία,	συνταξιούχος νοικοκυρά,	1929	10. 07. 2010
Κάβουρα Τερέζα, Κουρκουλοί.	συνταξιούχος νοικοκυρά	1934	12. 07. 2010
Καλτετζιώτη Πηνελό- πη. Καθενοί.	μουσικός	1984	8.11.2010
Καπνίση Νικολέτα, Χαλκίδα	εκπαιδευτικός	1967	13. 11.2010
Καρατζιά Σοφία Γ. Κουρκουλοί	συνταξιούχος νοικοκυρά	1937	10. 07. 2010
Καρατζιά Μαρία, Κουρκουλοί	συνταξιούχος νοικοκυρά,	1933	10. 07. 2010
Καψάλα Ανθούλα,	συνταξιούχος νοικοκυριά	1932	10. 07. 2010

Λιάσκος Ιωάννης,	συνταξιούχος τέως διευθυ- ντής στην ΔΥΟ Χαλκίδας	1949	19. 04. 2010
Λιανοστάθης Δημή- τριος, Χαλκίδα.	εκπαιδευτικός και πρόεδρος πολιτιστικού συνλόγου Α- λωνάκι,	1970	15. 11.2010
Λιανοστάθη Μαρία	συνταξιούχος νοικοκυρά	1947	22. 04. 2010
Λίτσα Αναστασία	συνταξιούχος νοικοκυρά	1933	25. 10. 2010
Μάρκου Βασιλική	συνταξιούχος νοικοκυρά	1942	25. 10. 2010
Μακρή Ελένη	συνταξιούχος νοικοκυρά,	1931	13. 07. 2010
Μαραβελάκη Βάλη Χαλκίδα	εκπαιδευτικός δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και μέλος του Λυκείου των Ελληνίδων Χαλκίδας	1968	15.01.2011
Μάρκου Ελένη	συνταξιούχος	1924	08. 07. 2010

	νοικοκυρά		
Μάρκου Μαρία	συνταξιούχος νοικοκυρά		08. 07. 2010
Μιχαλοπούλου Ελένη,	συνταξιούχος νοικοκυρά,	1934	17. 07. 2010)
Μπαλούκου Αναστα- σία,	συνταξιούχος νοικοκυρά	1933	25. 10. 2010
Μπάκα Ρία	εκπαιδευτικός και υπεύθυνη του Λαογραφι- κού μουσείου Χαλκίδας	1968	16.03.2010
Πέρρης Ανδρέας,	χορευτής στο θέατρο Λαμπέ- τη και πρόε- δρος χορευτι- κού συλλόγου στη Λίμνη.	1934	28. 12. 2009

Φωτογραφικό Υλικό